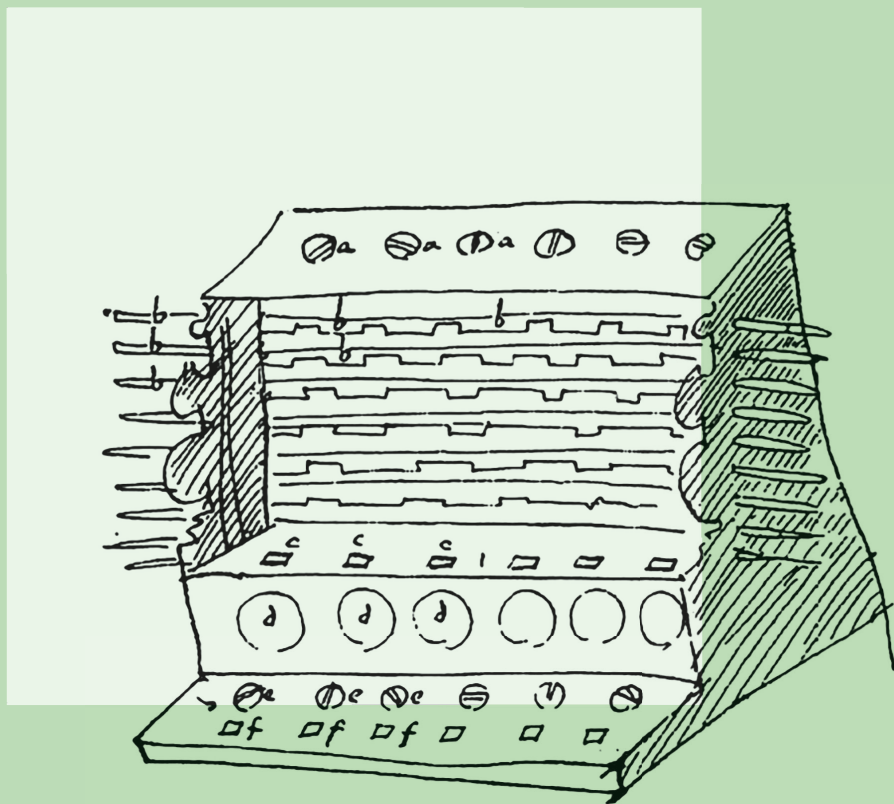

DVT

2023/4
ročník/volume LVI

Dějiny věd a techniky

History of Sciences and Technology

Společnost pro dějiny věd a techniky

www.sdv.cz

OBSAH

ČLÁNKY

- 159 Zdeněk Rosák, podnikový výtvarník v normalizační Karose •
TOMÁŠ JANČAŘÍK
- 180 Akademicky vzdělaní lékaři 16. a 17. století v písemných sporech
a polemikách – 2. část • ZDENĚK ŽALUD
- 202 Historie syfilis a její léčby – shrnutí • ŠTĚPÁN TONAR

RECENZE A ZPRÁVY

- 223 Lenka Hanáková – Jiří Šíl (eds.), *120 let Slezské nemocnice
v Opavě*, Opava 2021 • LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

OBÁLKA

Náčrtek Schickardova počítacího stroje z jeho dopisu Keplerovi
z 25. února 1624.

CONTENTS

ARTICLES

- 159 Zdeněk Rosák, corporate artist in Normalization-era Karosa • TOMÁŠ JANČAŘÍK
180 Academically educated Physicians in written Disputes and Polemics of 16th and 17th Centur – part two • ZDENĚK ŽALUD
202 History of syphilis and its treatment – a review • ŠTĚPÁN TONAR

REVIEWS AND REPORTS

- 223 Lenka Hanáková – Jiří Šíl (eds.), *120 let Slezské nemocnice v Opavě*, Opava 2021 • LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

COVER

Drawing of Schickard's computing device from his letter to Kepler, dated 25 February 1624.

Zdeněk Rosák, podnikový výtvarník v normalizační Karose

Tomáš Jančařík

Zdeněk Rosák, corporate artist in Normalization-era Karosa: This work recapitulates the career of industrial designer Zdeněk Rosák in Karosa, Vysoké Mýto factory, based on his memories obtained in interviews with the author and information provided in other primary and secondary sources. Rosák's specific career was at key moments influenced by important events in Czechoslovak history of the 20th century (1939, 1948, 1968, 1989), but also by opportunities present in the long-term trends of national and factory culture. His artistic contribution to design was influenced by the factory tradition, but also by wider international trends, filtered by contemporary ideology and practice, and Rosák's formative education in Zlín. As we focus most on the design of the buses that had the widest impact, we also monitor and analyze wider contexts and influences.

Keywords: Transportation design – Karosa – Sodomka – Zdeněk Rosák – Czech history of the 20th century

Úvod

Akademický sochař Zdeněk Rosák (10. 2. 1938, Prostějov – 9. 12. 2023, Chocen) se narodil do složité doby. Proto se k vysněnému povolání dostával tak trochu oklikou. Stát po roce 1948 suverénně nakládal s podniky i talentem občanů. Tvůrci z generace nastupující v 50. letech jako Zdeněk Rosák či Otakar Diblík ve srovnání s meziválečnou generací (F. Kardaš) do kýžených podniků dorazili až po prvních zaměstnáních přes tzv. „umístěnky“, vojenské službě a díky kombinaci štěstí a obratného manévrování. V Rosákově případě pomohla znalost prostředí Sodomkovy karosárny (n. p. Karosa), kterou měl příbuzný, strýc Ing. Kořínek, ale i nástroje sociální mobility, příznačné pro danou dobu a místo, jako byl fotbal anebo ochotnické divadlo (viz dále).¹

¹ Text vznikl v rámci projektu NAKI II Designéri v českých zemích a československý strojírenský průmysl (DG18P02OVV059), který v letech 2018–2022 realizují Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně a Národní technické muzeum v Praze. Projekt byl připraven za finanční podpory Ministerstva kultury ČR.

Rosákův tatínek byl zcestovalý matador zahraničního obchodu, který začínal roku 1930 u Bati. Od Zdeňkova narození, během okupace a po ní ale vedl Sladovnu v rodných Ivanovicích na Hané. Ve 20. letech z Ivanovic odešel po sporu s vlastním otcem o vedení malého perletářského podniku (podobný generační spor zažil i Josef Sodomka ml. /1904–1965/, otcův kolářský podnik však ovládl a přebudoval v moderní karosárnu). Rosákova maminka, dcera zahradníka ivanovického zámku, absolvovala obchodní školu. Je možné se ptát, jak a kde by se dráha Zdeňka Rosáka odvíjela, kdyby nedošlo k událostem roku 1948.

Po roce 1948 se rozpoutala vlna represálií. Roku 1950 byl odsouzen Josef Sodomka ml. spolu s některými spolupracovníky.² Roku 1953 byl i Rosákův otec na základě udání vyšetřován brněnskou StB a sesazen z postu ředitele sladovny. Rodina Rosáků, už včetně mladších bratrů Karla (1941–2020) a Jana (*1947), se vrátila do domu dědečka v Ivanovicích.³

Za těchto okolností patnáctiletý Zdeněk roku 1953 po ZŠ pokračuje na internátní průmyslovku s maturitou – SOŠ automobilní v Zábřehu na Moravě. Učí se zde i budoucí automechanici a zaměstnanci ČSAD. Bratr Karel záhy podobně odchází na vyučení do Tatry v Příboře.⁴ Techniku vnímal socialistický i kapitalistický tábor jako cosi relativně apolitického. Uplatnění v ní nacházeli i „třídní nepřátelé“ a jejich potomci. Technické vzdělání je tedy v dané době racionální volbou.

K podnikové kultuře bývalé Sodomkovy karosárny ale také patřila výchova vlastních kádrů. Josef Sodomka ml., obdivovatel Baťova systému, chtěl po válce vybudovat karosářský vzdělávací program. Do jeho odsouzení se podařilo rozběhnout jen učiliště. Žáci zde ale dokázali stavět funkční prototypy např. dálníků na vysoké technické i estetické úrovni.⁵ Otakar Diblík, který se roku 1956 v Karose ucházel o místo výtvarníka coby absolvent VŠ s umístěnkou, se tak nejprve dozvěděl: „My nikoho nepotřebujeme, my si to tu děláme sami.“⁶ A tak dává

² V. Kulíšek, *Vzestup a pád českého podnikatele, Josef Sodomka (1904–1964)*, vlastní náklad autora: Brno 2018, s. 98.

³ J. Rosák, *Baví mě bavít*, Albatros: Praha 2021, 1. vydání, 217 s., s. 13.

⁴ Tamtéž, s. 17.

⁵ M. Šuman-Hreblay, *Encyklopedie automobilů, české a slovenské automobily od roku 1815 do současnosti*, CPRESS: Brno 2018, 208 s., s. 36.

⁶ J. Pauly, „Fenomenální Otakar Diblík. Rozhovor s průmyslovým designérem, který zásadně ovlivnil podobu dopravních prostředků v Československu“, 1999, dostupné z: <https://www.czechdesign.cz/temata-a-rubriky/fenomenalni-otakar-diblik-rozhovor-s-prumyslovym-designerem-ktery-zasadne-ovlivnil-podobu-dopravnich-prostredku-v-ceskoslovensku> [12. 6. 2021].

smysl i strategie, doporučená Rosákovi strýčkem Kořínkem: do Karosy nejprve nastoupit a ke kreativním úlohám se propracovat.

„... jelikož jsem bydlel na internátě a učili jsme se i v sobotu, návštěvy doma a setkávání s bratry byly sporadické...“ vzpomíná Zdeněk Rosák.⁷ Od roku 1955 pak rodiče pobývají ve Vídni, a tak Zdeněk formativní léta tráví v kolektivu vrstevníků. Studenti SOŠ v duchu doby brigádně vybudovali internát, fotbalové hřiště, účastnili se Spartakiády či „Soutěží tvořivosti mládeže“.⁸ „Aktivity se odvíjely od zájmů jednotlivých vychovatelů. Já jsem hrál na kytaru v malém soubo-ru a repertoár byl spíš klasický a netrvalo to dlouho. Jinak jsem propadl fotbalu, chytal jsem v brance a jako dorost jsme se zúčastňovali zřejmě okresního přebo-ru... Hodně volného času jsem věnoval výtvarné činnosti a kreslil jsem autáky v perspektivě a kupodivu tyto výtvary byly na stole i při mých přijímačkách na VŠ UMPRUM.“⁹ I o dráze po SOŠ se Zdeněk radí s vrstevníky: pětičlenná skupina nadaných a motivovaných žáků si místo dalšího studia zvolila praxi.¹⁰ Umístěnky přímo do Karosy nebyly, a tak Ing. Kořínek radí vysokomýtské ČSAD, s nadějí na pozdější přestup.¹¹

Nástup do n. p. Karosa Vysoké Mýto

Po maturitě v roce 1957 Rosák nastupuje do ČSAD ve Vysokém Mýtě a na podzim na dvouletou vojnu. Tam už osnuje přestup do n. p. Karosa přes fotbal. „Z vojny jsem napsal do Karosy dopis, že bych tam rád pracoval a také hrál fotbal za Spar-tak Vysoké Mýto, který nebyl firemní, ale funkcionáře tvořili vesměs vedoucí pracovníci Karosy, aby nemuseli do Lidových milic, a fotbal je bavil. Proto bylo snadné z ČSAD do Karosy přestoupit.“¹² Josef Sodomka ml. byl sám aktivní sokol. Členstvo a aktivity Sokola byly v 50. letech začleněny pod TJ Spartak v rámci ZK Karosy.

⁷ Dle J. Rosák, c. d. (pozn. 2), s. 24.

⁸ J. Drozd, „Průmyslová škola automobilní dopravy“, in: J. Hubálek (ed.), *Zábřeh v minulosti i přítomnosti, Vlastivědný sborník, díl I*, Okresní lidová knihovna v Zábřehu: Zábřeh 1959, s. 92–101.

⁹ Z. Rosák, e-mail (17. 4. 2021, 14:14).

¹⁰ Z. Rosák – J. Višo – I. Paclt, *rozhovor* (14. 7. 2021), [Rosákova éra v n. p. Karosa] [zvukový záznam rozhovoru], archiv autora.

¹¹ Z. Rosák, e-mail (19. 4. 2021, 12:09).

¹² Z. Rosák, e-mail (13. 10. 2021, 17:03).

Jedenadvacetiletý Zdeněk Rosák nastoupil do Karosy na podzim 1959 na pozici vývojového technologa.¹³ V Karose začínal vývoj autobusů řady Š 11, zadaný roku 1959, s prvním funkčním vzorkem v roce 1961. Rosák kreslil např. podvozkové rošty v perspektivě.

V Evropě souběh poválečné rekonstrukce s pokračující urbanizací vytvořil silný tlak na výstavbu sídel a jejich dopravní obsluhu. Situace nahrávala i na Západě větší úloze státu. Technokratický přístup měl bez ohledu na politiku relativně širokou podporu.¹⁴ Optimalizace socialistického hospodářství (na úrovni států i RVHP) z marxistických východisek podniky sdružovala do velkých koncernů s cílem „úspor z rozsahu výroby“. Plýtvání chtěla předejít tvorbou monopolů, což ale, jak dnes víme, vedlo ke stagnaci. Podniky redukovala na „výrobní orgán“. Funkce, dříve k podnikům patřící (průzkum trhu, výzkum a vývoj, odbyt, export), oddělovala a centralizovala v plánovacích komisích, výzkumných ústavech, odborných radách, podnicích zahraničního obchodu atd. Plán výroby byl určen kvantifikací prognózy „skutečných potřeb“ společnosti s ohledem např. i na zaměstnanost. V poválečném nedostatku bylo prioritou RVHP produkovat jednoduché výrobky pro dělníky „co nejlevněji a nejrychleji a při zachování přijatelné... kvality a modernosti [což šlo] jedině omezením volby... Tvůrčí otázky bylo zapotřebí obětovat...“¹⁵ Také autobusy z Karosy byly od skončení Horského autobusu (1957) do pádu režimu odvozovány od jedné základní řady (RTO, Š 11, 700).

Strategie uvedená výše kontrastovala s praxí na Západě i předválečnou tradicí karosárny Sodomka. Ta se pyšnila širokou paletou kvalitních výrobků. Proces od koncepce po produkci probíhal v úzkém sepětí vedení a vysoce kvalifikovaných dělníků. „Josef Sodomka mladší navštěvoval mezinárodní výstavy automobilů v Praze, informace získával i při svých účastech na soutěžích elegance... Velmi pečlivě sledoval motoristický tisk, který poměrně obsírně informoval o nejnovějších trendech automobilového průmyslu v tehdy nejrozvinutějších zemích (zejména Francii, Itálii, Německu, Velké Británii a USA), a o získané poznatky se vždy velmi detailně dělil se svými spolupracovníky. Při diskuzích se snažil nastínit vizi nových typů karoserií, o které budou mít zákazníci zájem.“¹⁶ Toto tvůrčí prostředí a jeho výsledky do Karosy lákaly Diblíka i Rosáka.

¹³ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, c. d. (pozn. 9).

¹⁴ K. Zarecorová, *Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu v letech 1945–1960*, Academia: Praha 2015, 1. čs. vyd., 419 s., s. 34.

¹⁵ Tamtéž, s. 131.

¹⁶ J. Tulis, *Pohled do historie firmy Sodomka a dalších československých karosáren*, Computer Press: Brno 2010, s. 48–51.

Vývoj v n. p. Karosa v 50. a 60. letech lze vidět i jako dynamickou interakci mezi původní podnikovou kulturou a kontextem vznikajícího socialistického hospodářství. Podobná podniková kultura v maďarském Ikarusu měla značnou setrvačnost. Šlo spíše o řemeslnou než „tovární“ výrobu, dělníci si zachovali hrdost na svou práci a – protože je režim potřeboval – také vliv.¹⁷ Po odsouzení Josefa Sodomky ml. v Karose zůstali jeho blízcí spolupracovníci (Josef Klejch, Miloslav Říha ad.), kteří se vypracovali z dělnických pozic. Opakovaně pak v rozporu s centrálním diktátem docházelo k pokusům oprášit „sodomkovské tradice“ (vývoj „na vlastní pěst“, éra ředitele Vítka, viz dále, touha produkovat luxusnější autokary atd.).

Centrální plánování výroby vyvolávalo zvyšování výrobních kapacit, v kapitalismu vídané snad jen v kontextu válečných dodávek. Špičková denní produkce Karosy se mezi řadou RTO a Š 11 více než zdvojnásobila (6 vs. 14 kusů denně).¹⁸ Ikarus po získání výroby kloubových autobusů pro celou RVHP patřil k největším evropským výrobcům¹⁹ s produkcí přes 13 000 jednotek ročně. Vznikl tlak na hledání metod výroby v takových objemech a jim odpovídajících výtvarných řešení. Pro řadu Š 11 Miroslav Krupka a konstruktéři Karosy vymysleli inovativní „panelový“ způsob stavby autobusu – určitý odraz prefabrikované sídlištní výstavby. Podvozkový rošt byl obestaven panely čela a boků autobusu, prefabrikovanými až po lakování a nastrojení samostatně.²⁰

Pokračující výrobu v Karose, kterou na úrovni RVHP v roce 1955 ohrozil Ikarus, měla po pohledném RTO pojistit řada Š 11 moderní koncepce s motorem uprostřed pod podlahou. Tu tehdy používal např. Mercedes, Büssing či Berliet. Výtvarně to byla „kompozice městského autobusu bez speciálních okrasných linek, spíše urbanistického řešení, které by korespondovalo s tehdy masově stavěnými sídlištními celky... na úkolu mimochodem pracoval později známý designér Otakar Diblík, který koncem 50. let udělal první náčrt.“²¹ Diblík záhy (1959) odešel do Tatry. Gros výtvarného řešení Š 11 má na kontě jeho nástupce J. Papin.

¹⁷ Z. Bódy, „The Hungarian Revolution of 1956 and Its Consequences for the Ikarus Bus Factory“, in: P. Brandon – P. Jafari – S. Müller (ed.), *Worlds of Labour Turned Upside Down*, Brill: Leiden 2020, 143–168, s. 18–19.

¹⁸ J. Višo, *125 let úspěšné práce*, propagační publikace Iveco ČR, a.s., G tisk: Vysoké Mýto 2020, s. 19 a 24.

¹⁹ Z. Bódy, „Enthralled by Size. Business History or History of the Technocracy in the Study of a Hungarian Socialist Factory“, *Hungarian Historical Review* 4, 2015, s. 966.

²⁰ J. Nalezenec in: M. Harák, *Karosa Š 11 Legendární autobus*, Grada: Praha 2020, 1. vyd., 160 s., s. 39.

²¹ Tamtéž, s. 38.

Obr. 1. Představení souboru Mladá scéna „Jú, to se řekne;“ 1962; Zdeněk Rosák první zprava před scénickou výpravou, kterou navrhl. Foto archiv Závodního klubu Karosa.

Přes úlitbu výrobě v podobě unifikace předního a zadního čela se design držel tradiční výtvarné elegance i za cenu lisovaných dílů a panoramatických skel.

Jak v té době žije Zdeněk Rosák? Jako technolog se ještě na výtvarných úkolech nepodílí. Bydlí v podnájmu a volný čas tráví způsobem příznačným pro dobu, své zájmy a možnosti Vysokého Mýta: „Hrál jsem tehdy krajský přebor za Mýto a v roce 1962 jsem přestoupil do Sp. Chocení, kde si mě našla moje celoživotní partnerka... V Mýtě jsem se věnoval i ochotnickému divadlu v souboru Mladá scéna, který se zúčastňoval celostátních přehlídek divadel malých forem... Seděl jsem za bicími, maloval scénu, hrál a upravoval texty.“²²

V Mladé scéně Rosák navázal na rodinnou tradici. Mezi ochotníky v Ivanovicích jsou zmínky o Rosácích od roku 1867,²³ Rosákův otec byl za okupace hercem i předsedou ochotnického spolku Haná.²⁴ Ve Vysokém Mýtě zase divadelní tradice

²² Z. Rosák, c. d. (pozn. 11).

²³ F. Hladký, *Paměti města Ivanovic na Hané*, GARN: Brno 2018, 2. vydání, 286 s.

²⁴ J. Slezáček, *Hanácká sladovna v Ivanovicích na Hané*, bakalářská práce, PedF Univerzity Palackého v Olomouci 2012, 54 s.

sahá do roku 1825 k A. V. Šemberovi. Po zákazu Sokola za okupace bylo loutkové divadlo zachráněno i převodem do majetku karosárny,²⁵ po roce 1948 byla část ochotnických aktivit zařazena pod ZK Karosy, kde vydržela až do roku 1989. Mladá scéna v duchu 60. let nabízela satirickou a humornou formou zábavu i fórum pro kritický komentář a mohly se tu projevit výtvarné ambice a talent mladého technologa. První divadelní scénu Rosák vytvořil pro pásmo Mladé scény *Voštiny* v roce 1961, vrcholem byly celonárodní přehlídky v Bratislavě roku 1962, kde byl oceněn i Rosákův design scénických dekorací, a v Ústí nad Labem v roce 1963.

V Rosákovi ale stále je i ten původní sen: auta navrhovat. Pak v rozhlasé náhodou slyší, „že pan profesor Kovář by rád uvítal výtvarně nadané konstruktéry a technology, aby se hlásili, tak jsem to zkusil,“ vzpomíná.²⁶ Přispělo i to, že z pěti spolužáků ze Zábřehu, kteří původně ve studiu pokračovat nechtěli, zatím většina změnila názor.

Rosákovo vysokoškolské studium

V prvním přijímacím řízení na VŠUP Zdeněk Rosák v roce 1962 neuspěl. „Akademický sochař Jan Hubáček učil na vysokomýtské LUŠ a byl můj soused v ulici. Když jsem neuspěl z modelování u prvních talentovek, poprosil jsem ho o pár kilo modelovací hlíny a o několik konzultací,“ vzpomíná Rosák.²⁷ Měl štěstí – Hubáček byl, stejně jako učitel Zdeňka Kováře Vincenc Makovský, žákem sochaře Jana Štursy.²⁸ Při druhém pokusu v roce 1963 už Rosák uspěl a na podzim nastoupil coby podnikový stipendista na VŠUP, a to do Prahy. Zde do konce 60. let i Kovářovi žáci procházeli průpravným prvním ročníkem.²⁹ Po deseti letech tak Zdeněk opět bydlí v rodiči, kteří v té době žijí v pražských Dejvicích. Nejstaršího

²⁵ Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, *Tužme se v Mejtě, 150 a jeden rok Sokola ve Vysokém Mýtě*, 2020, panel 9 „Pod útlakem nacismu“, dostupné z: <https://www.muzeum-myto.cz/cs/mapa-stranek/tuzme-se-v-mejte-150-a-jeden-rok-sokola-ve-vysokem-myte> [29. 12. 2020].

²⁶ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, c. d. (pozn. 9).

²⁷ Z. Rosák, c. d. (pozn. 11).

²⁸ I. Danko, „Talentovaná rodina vystavuje společně“, 2021, dostupné z: <http://galerie-vm.cz> [20. 9. 2021].

²⁹ V. Jakubíček, *Zdeněk Kovář – sochař strojů a nástrojů*, magisterská práce, FF MUNI, Brno 2012, s. 66.

Rosáka si studenti zvolili svým zástupcem v akademické obci: „chodil jsem na hodnocení jako zástupce žáků“³⁰ a „pochytil jsem mnoho věcí navíc, než kdybychom byli od začátku ve Zlíně,“ vzpomíná Rosák.³¹ Rok 1963 v Praze se Rosákovi vryl do paměti i svou atmosférou: „... zážitky obrovské, uvolnění, nádherné výstavy, nádherné filmy... Majálesy...“³² Zlínská etapa studia začala na podzim 1964. Protože se Rosák v létě 1964 oženil a v roce 1965 se narodil jeho syn, víkendy trávil v Chocni a přes týden přespával na koleji ve Zlíně a pozdě do noci pracoval v ateliéru.

Koncepci výuky ve Zlíně v té době popisuje Jakubíček.³³ Výtvarná řešení se pohybovala mezi extrémními póly, vyjádřenými v díle dvou Kovářových žáků. Gustav Hlávka jako Kovář vyznával plastický, intuitivní sochařský přístup. Architekt František Crhák naopak posluchače zasněcoval do racionálního přístupu k tvorbě.³⁴ Rosák sám v modelaci zprvu tíhl k „volným aerodynamickým tvarům“.³⁵

V zlínské škole tehdy probíhal generační zápas o příští tvarové směřování designu, analogický „boji o hranatou tramvaj“ v Tatě mezi Františkem Kardausem a nastupující generací.³⁶ Geometrické formy nakonec převládly. Prof. Kovář, technologicky i filosoficky přesvědčený zastánce biomorfních plastických tvarů a humanistického přístupu, se zprvu novému přístupu bránil.³⁷ Víceru zdrojů dle Jakubíčka³⁸ zmiňuje vliv ročníku 1961 a trojice Pavel Škarka (*1942), Miroslav Šindler (*1943) a Vladimír Ptáček (*1937). Ptáček, později designér výpočetní techniky pro n. p. Aritma,³⁹ ve vzpomínkách Zdeňka Rosáka vystupuje nejvýrazněji: „... byl drzej a tomu Kovářovi oponoval... Kovář modeloval barokní tvary, mačkal a cizeloval to do křivek a podobně. A Vláda Ptáček prosazoval... na

³⁰ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, *c. d.* (pozn. 9).

³¹ Z. Rosák, *e-mail* (2. 5. 2021, 12:21).

³² Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, *c. d.* (pozn. 9).

³³ V. Jakubíček, *c. d.* (pozn. 27).

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, *c. d.* (pozn. 9).

³⁶ J. Hulák, „Od automobilů po stavební stroje. Transformace designerského důmyslu v normalizačním průmyslu“, in: I. Lorencová (ed.), *Věda a technika v Československu od normalizace k transformaci*, NTM: Praha 2012, 151–162, s. 160.

³⁷ V. Jakubíček, *c. d.* (pozn. 27), s. 77.

³⁸ V. Jakubíček, *e-mail* (20. 10. 2021, 14:43) Re: Ak. soch. Rosák [online], Message-ID: 82541a46dd754b8daa683ac600c51565@galeriezlin.cz.

³⁹ J. Kotalík, *Zdeněk Kovář a jeho žáci*, katalog k výstavě, Národní Galerie: Praha 1987, 1. vyd., s. 50.

mramorovou desku se nalila sádra, a z toho se skládaly kompozice, [takže] jsme začali dělat roviny, ani ne vypnutou plochu, ale prostě roviny.“⁴⁰

Roli v změně estetiky snad sehrálo i to, že aeronautiku právě na trůně střídala kosmonautika. Měla odezvu v sci-fi snímcích jako *IKARIE XB1* (1963, Barrandov). Jeho výpravou, plnou hexagonů a rovných ploch, se údajně⁴¹ inspiroval Kubrick pro film *2001 Vesmírná odyseja* (1968). Hudbu k *Ikarii* složil dvorní skladatel zlínských filmových ateliérů na Kudlově Zdeněk Liška. Pavel Škarka a Miroslav Šindler dle Rosáka „chodili na Kudlov, tam měli různé projekce [a] byli úplně fandové“.⁴²

Vývoj v Karose a oboru během Rosákova studia

V době Rosákova studia se roku 1965 z Argentiny vrací do Karosy bývalý výrobní náměstek a zaměstnanec podniku od roku 1950 Ing. Jiří Vítek. Ve funkci ředitele má vybudovat moderní automatizovanou výrobu autobusů řady Š 11. V uvolněné atmosféře 60. let je možné, aby „francouzské firmy Tunzini a CFC dodaly lakovnu a dopravníkové zařízení“,⁴³ s dokončením pomohla Jugoslávská stavba, ba aby Vítek úkol svěřil Otto Koštovi (1920–1992), někdejšímu Sodomkovu spolupracovníku, který byl v 50. letech rovněž odsouzen a uvězněn.⁴⁴

Objevil se i nápad autobusy Š 11 exportovat do zahraničí systémem CKD (completely knocked down) výroby. „Joint ventures“, umožňující obejít dovozní cla, mohl Vítek vidět v Argentině a panelová stavba dobře vyhovovala transportu v „rozloženém“ stavu. V praxi se ale CKD montáž uplatnila až při exportu řady 700.⁴⁵

V každém případě se Vítek snažil záběr Karosy opět rozšířit mnoha směry. „Byl to muž velice chytrý, s velkým rozhledem a mimořádně aktivní. Do řízení Karosy okamžitě vnesl nové způsoby a během krátké doby ve Vysokém Mýtě i na pobočných závodech vznikala celá řada unikátních výrobků... Již v roce 1967

⁴⁰ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, c. d. (pozn. 9).

⁴¹ S. Wigley, „50 years of 2001: A Space Odyssey – five films that influenced Kubrick's giant leap for sci-fi“, 2018, dostupné z: <https://www2.bfi.org.uk/news-opinion/news-bfi/lists/2001-space-odyssey-stanley-kubrick-influences> [13. 9. 2021].

⁴² Tamtéž.

⁴³ J. Víšo, c. d. (pozn. 18), s. 25.

⁴⁴ A. Andrlé, *Osobnosti Vysokého Mýta 1310–2001*, Augustin Andrlé: Vysoké Mýto 2001, 511 s.

⁴⁵ Tamtéž, s. 28.

prosadil účast Karosy na XVIII. Výstavě Semaine Internationale du Car Nice 6.–10. 5. 1967. Z jeho příkazu byl pro tuto výstavu upraven dálkový autobus ŠD 11 Evropabus, ve vývoji vyroben nový lůžkový přívěs za autobusy LP 30 a do Nice jako exponát byl odeslán také městský autobus ŠM 11. Účast byla úspěšná a domů se Karosa vrátila s poháry,⁴⁶ vzpomíná Josef Víšo.

Výstava autobusů v Nice, s tradicí sahající až do roku 1948, umožňovala porovnání autobusů v řadě technických, provozních i estetických parametrů. Přední evropské výrobci se pravidelně zúčastňovali a představovali nové modely. Roku 1967 to byl např. dvoupatrový Neoplan Skyliner NH 22 či divoké kreace francouzské karosárny Heuliez. Zastoupen byl i Mercedes s O302, Setra, Van Hool či Berliet s Cruisirem podle návrhu L. L. Lepoixe.

Kromě Karosy se v roce 1967 (50. výročí VŘSR) poprvé v Nice objevuje – a je oceněna⁴⁷ – i výprava z tehdejšího SSSR:⁴⁸ Zil, PAZ 665, futuristický LAZ 67 Ukrajina z GSKB – „hlavní svazové kanceláře konstrukce autobusů“ v ukrajinském Lvově. K takovým kontaktům dozrály politické podmínky. Po vystoupení Francie z NATO roku 1966 „orientace na Sovětský svaz a země sovětského bloku byla... jedním z třech pilířů gaullistické zahraniční politiky“,⁴⁹ která směřovala „proti americké predominanci v západní Evropě, kterou de Gaulle považoval za „přežitek““.⁵⁰ Francouzské podniky poté v socialistických státech uplatnily i licence: Renault v Rumunsku v Dacii, 1966, Saviem v Avii v ČSSR, 1967, Berliet v polském Jelczu, 1972.

Roli hrálo i Chruščovovo tání v SSSR 60. let. Politika mírové koexistence nahradila paranoidní autarkii pozdního stalinismu, kdy si státy RVHP především měly pomáhat mezi sebou. Vzrostla váha spotřebního průmyslu, designu a kontaktu se Západem. „Výzkumný institut technické estetiky“ (VNIITE), založený Jurijem Solovjovem v SSSR roku 1962, patřil za železnou oponou k institucím

⁴⁶ J. Víšo, *e-mail* (14. 5. 2021, 18:34).

⁴⁷ D. Orlov, „Хроника, год 1969. Советский автобусный авангард“, 2014, dostupné z: https://www.oldtimer.ru/blogs/denis_orlov/khronika-god-1969-sovetskiy-avtobusnyy-avangard/ [15. 1. 2022].

⁴⁸ Laz-legend, „ЛАЗ-699А «Люкс» для Semaine Internationale du Car 1967“, 2015, dostupné z: <http://laz-legend.ru/avtobusy-laz-699/avtobus-laz-699a-lux.html> [14. 10. 2021].

⁴⁹ L. Motejlková, *Československo a Francie 1948–1968. Československo-francouzské diplomatické a kulturní vztahy v letech 1948–1968*, dizertační práce, FF UK, 2014, dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/72887> [24. 10. 2020], s. 9.

⁵⁰ Tamtéž, s. 85.

nejvíce otevřeným světu.⁵¹ Škola „Senezh“ navázala kontakt s ulmskou levicovou a odkaz Bauhausu rozvíjející Hochschule für Gestaltung (HfG, 1953–1968).⁵² Roku 1964 proběhla návštěva HfG v SSSR.⁵³ VNIITE se stal členem ICSID (International Council of Societies of Industrial Designers) v roce 1965, kdy kongres ICSID prvně navštívil i Zdeněk Kovář. HfG si zvala např. Otakara Diblíka⁵⁴ a Petra Tučného, neboť plánované hospodářství v HfG budilo zájem příslibem masového uplatnění vědeckého přístupu k designu, který se negativně vymezuje vůči komerčnímu „stylingu“. Vznikla tak určitá platforma, řešící podobné problémy z podobných východisek.

Na této ideové platformě je intenzivně řešeno také téma designu autobusu. V Německu vývoj „standardních autobusů“ silně ovlivnil Herbert Lindinger z HfG, vítěz ideové soutěže z let 1965/66. Půl tuctu velkých německých výrobců v letech 1967–1968 představuje prototypy a následně se také dělí o výrobu 1. generace (od roku 1969) a 2. generace (od 1984) autobusů. V SSSR v letech 1950–1967 osobní doprava v městech vzrostla 20krát a podíl autobusů na ní zároveň 4,5krát – autobusům se intenzivně věnují svazové instituce jako NAMI v Moskvě a GSKB ve Lvově.⁵⁵ Následně i v SSSR vznikla standardizovaná vozidla, produkovaná v obrovských objemech, např. trolejbus ZIU 9 (1972) či autobus LiAZ 5256 (1986).

V bulletinu Solovjovovy VNIITE *Techničeskaja estetika* v ročníku 1964 najdeme článek⁵⁶ V. Panfilova „Konstruování městského autobusu“ s fotografiemi designérského modelu v měřítku. Článek ilustruje dobové úvahy o této problematice v socialistickém táboře.

Jsou zde ohledy výrobně-konstrukční: eliminace drahých panoramatických skel, volba světlé barvy, která má skrýt „technologické chyby, které nevyhnutelně vznikají při výrobě karoserií“,⁵⁷ ale také výtvarné: design má korespondovat

⁵¹ K. Serulus, *Design and Politics, The Public Promotion of Industrial Design in Postwar Belgium* (1950–1986), Leuven University Press: Leuven 2018, 324 s., s. 138.

⁵² T. Cubbin, *Critical Soviet Design: Senezh studio and the utopian imagination in late socialism*, doktorská kandidátská práce, The University of Sheffield, 2016, 320 s., dostupné z: <https://etheses.whiterose.ac.uk/15881/1/dissertation%20white%20rose.pdf> [4. 2. 2022].

⁵³ Tamtéž, s. 137.

⁵⁴ J. Pauly, c. d. (pozn. 5).

⁵⁵ D. Orlov, c. d. (pozn. 42).

⁵⁶ V. Panfilov, „Конструирование городского автобуса“, *Техническая эстетика* 1 (4), 1964, *вниитэ*: Moskva, ISSN: 0136-5363, s. 14–15.

⁵⁷ Tamtéž.

Obr. 2. Autokar Karosa ŠD 11 „Superlux“ v Nice, 1969. Foto archiv IVECO.

s architekturou, jednobarevné provedení „umožňuje odhalit hlavní sochařský záměr formy“.⁵⁸ Hranatá forma se zříká aerodynamiky, ale průběžný zlom v bočních stěnách skříňe výtvarně „přidává autobusu prvek dynamiky“.⁵⁹ To svědčí o zápase s „krabicovitým“ výsledkem striktně utilitárního přístupu, který kritizoval i Kovář.⁶⁰

Zohlednění výrobních postupů v kombinaci s určitou interpretací modernistické estetiky je patrné z designérských studií a prototypů autobusů, provedených v Německu i v socialistickém táboře od poloviny 60. let (např. Jelcz 039, 1970, LAZ 360 E, 1970, Autosan H10, 1978). Jistá odtrženost ideové platformy od výrobní a karosářské praxe však způsobila, že následné sériové výrobky zřídka dosáhly výtvarné čistoty koncepčních studií.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ V. Jakubíček, *c. d.* (pozn. 27), s. 77.

Rosák se vrací do Karosy – výstava v Nice

Zdeněk Rosák se vrací do Karosy v dramatickém roce 1968. V posledním ročníku VŠUP dálkově pracuje na diplomové práci – evoluci obytného přívěsu „Racek“ z roku 1967 do obojživelného karavan-hausbótu SW3. Zapojil se ale i do práce na exponátech pro příští výstavu v Nice. Úspěch Karosy v roce 1967 byl „velká pobídka... 2 roky se vývojové oddělení připravovalo na další účast, kde chtělo překvapit novými výrobky na špičkové úrovni“.⁶¹ Karosa testuje modernější architekturu s motorem vzadu. Nové exponáty – luxusní autokar Karosa ŠD 11 2050 „Superlux“ a sedmimetrový autobus A30 D7 na podvozku Avia/Saviem – experimentují s nastupujícím geometrickým stylem. Každý nakonec představuje jeden z hlavních přístupů (viz dále). Při práci na A30 D7 Rosák spolupracoval s Josefem Klejchem, který na něj zapůsobil přirozeným výtvarným citem – „on mne přesvědčoval: tohle musí být takhle, takhle, a jenom mírně vypnuté“.⁶² Superlux už v té době dělá jízdní zkoušky, ale Rosák se účastní kosmetického doladování.

Panfilovův článek z roku 1964 popisuje první výtvarný přístup, který se snaží formu dynamizovat. V ideové soutěži na design standardizovaného autobusu⁶³ v letech 1965/1966 byl zastoupen návrhy Rudolfa Strausse, L. L. Lepoixe i jednou verzí návrhu týmu Herberta Lindingera. V Nice roku 1967 jej použil Heuliez či LAZ 67 Ukrajina. I později (1973) se jím zabývalo mj. designové oddělení Klöckner-Humboldt-Deutz.⁶⁴ V praxi se ale příliš neprosadil: ve výtvarně čitelné podobě vede k „neergonomickému“ zužování prostoru salonu od podlahy ke stropu. Tento výtvarný přístup se sodomkovsky uměřeným a kultivovaným způsobem promítá zejména do předního čela „malé“ Karosy A30 D7.

Druhý přístup, vycházející z klidnější a monumentálnější kvádrové hmoty s jemně vypnutými plochami, L. L. Lepoix aplikoval roku 1964 na Berlietu PR 250 Cruisair a Herbert Lindinger na oceněném návrhu v již zmíněné hamburské ideové soutěži z let 1965/66.⁶⁵ Design Karosy ŠD 11 2050 Superlux se nakonec vydal tímto druhým směrem.

⁶¹ J. Víšo, c. d. (pozn. 41).

⁶² Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, c. d. (pozn. 9).

⁶³ A. Lutz, „1968–2008 Vor 40 Jahren erster Standard-Linienbus in Hamburg, Verkehrsgeschichte(n) vom Hamburger Nahverkehr“, *HOV-Aktuell* 27, 2008, dostupné z: <https://www.yumpu.com/de/document/view/22322612/2008-vor-40-jahren-erster-standard-linienbus-in-hamburg> [14. 5. 2020].

⁶⁴ *Lastauto-Omnibus 5*, 1973, „Design im Omnibusbau. Ein Blick hinter die Kulissen der Designabteilung von KHD in Köln“, *ETM EuroTransportMedia Verl.*, s. 37–39.

⁶⁵ A. Lutz, c. d. (pozn. 58).

„Otcem“ návrhu Superluxu byl vedoucí konstrukce Miroslav Krupka,⁶⁶ jednu sádrovou maketu s výsledným řešením předního čela ale pravděpodobně zhotovil⁶⁷ i konstruktér Miloslav Říha. Říha se podílel na konstrukci vůbec první Sodomkovy autobusové karoserie roku 1928⁶⁸ a patřil k jeho nejužšímu kruhu.⁶⁹ Stále zde tedy byla praxe „starých sodomkovců“ – citlivost k dobovým trendům a konstrukční a výtvarný cit, získaný dlouhou praxí. Definitivní ztvárnění předního čela Superluxu bylo šťastné, mezi ostatními autobusy ojedinělé, s předsunutou hmotou, kterou lze vnímat i jako „pokračování“ plastického prolisu u světlometů řady Š 11 v „hranatém jazyce“. Zde, v horizontální mřížce chladiče byly skryty zdvojené reflektory, jejichž vnitřní pár se natáčel společně s volantem.

Na cestu do Nice Josef Klejch Rosákovi „přenechal své místo, aby mohl vidět svět“.⁷⁰ Rosák se v létě po obhajobě diplomové práce má stát podnikovým výtvarníkem. Výtvarný osud Karosy tak bude v jeho rukou a Klejch si byl nepochybně vědom důležitosti kontaktu s děním v zahraničí.⁷¹ Karosa opět sklídila úspěch. Superlux „na výstavě získal 2. místo mezi vystavenými dálkovými autokary, stříbrný pohár a zlatou medaili Svazu italských konstruktérů“.⁷² Sedmimetrový autobus A30 D7 v dálkovém provedení získal 3. místo ve své kategorii a další ocenění za dosaženou konstrukční bezpečnost.⁷³ I v roce 1969 se ještě zúčastnila sovětská výprava vozů PAZ turist a LAZ Ukrajina 69-Ljuks.⁷⁴ Prvně se zúčastnil a ocenění si odnesl⁷⁵ také Ikarus za produkční typ 250 s designem od Lászla Finty.

Na výstavu navazovalo cca dvoutýdenní turné po vybraných evropských městech, „Rallye touristique international EUROPE-COTE D'AZUR“. Rosákův první větší výlet do ciziny přišel „za 5 minut 12“. Gustáv Husák vystřídal Alexandra Dubčeka 17. dubna 1969, ani ne tři týdny před začátkem výstavy. Zatímco

⁶⁶ Z. Rosák, c. d. (pozn. 8).

⁶⁷ Dle Rosákova úsudku, Z. Rosák, c. d. (pozn. 8) a c. d. (pozn. 29).

⁶⁸ M. Harák, *Autobusy Karosa 700, historie, vývoj, technika, modifikace*, Grada: Praha 2014, 1. vyd., 160 s., s. 16.

⁶⁹ J. Víšo, c. d. (pozn. 18).

⁷⁰ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, c. d. (pozn. 9).

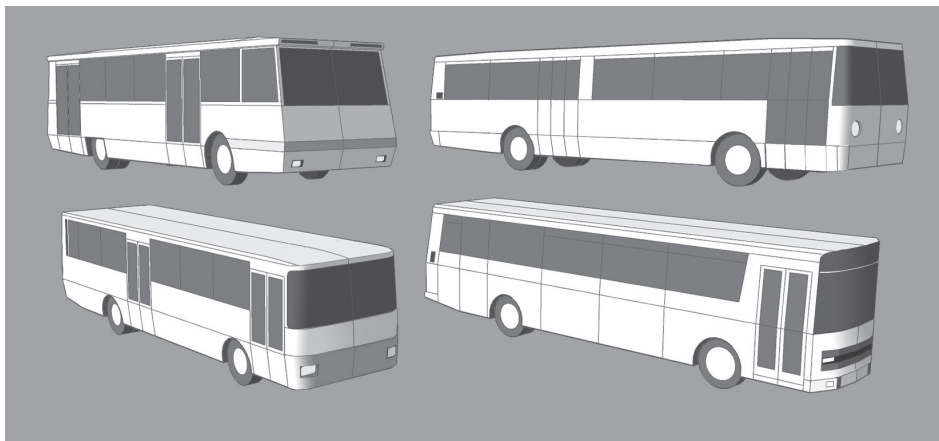
⁷¹ V. Kulíšek, c. d. (pozn. 1), s. 114–115.

⁷² J. Víšo, c. d. (pozn. 41).

⁷³ J. Víšo, c. d. (pozn. 18), s. 26.

⁷⁴ M. Harák, *Autobusy a trolejbusy východního bloku*, Grada: Praha 2014, 232 s., s. 222.

⁷⁵ L. Kukla, „A nizzai, a monacói és a genfi“, 2018, dostupné z: <https://polaris.blog/2018/07/24/a-nizzai-a-monacoi-es-a-genfi/> [15. 11. 2021].

Obr. 3. Dobové tendence v designu autobusů. Ve směru hodinových ručiček: 1964, návrh linkového autobusu SHKB (podle Techničeskaja estetika); Herbert Lindinger, soutěžní návrh na VöV Stadtlinienbus, 1966, Berliet Cruisair, 1967, produkční autokar dle návrhu L.L. Lepoixe; Herbert Lindinger, 2. varianta soutěžního návrhu na VöV Stadtlinienbus, 1966. Ilustrace autora.

vysokomýtská výprava brázdila cizinu, v ČSSR setrvalo „přituhovalo“. Prostřední z bratří Rosáků pak emigroval do Švýcarska a nikdo z rodiny se dlouho za hranice nepodíval.

Období normalizace

V roce plného spuštění výroby řady Š 11, 1970, byl Jiří Vítek odvolán z funkce, odešel i Otto Košta.⁷⁶ Protože Superlux se stal „jakýmsi ‚zakázaným‘ projektem... Řada lidí, která na tomto autobusu pracovala, byla nějakým způsobem pro roce 1968 perzekvována.“⁷⁷ Předchozí tvůrčí úsilí bylo přerámcováno jako „pravicový oportunismus“. Řízení Karosy se ujali „soudruzi z THZ“, továrny na hasicí zařízení sloučené s Karosou roku 1962. Nový ředitel p. Hromádka „všechny tyhle krásné

⁷⁶ A. Andrlé, c. d. (pozn. 38).

⁷⁷ M. Harák, c. d. (pozn. 20), s. 37.

vývojové věci... zastavil a snažil se jenom vyrábět autobusy na lince“. ⁷⁸ V Karose tak zavládly typické normalizační poměry, jaké popisuje Hulák. ⁷⁹ Soustředění na nezbytné a neochota k experimentu vytrvaly až do sklonku 80. let.

Období tání a tvůrčího sblížení mezi Východem a Západem celkově okupací ČSSR skončilo ⁸⁰ a cenu svým způsobem zaplatily obě strany konfliktu. Roku 1971 se „znormalizovaná“ Karosa už Nice neúčastnila, ale už naplánovanou účast zrušil i ruský PAZ.

Hlavním úkolem konstrukce i designu (a Rosákovým stěžejním dílem) v normalizačním období byla příprava nové generace autobusů, řady 700. Přešlo se ke koncepci s motorem vzadu, pokračovala „panelová stavba“, a zejména další racionalizace výroby. Dle konstruktéra Jana Černého „nová typová řada byla koncipována na co nejmenší pracnost, což znamenalo zjednodušeně řečeno nařezání jeklových profilů a jejich svaření“. ⁸¹ Podobné požadavky byly kladeny i na souběžně vyvíjenou unifikovanou řadu tramvají KT v Tatře. ⁸² První prototypy měly shodně „ostré“ rohy oken. U obou výrobků bylo řešení shodně opuštěno kvůli nevyhovujícím mechanickým vlastnostem. Na vývoj řady 700 bylo proinvestováno cca 62 milionů, ⁸³ na další modernizaci výroby 250 milionů, z toho 80 % na strojní vybavení. ⁸⁴

Výtvarně šlo u řady 700 o převedení „showcaru“ Superlux do podoby masově produkovatelné socialistickou výrobní filosofii. Zmizelo plasticky řešené čelo s rozměrným panoramatickým sklem. Ztvárnění v duchu dobových trendů (zejm. italských a francouzských) je syntetizováno do celku, který vyniká vyvážeností. Minimalistický geometrický přístup předjímal vývoj v segmentu (Standardní autobusy 2. generace) a de facto naplnil i požadavek nadčasovosti. Počítáme-li po Karosu 950, základní schéma Karos 700 s dvěma velkými „facelifty“ čel totiž vyjždělo z továrny 25 let. Ač nejméně pracná je stavba boků skříně z jáklů zcela rovných, jako u tramvají Tatra KT, Karosa 700 se drží jemného vypnutí ploch, má tedy „hrnatý“ styl, ale zachovává si tyto drobné, produkčně náročnější, ale karosářskou zkušeností diktované finesy.

⁷⁸ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, *c. d.* (pozn. 9).

⁷⁹ J. Hulák, *c. d.* (pozn. 34).

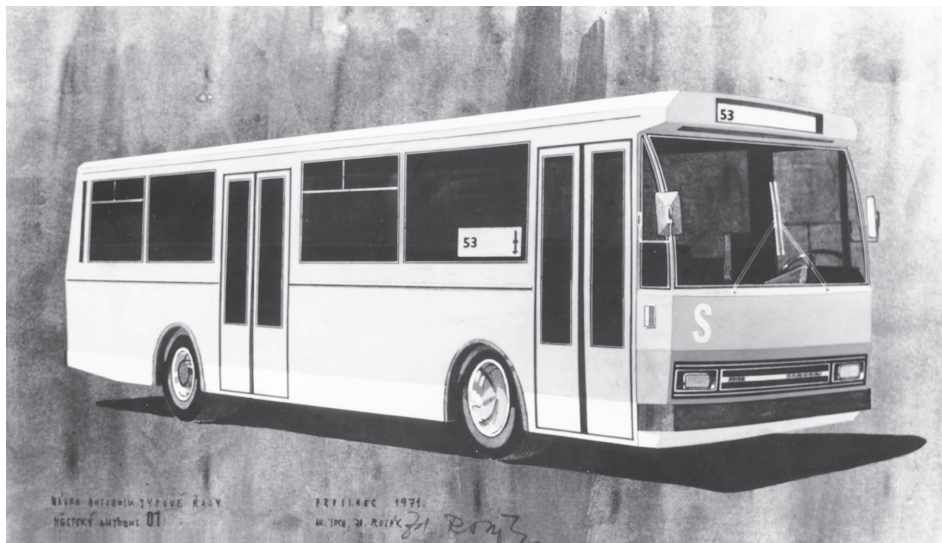
⁸⁰ T. Cubbin, *c. d.* (pozn. 47), s. 51.

⁸¹ M. Harák, *c. d.* (pozn. 63), s. 18.

⁸² R. Mara, *Tramvaje unifikované typové řady t5*, Pavel Malkus: Praha 2014.

⁸³ M. Harák, *c. d.* (pozn. 63), s. 7.

⁸⁴ J. Víšo, *c. d.* (pozn. 18), s. 27.

Obr. 4. Návrh typové řady 730-1c, autor Zdeněk Rosák, 1971. Foto archiv IVECO.

Čelo Karosy 700 – Rosákův nejmarkantnější výtvarný vstup – přináší více „produktový“ přístup, s prvky asymetrie, přiznané tektoniky jednotlivých dílů a aditivní kompozice (např. fazetovaný prsní panel s asymetricky umístěným průduchem), v němž technologické tolerance neruší. Aditivní kompozice (srov. Ptáčkovu skládání ze sádrových desek ve Zlíně) se dobře hodila pro různé stroje.⁸⁵ Měla ohlas v tvorbě řady Kovářových žáků. Na Západě ji do extrému dovedl rakouský Steyr Citybus (prototyp 1972) z pera L. L. Lepoixe.

Přechod řady 700 k sérii zpomalovaly možnosti i (ne)ochota monopolních dodavatelů. Ač na prvním funkčním vzorku z roku 1973 je výtvarné řešení exteriéru kromě detailů už v podstatě definováno, do zahájení výroby uběhlo dalších 8 let.⁸⁶ Výtvarně to však vedlo i k nadčasovějšímu řešení. V roce 1981 autobus Karosa řady 700 obdržel zlatou medaili na Mezinárodním strojírenském veletrhu v Brně a současně byl zařazen mezi nejlepší výrobky oboru i rezortu.⁸⁷

Rosák byl aktivní v odborných radách a komisích, zejména „TVKar při GŘ ČAZ [Generální ředitelství československých automobilových závodů], se kterou jsme jezdili po automobilkách a hodnotili budoucí auta ještě ve fázi modelů, případně

⁸⁵ J. Hulák, c. d. (pozn. 34).

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ M. Harák, c. d. (pozn. 63), s. 8.

funkčních vzorků... V TVKaru působili i designéři Strejček a Španiel, občas i Vašek Král, Ondřej Skořepa a ze Škodovky Václav Capouch.⁸⁸ Na této úrovni ještě doznávaly i určité zahraniční vlivy – spolupráce Tatry s Vignale (1967–1969) na modelu 613 (1974) a Škody s Italdesignem (1969) na řadě 720, s výtvarným vlivem na sériovou řadu 742 (1976). Dále „panovaly mezi českými technikami a konstruktéry z Avie, Liazu a dalších automobilek velice dobré, až přátelské vztahy s jejich francouzskými kolegy z Renaultu“⁸⁹ po nákupu kabin Saviem roku 1973 Avii. Berliet nabídl pro LIAZ 100 i kabinu TR 300, navrženou Lepoixem.⁹⁰

Normalizační vedení Karosy značně omezilo paletu výrobků ve vývoji, a tím i rozsah Rosákových úkolů. Základem pracovní náplně bylo výtvarné řešení derivátů řady 700. Postupně na její bázi vzniklo kolem 30 prototypů, úprav a nástaveb,⁹¹ výtvarně byla řešena hasičská a komunální vozidla bývalé THZ. Některá, např. CAS 25 (podvozek Liaz, kabina Karosa 700) anebo CAS 32 (kabina a podvozek T815), si získala oblibu i odborná ocenění.⁹²

Přesto Rosák neměl, jak říká, někdy „do čeho píchnout“.⁹³ Ujal se tak i propagace: prezentace Karosy na veletrzích a výroby grafických materiálů ve spolupráci s Motokovem.⁹⁴ V letech 1977–1989 Rosák také vytvořil přes půl tuctu reliéfů a plastik do architektury, což bylo typické pro Kováře i řadu jeho žáků.⁹⁵

80. léta a doba transformace

Prohlubující se hospodářská recese počátku 80. let vyvolala první náznaky reform. Kolektiv Karosy pod záštitou technického náměstka Jaroslava Trnky od roku 1982 na vlastní pěst vyvíjel kloubovou modifikaci řady 700.⁹⁶ Na otevření

⁸⁸ Z. Rosák, *c. d.* (pozn. 29).

⁸⁹ D. Fejgl, „Tahač Liaz s kabinou Berliet (Renault)“, 2016, dostupné z: <http://www.liaz.cz/berliet.php> [5. 7. 2021].

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ J. Víšo, *c. d.* (pozn. 18).

⁹² *Karosář* 3, 2018, „Kulatiny Zdeňka Rosáka“, s. 5.

⁹³ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, *c. d.* (pozn. 9).

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ J. Kotalík, *Zdeňk Kovář a jeho žáci*, katalog k výstavě, Národní Galerie: Praha, 1987, 1. vyd., 122 s.

⁹⁶ M. Harák, *c. d.* (pozn. 63), s. 20.

dálnice D1 (1980) reagují dálkové verze Karos LC 736 LC3 a LC4.⁹⁷ Rosák řeší i prototyp LC 736.40 (1988) konstruktéra Ing. Černého se skloněným čelní sklem, a prototyp modernizace řady 700, autobus B831 (1987) unifikovaný s trolejbusy.

Ve světě vývoj dospěl k architektuře zájezdových autokarů se zvýšenou podlahou (s ložnicí pro řidiče pod podlahou, WC atd.). Ikarus si koncem 70. let prosadil městskou (400) a dálkovou (300) řadu. V Karose ale vývoj narážel na neochotu vedení vydat se za hranice jedné unifikované konstrukce. To ilustruje anekdota, na kterou vzpomíná Rosák,⁹⁸ kdy prý šéf vývoje mj. prohlásil, že se nebude dělat zvýšený autobus, protože by neprojel nízkými vraty výrobové dílny.

Vývoj zvýšených autokarů tak byl možný až po roce 1989. Mnoho zákazníků takové zájezdové autobusy požadovalo. Snahy o spolupráci s Neoplanem či Ikarusem nevedly k výsledku.⁹⁹ Do Karosy byl proto zpět povolán konstruktér Jozef Nalezenc (*1932). Ten v roce 1988 na Tchaj-wanu ve firmě United Riches stavěl zvýšené autokary¹⁰⁰ na podvozcích Karosa a po návratu v ČSAO Čáslav spoluzaložil firmu OASA, která stavěla podobný autokar podle jeho zkušeností.

Nalezencova konstrukce v kombinaci s Rosákovým výtvarným řešením vedly k zvýšenému autokaru Karosa HD 12 (1991). Více než 15 nových panelů karoserie z laminátu umožnilo přechod k jemnějším, zaobleným tvarům. Moderní dojem dotvářely soudobé prvky vnějšího osvětlení. Autokar byl oceněn na pražském (1991) i brněnském (1992) veletrhu. „Tehdy jsme se tam [v Praze] sešli absolventi od Kováře Zdeněk Zdařil, Pavel Škarka a tuším i Ivan Linhart. Přijali můj návrh velmi kladně, pro mě to už byla, bohužel, labutí píseň před odchodem z Karosy,“ vzpomíná Rosák.¹⁰¹ Byla to už pomalu i labutí píseň Karosy v oblasti zájezdových autobusů se zvýšenou podlahou.

Doba transformace vyvolala personální změny a start s „čistým stolem“. Odchází Rosák i řada pozdějších zakladatelů SOR Libchavy: „generální ředitel Jaroslav Trnka, společně s tehdejšími obchodními řediteli Vlastimilem Mokrejšem, vedoucím konstrukce autobusů Janem Černým a jeho kolegou z konstrukce Petrem Formánkem“.¹⁰² Postsocialističtí výrobci čelili pádu odbytišť v RVHP a liberalizaci domácího trhu, což bylo nejhorší pro exportně orientovaný Ikarus.

⁹⁷ Tamtéž, s. 26.

⁹⁸ Z. Rosák – J. Víšo – I. Paclt, c. d. (pozn. 9).

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Z. Rosák, e-mail (14. 10. 2021, 12:07).

¹⁰² M. Harák, *Autobusy SOR, historie, vývoj, technika, modifikace*, Grada: Praha 2017, 2. vyd., 128 s., s. 10.

Do Karosy roku 1993 kapitálově vstoupil Renault, ta se dočasně, ale úspěšně přeorientovala na školní autobusy Récreo na bázi řady 700 a nyní je součástí koncernu IVECO. Velké koncerny ovšem ovládly i mnohé většinou výrobce, působící nepřetržitě v tržním prostředí, jako je Kässbohrer SETRA (1995, Mercedes) či Neoplan (2001, MAN). Je to tedy důsledek technologického a hospodářského vývoje obecně, nikoliv jen transformace.

Na podzim roku 1992 se Zdeněk Rosák prvně mění v designéra na volné noze. Je mu 54 let. „Po odchodu z Karosy jsem se stal členem hradecké pobočky UVU [Unie výtvarných umělců] a přes ni a přes komise ústřední jsem pracoval a předkládal projekty.“¹⁰³ I Rosákova další tvorba měla, zejména díky spolupráci s Varielem a SOR Libchavy, vliv na podobu československé každodennosti, to už je ale jiná kapitola.

Summary

Zdeněk Rosák's journey to the coveted job of an automobile designer in Karosa – the former bespoke body company Sodomka, Vysoké Mýto – was winding. He was born into the family of representative in foreign trade, but after 1948 this was not an advantage in Czechoslovakia. He left family at the age of 15 to a boarding technical high school, then to ČSAD in Vysoké Mýto. Being an active soccer player helped his transfer to a technologist job in Karosa – factory culture has intertwined with sports since Mr. Sodomka's membership in Sokol. Subsequent engagement in amateur theater at the Workers Club in Karosa showed his artistic ambitions and prowess. Then, from 1963, he could study at the VŠUP in Zlín as a corporate scholarship holder.

Meanwhile, Karosa flourished through large investments in modernizing production combined with enterprising management culture, Sodomka-era capital of expertise, and renewed opportunities for foreign relations during the 1960s.

By the time Rosák's studies ended in 1969, development in Karosa was stifled along with the Prague Spring. He had a brief opportunity to work as an artist alongside the “old guard” panelbeaters on projects for the bus exhibition in Nice, which he also visited.

In the normalization period, he succeeded in translating the concept of exterior design, introduced in Nice, into a new generation of mass-produced buses of the

¹⁰³ Z. Rosák, *c. d.* (pozn. 29).

“700” series. He combined good practices from the Sodomka-era with a more contemporary product-like approach, for which he gained professional recognition. The turbulent period of transformation after 1989 drove him away from the company, and so the ubiquitous “700” buses and their derivatives became his most important legacy from the Karosa period.

Correspondence

Mgr. art. Tomáš Jančařík

Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě

Drotárská cesta 44

811 02 Bratislava

Slovenská republika

Akademicky vzdělaní lékaři 16. a 17. století v písemných sporech a polemikách

2. část*

Zdeněk Žalud

Academically educated Physicians in written Disputes and Polemics of 16th and 17th Centur – part two: The study which deals with polemical content of the published texts of Czech academically educated doctors is based on the analysis of the three writings of Tadeáš Hájek of Hájek *Actio medica* and *Antifanchelius...contra Philippi Fanchelii Responsum*, respectively *Responsum ad exegesin...* and of a trio of posthumously issued medical case studies (*consilia medica*) of Jan Marek Marci of Kronland. The writings of the first author comment on the unsuccessful treatment of a noble child patient, in which another doctor, Filip Fauchelius, fatally interfered with Hájek, using his iatrochemical drugs. Hájek critically evaluated the activities of his competitor, tried to defend his personal prestige and enforce the regulation of medical practice, so that there would be no further deaths of patients due to improper treatment. Marci's councils have a significantly less polemical charge. The Czech doctor used them, among other things, for a psychological view of erectile dysfunction. Marci unacknowledgedly connects the interpretation of this particular case with his theory of perception, which he presented in his work *Liturgia mentis*. The study also seeks to explain why this *consilia* was not published during Marci's lifetime.

Keywords: medical controversy – Tadeáš Hájek (Thaddeas Hajek) – medical liability – regulation of medical practice – Jan Marek Marci – medical case studies (*consilia medica*) – theory of perception

Úvod

Již první část studie představila spory mezi lékaři jako jev doprovázející neúspěšnou lékařskou praxi. Smrt krále Štěpána Báthoryho (1533–1585) či císaře a krále Maxmiliána II. (1527–1576) vrhala temný stín na všechny lékaře a léčitele, kteří se panovníky pokoušeli uzdravit. Raně novověká medicína byla otevřená novým léčivům a různým metodám, které u některých lékařů nacházely příznivé přijetí,

* Tato studie vznikla za finanční podpory ministerstva kultury v rámci institucionálního financování programu Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Husitské muzeum v Táboře (DKRVO, MK000072486).

u jiných odsouzení. Typickým příkladem druhé půle 16. století je Paracelsovo lékařství, u nějž se předpokládala tajemná síla (proto Paracelsus nazýval své léky „arcaná“) astrální povahy, která sestoupila do medikamentu. Rozvinutím laboratorní, alchymické práce byla zahájena produkce celé řady chymiatrických (iatrochymických) léčiv, která si nárokovala mimořádnou účinnost. Zájemci o tehdy módní chymiatrickou medicínu měli zhruba dvě možnosti: buď přijali Paracelsovo učení se všemi jeho mysticko-teologickými souvislostmi a jako on odmítli tradiční hippokratovsko-galénovskou medicínu, nebo se snažili z obou koncepcí převzít to, co považovali za pozitivní.¹ V takovém praktickém duchu k paracelsové medicíně přistupoval i Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600), který se v 80. a 90. letech 16. století v Praze stýkal s alchymisty a paracelsiány. Vedle proslulých Angličanů Johna Dee a Edwarda Kellyho to byli zejména Francouzi Bernard Gilles Penot a Nicolas Barnaud. Jak dokládá Ivo Purš na základě dopisu Tychona Brahe z 20. 4. 1593, s rostoucím věkem v Hájkovi sílila skepse vůči chymii. Brahe jej ostatně pokládá za úspěšného znalce galénovské i paracelsové medicíny.² Není tedy divu, že Tadeáše Hájka dráždilo zneužívání paracelsovských léků nebo i předstírání jejich řádné výroby a aplikace. Hájkova konfrontace s lékařem užívajícím údajně paracelsovskou medicínu by nemusela přejít do písemného sporu s prvky agresivní kritiky, kdyby nedošlo k úmrtí urozené pacientky, původně svěřené do péče pražského lékaře. Publikováním svých spisů *Actio medica* a *Antifanchelius* však Tadeáš Hájek vedle porážky protivníka sledoval i další cíle. I proto si tato polemika zaslouží zevrubnou analýzu.³

¹ Třetí plochy mezi tradiční hippokratovsko-galénovskou medicínou, paracelsovskou medicínou a chymiatrií naposledy podrobně popsal Michael Stolberg, *Gelehrte Medizin und ärztlicher Alltag in der Renaissance*, De Gruyter: Oldenburg 2021, s. 354–367.

² O Hájkově vztahu k alchymii a paracelsové medicíně naposledy pojednal Ivo Purš, „Tadeáš Hájek z Hájku a jeho alchymický okruh“, in: I. Purš – V. Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Artefactum: Praha 2011, s. 443–457.

³ Osudy obou lékařů léčících Štěpána Báthoryho se protály s osudy Tadeáše Hájka z Hájku: Simone Simoni se podílel jako kolega dr. Fauchelia na jeho léčbě Alžběty ze Žerotína; Nicolu Bucellu písemně kontaktoval Andreas Dudith (před 10. srpnem 1582), aby od něj zjistil, zda by na polském královském dvoře nemohl být přijat Tadeáš Hájek jako lékař Štěpána Báthoryho. Tato možnost se tehdy Hájkovi přímo nabízela, on se však přestěhovat do Polska odmítl. Srov. Josef Smolka, „Hájkův přítel a korespondent Andreas Dudith (1533–1589)“, in: P. Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku. K 400. výročí úmrtí*, Společnost pro dějiny věd a techniky: Praha 2000, s. 158.

Actio medica Tadeáše Hájka – mezi pomstou a reformním programem

Spor Tadeáše Hájka z Hájku s dr. Filipem Faucheliem (Fancheliem), který vyvřel na povrch Hájkovým vydáním spisu *Actio medica*, měl svou prehistorii, která se týká kontaktů obou lékařů od 80. let 16. století. Belgický lékař urozeného původu Filip Fauchelius de Paux (nebo von Baucz) se narodil někdy v letech 1540–1550 otci Leonardovi a studoval dle svých slov na univerzitě v Lovani. Lékařskou praxi provozoval v Rakousku, na Moravě a kromě Čech – kde pobýval v Litoměřicích a v Lokti⁴ – snad i v Polsku. Kolem roku 1580 se usadil v Českých Budějovicích jako nástupce městského lékaře Matouše Cerva, který se odstěhoval do Žatce. Již roku 1584 byl dobře etablován v české urozené společnosti, jak ukazuje zpráva o sňatku jeho dcery Zuzany s nejvyšším zemským prubířem v Čechách Pavlem Griemüllerem z Třebska. Doktorův druhý sňatek s Kateřinou, rozenou Rabenhauptovou ze Suché, zprostředkoval Jiří Vratislav z Mitrovic, regent pana Adama z Hradce, jež Fauchelius jezdil léčit na Hlubokou, do Prahy a do Jindřichova Hradce v letech 1582–1591.⁵ Adam II. z Hradce, jenž se v mládí nakazil syfilidou a od roku 1585 ochrnl na nohy, byl na svých sídlech navštěvován i mnoha jinými lékaři (např. výše zmíněným Simone Simonim), kteří si za léčení nejvyššího kancléře a později i nejvyššího pana purkrabího nechávali dobře platit. Není divu, že v letech 1585–1590 do Jindřichova Hradce zajížděl i Tadeáš Hájek z Hájku. Oba lékaři se také potkali na svatbě Adamova epileptického syna Jáchyma Ondřeje z Hradce v únoru 1598 na Hluboké, kde je Fauchelius v zápisu hlubockého obročního uveden jako lékař Petra Voka z Rožmberka. Téhož roku v červnu vystupuje Tadeáš Hájek jako věřitel Jáchymovy matky Kateřiny z Montfortu, která se potýká s dluhy po zesnulém Adamovi. Lékař jejím jménem vyplácí u pražské židovské rodiny Munckových zastavené rodinné klenoty ve výši 4267 kop míšeňských grošů.⁶ Hájek tedy o Faucheliově činnosti v Čechách věděl mnohé, mimo jiné i to, že Belgičan se ucházel o úřad zemského lékaře v Čechách.⁷

⁴ J. K. W. Möhsen, *Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften in der Mark Brandenburg: Von den ältesten Zeiten an bis zu Ende des sechszehnten Jahrhunderts*, G. J. Decker: Berlin – Leipzig 1783, s. 90.

⁵ K. Pletzer, „Belgický lékař dr. Filip Fauchelius v Českých Budějovicích“, *Jihočeský sborník historický* 40, 1971, s. 205–208.

⁶ F. Teplý, „O starých lékařích v Jindřichově Hradci“, *Ohlas od Nežárky* 13. října 1922, č. 41, s. 2.

⁷ *ACTIO MEDICA Thaddaei ab Hayck Adversus PHILIPPUM FANCHELIUM BELGAM, INCOLAM BUDVICENSEM, Medicastrum et Pseudoparacelsistam. CUIUS*

Vraťme se nyní na počátek kontroverze, detailně doložené dvěma Hájkovými a jedním Faucheliovým textem.⁸ Roku 1594 onemocněla kožní chorobou po celém těle šestiletá Alžběta, dcera pana Kašpara Melichara ze Žerotína na Novém Dvoře. Žerotín po prvních pokusech o léčbu přivezl svou dcerku do Prahy a zde se o výběru lékaře radil s Kateřinou Hradeckou z Montfortu. Oba aristokraté se obrátili na Tadeáše Hájka z Hájku, který – jak píše ve své *Actio medica* – se léčení ujal, maje již za sebou zkušenost s kožními chorobami od dvora polské královny Kateřiny.⁹ Pražský doktor zavedl léky k vnitřnímu i vnějšímu užití tak mírné, aby dívku jejího věku nepoškozovaly, v souladu s humorální teorií, jejíž terminologii při výkladu nemoci užívá. Hájek pokládal svou léčbu bez užití iatrochemických léků za úspěšnou, jelikož prý směřovala ke kořenům oné choroby.¹⁰ Někdy na podzim téhož roku, když se Tadeáš Hájek od pacientky na dva či tři dny vzdálil, se do léčby bez Hájкова vědomí vetřel dr. Fauchelius a Alžbětiným rodičům údajně předvedl ukázkou svého nového léku (tzv. korálové tinktury) i to, jak bude léčba mimořádně snadná.

Pro Tadeáše Hájka to byl nekalý konkurenční zásah, jímž se Fauchelius pokusil fatálně poškodit jeho autoritu a prestiž.¹¹ Proto vypočítává vše, co by měl

*ACTIONIS PRAECIPUA capita versa pagella annotantur. AD PERILLUSTRES, MAGNIFICOS Generosos & Strenuos Dominos, Dominos Proceres & Supremos Officiales Regni Bohemiae, Dominos & Patronos meos benignissimos. AMBERGAE Ex Officina Michaëlis Forsteri Anno M.D.XCVI [citováno dále jako *Actio medica*], s. 22 ... mihi dedecus & ignomiam, sibi vero honorem, decus, & lucrum, adeoque aditum ad munus ordinarii Medici hujus Regni capessendum, quod jam ante solícite praensabat, [sc. Fauchelius] pararet. Quidó Vetter uvádí, že roku 1593 byl Tadeáš Hájek jmenován zemským fyzikem Království českého, což ovšem zpochybňuje Josef Smolka, jemuž se toto jmenování nepodařilo potvrdit v pramenech. Srov. J. Smolka, „Postavení Tadeáše Hájka jako lékaře na císařském dvoře“, *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 48/2, 2008, s. 30, pozn. 123.*

⁸ První invektivu sepsal Tadeáš Hájek (*ACTIO MEDICA*... citovaná výše v pozn. 36), na ni odpověděl Fauchelius (*RESPONSUM AD EXEGESIN curationis...*) a poslední text sepsal Hájek (*Antifanchelius*), který všechny tři texty nechal společně vytisknout spolu s dedikací a se svými doplňky.

⁹ *Actio medica* a na něj navazující polemické spisy jako pramen pro poznání léčebných metod a polemických schopností Tadeáše Hájka poprvé představila Bohdana Buršíková, „Actio medica“ aneb profesní spor Tadeáše Hájka z Hájku“, in: P. Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku. K 400. výročí úmrtí*, Společnost pro dějiny věd a techniky: Praha 2000, s. 117–124.

¹⁰ *Actio medica*, s. 21–22.

¹¹ Tamtéž, s. 22–23.

udělat lékař, přebírající léčbu po jiném lékaři. Hájek po svém návratu údajně viděl, jak dívka trpí a z těla jí crčí krev, jak ona i členové její domácnosti belgického lékaři nadávají a označují ho za kata, darebáka a vraha, i to, jak Fauchelius tvrdí, že „je třeba, aby veškeré to shnilé maso opadalo a dorostlo nové“.¹² I během útrap se prý dívka stále tázala, kde je onen její starý lékař (tj. Hájek), avšak po čtyřech či pěti dnech od zahájení Faucheliovy „léčby“ prý 2. listopadu 1594 skonala.

Podle pražského lékaře Belgičan podal Alžbětě k vnitřnímu i vnějšímu užití „smrtné léky“. Nejvíce ho pobouřila tekutina, kterou jeho konkurent natíral tělo nebohé dívky, a označuje ji za jed, jednu z tehdy užívaných chemikálií. Současně se cítil uražen tím, že se mu do jeho léčby vetřel mladší lékař, který zvolil naprosto odlišnou metodu léčení. Pražský lékař prý v přítomnosti dívčina otce počastoval Fauchelia nadávkami a prohlásil, že proti němu vznese Lékařskou žalobu (*Actio medica*).

Actio medica není jen popisem uvedeného případu, ale také manifestem proti podvodným lékařům, protože není určen žádnému soudnímu stolci, který v té době v Čechách fungoval. Je pravděpodobné, že šlo o veřejnosti určený spis, který obíhal mezi Hájkovými známými. Hájek v něm kombinuje obecně známé výtky vůči podvodným lékařům se svými vlastními zkušenostmi s léčiteli, což prokládá emfatickými nářky a plamennými výzvami k nápravě. Léčitelé si prý v Českém království zřídili Augiášův chlév svých nekalých a nebezpečných experimentů. Na vyčištění tohoto chléva by však prý ani Herkules nestačil, kromě přízně Štěstěny je k tomu zapotřebí odvážných a moudrých předních mužů i Boží pomoci. Hájek prý chápe, že zatím může toto bídné postavení svých bližních spíše jen s nadějí oplakávat nežli napravovat.¹³

Aby měli přední mužové českého království příklad, podle jakých pravidel mají být lékařské profese regulovány, uvádí Tadeáš Hájek statuta Norimberské městské rady týkající se léčby ve městě (v latinském a německém znění). Vzhledem k čilé obchodní a kulturní výměně mezi pražskými městy a Norimberkem je Hájkova volba tohoto příkladu pochopitelná. Není to však jediný důvod. Norimberský městský lékař Joachim Camerarius (1534–1598), podle některých

¹² Tamtéž, s. 24–25.

¹³ Tamtéž, s. 32. *Sed hoc Augiae stabulum ne Hercules quidem expurgaverit: nisi bona aliqua feliciorque, fortuna sapientibus atque cordatis principibus viris, quorum in republica autoritas, in universae humanae reipublicae beneficium, repurgare munus est: provide-reque ne quid ea, hac quoque in parte, detrimenti patiatur, nobis affulserit; aut potius, nisi DEUS pro sua erga homines benignitate, nobis hac in parte favere voluerit. Nobis interim miseram istam fratrum nostrorum aegrotantium conditionem deplorare cum spe magis licet, quam emendare.*

autorů dokonce učitel Tadeáše Hájka,¹⁴ již roku 1571 adresoval městské radě spisek „Stručná a uspořádaná úvaha za účelem zformování dobře stanovených pravidel ohledně lékařů a léčiv...“ (*Kurtzes und ordentliches bedencken welcher gestalt in einem wohlgeordneten Regiment, es mit den Artzten und Arzneien samt allen andern darzu notwendigen stuecken moecht geordnet und gehalten werden*). Camera-rius tím požádal norimberskou radu o zřízení *Collegium medicum* jako instituce, která by se s mandátem rady podílela na regulaci a reformě lékařské praxe ve městě.¹⁵ Vedle toho rozvíjel čilou korespondenci s akademicky vzdělanými lékaři, mezi něž, podle H. Saunders Murphy, Camerarius zahrnul mnohé lékaře orientované na botaniku a fytoterapii.¹⁶ K nim lze jistě počítat i Tadeáše Hájka, kterého však sama autorka ani databáze lékařské korespondence jako Camerariova korespondenta neuvádí.¹⁷ O jednání týkajícím se zřízení norimberského kolegia byl Hájek asi informován; bylo založeno až roku 1592 a v jeho čele stanuli lékaři Joachim Camerarius a Paul Weller.¹⁸ Téhož roku bylo městem zveřejněno první lékařské nařízení pod názvem *Gesetz, Ordnungen und Taxe*, z jehož 38 ustanovení Hájek cituje 1., 7., 8. a 9. zákon.¹⁹ Za norimberské právní normy Hájek ještě zařadil výsady a výhody, jimž se těšili řádní lékaři ze strany římských císařů (s odkazy na *Corpus iuris civilis*).²⁰

Vratme se však do Čech. Doktor Fauchellius si tak zdrcující kritiku nenechal líbit a ještě roku 1595 písemně odpověděl textem *RESPONSUM AD EXEGESIN*

¹⁴ Adrien Baillet, *Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs (nouvelle edition)*, Tome septieme: *Les Satyres Personnelles* (pozn. 10), s. 302–303: *Hagecius estoit de la bourgade de Hayck en Boheme: il fit ses meilleures études sous le celebre Joachim Camerarius, au moins se vantoit-il d'estre son disciple.*

¹⁵ H. S. Murphy, *Reforming Medicine in Sixteenth Century Nuremberg*, A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History in the Graduate Division of the University of California: Berkeley 2012, s. 1.

¹⁶ Tamtéž, s. 163.

¹⁷ Srov. databázi *Frühneuzeitliche Ärztebriefe des deutschsprachigen Raums (1500–1700)*; <https://www.medizingeschichte.uni-wuerzburg.de/akademie/> [1. 6. 2020].

¹⁸ H. S. Murphy, *Reforming Medicine*, s. 216.

¹⁹ *Gesetz, Ordnung und Tax, Von einem E.(rbaren) Rath der Statt Nürmberg, dem Collegio Medico, den Apothekern, und andern angehörigen daselbst, gegeben.* Nürnberg: Christoph Lochner vnd Johann Hofmann 1592. Text je dostupný z: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ184788501 [1. 6. 2020].

²⁰ *Actio medica*, s. 43–44.

*curationis foedae scabiei in filiola sexeni Illustris & Generosi Baronis, Domini Zerotinij &c. Simul etiam ad iniustam querelam Thaddaei ab Hayck Medicinam profitentis.*²¹ Hájek, který tento text svého protivníka připojil ke své *Actio medica* a vydal spolu s ní, ovšem tento dlouhý název zkrátil, a hlavně svého oponenta opět označuje za Fanchelia. Těžko dnes rozhodnout, proč na této drobné úpravě jména pražský lékař trval – každopádně se nejednalo o tiskovou chybu.

Belgický lékař odpovídá vcelku klidným a věcným stylem, převážně *ad rem*. Hájí svou korálovou tinkturu tím, že ji s úspěchem užíval u jiných šlechtických pacientů, hájí svůj doktorský diplom z univerzity v Lovani, který ukazoval na své svatbě v Čechách před několika roky svatebčanům, mj. i patnácti přítomným šlechticům.²² Popírá, že by se podloudně vetřel do Hájkovy léčby, poněvadž o Faucheliově léčení prý od počátku věděl otec pacientky, nejvyšší pražský purkrabí, jeho manželka a mnozí další. Fauchelius uvádí přesná data, od kdy podával své léky, a dokazuje, že tekutina, kterou se potírala pleť malé Alžběty, jí pokožku nedráždila. Léčba údajně úspěšně pokračovala do 29. 10., kdy nastalo zatmění.²³ Až tehdy se u dívky zhoršilo již dříve se vyskytující obtížné dýchání, opuchla jí tvář a postihl ji katar, který ji 2. listopadu zadusil.²⁴

Najdeme zde však i kritiku *ad personam*: Tadeáše Hájka prý nevede ani tak touha po pravdě, jako spíš nenávist, což bývá neřest, s kterou se zejména starci často potýkají. Fauchelius pražskému lékaři slibuje, že pokud Hájek opravdu neprokáže jeho zavinění smrti, pak si odpyká za svůj hanopis trest.²⁵

Odpověď Tadeáše Hájka vyšla v Ambergu roku 1596 pod názvem *Antifancheliius... contra Philippi Fanchelii Responsum ineptissimum de crudeli medicatione...* a stala se posledním písemným vyjádřením aktérů sporu. Pražský lékař zpočátku tajemně naznačuje, že Faucheliovi někdo při formulování odpovědi pomohl (*Quo enim opitulo... usus sit, non me latet.*).²⁶ Zdá se, že Hájek řadu argumentů již vypotřeboval ve své *Actio medica*, a proto se rozhodl zaútočit na formální stránku Faucheliova *Responsum*. Belgickému lékaři vytýká barbarské, gramaticky nesprávné vyjadřování a vyzývá, aby mu za tyto triviální chyby natloukli jeho

²¹ Místo vydání není uvedeno.

²² *Actio medica*, s. 47–49.

²³ Podle astrologicko-medicínských představ a s ohledem na humorální patologii měly fáze Měsíce, a zejména zatmění Měsíce či Slunce vliv na průběh nemocí, zejména akutních.

²⁴ Tamtéž, s. 50–51.

²⁵ Tamtéž, s. 52.

²⁶ Tamtéž, s. 54.

nejmenovaní asistenti, kteří mu při psaní pomáhali.²⁷ Hájek se více věnuje posměškům na účet Faucheliovy zamlklosti a přerušované mluvy²⁸ než logice léčení, a proto se spíše mimochodem dozvídáme, že Fanchelius slíbil vyléčení malé Alžběty do 14 dnů a že do léčby jako svého kolegu (s vědomím Kateřiny Hradecké z Montfortu) zapojil pana Simonia – což mohl být již výše zmíněný Simone Simoni z italské Luccy –, aby prý mohl krýt svoji pochybnou léčbu i jeho autoritou.²⁹ Zatímco o iniciativě Kateřiny Hradecké ohledně výměny lékaře v Hájkově nepřítomnosti se dozvídáme z Faucheliova *Responsum*, o Simoniově přítomnosti a jeho podílu na léčení se Fauchelius písemně nezminil.

Hájek trvá na hlavních bodech své předchozí žaloby, např. na tom, že Kašpar ze Žerotína sice v přítomnosti Kateřiny Hradecké s Faucheliem o dívčině nemoci rozmlouval, ale to, že jemu jedinému výslovně světil Alžbětinu léčbu, je prý lež. Ohledně Kateřiny Hradecké pražský lékař tvrdí, že ona by nikdy nesouhlasila s Hájkovým vyloučením z léčby, vždyť se přece o její rodinu (totiž pány z Hradce) věrně staral. Když se prý k léčení dívky nabízel další lékař a Kateřina Hradecká s Hájkem probírala, zda by jej chtěl přijmout za kolegu, on se tomu prý nebránil.

²⁷ Tamtéž, s. 54–55: *Quid attulisti [sc. Fauchelius] ergo in tuo contra me responso? Orationis, nimirum, structuram infulsam, incultam barbaram, a praeceptis Grammatices alienam, quam etiam adolescentes in Scholis, rudimentis Grammatices initiati, aegerrime essent toleraturi: nec tot alapas Prisciano abs te inflictas, absque justa vindicta dimissuri. Acres sunt, profecto, & vegeti illi adolescentes. Rapiunt te in suas Scholas, prosternent in Scamnum, solvent caligas, nates denudabunt, easque egregie, scopis, virgisque betuleis, converrent, nec a se dimittent, nisi sponsione data, nihil deinceps te evulgaturum, donec praecepta Grammatices rectius didiceris.*

²⁸ Tamtéž, s. 56–57.

²⁹ Tamtéž, s. 59: *quod nimirum ambitiose, temerarie, & stolide gloriatus sis [sc. Fauchelius], promiserisque certissimam puellulae intra dies 14. curationem: quod de me excludendo ab ea curatione, & surrogando D. Simonio tibi pro Collega tuae curationis cum Illustri Heroína dolose atque fraudulentem egisti. nimirum, ut si infeliciter tibi curatio caderet, haberes viri praestantis, & percelebris, veluti tegumen, sub quo te abderes, tuamque ignorantiam tegeres; denique socium haberes rei abs te male gestae, tuamque culpam elueres praesentia illius. Pobyt dr. Simone Simonioho na Moravě dokládá datace jeho polemiky s Nic. Bucellou Scopae, quibus verritur confutatio... , jejíž úvod Simoni napsal roku 1589 v Brně, zatímco jeho Appendix Scoparum, quae paulo ante in Nicolaum Bucellam... emissae sunt, vyšla roku 1590 v Olomouci. Tam zřejmě vstoupil do služeb olomouckého biskupa Jana Pavlovského, kde však pobýval krátce, snad jen do roku 1591, kdy se znovu objevil v Krakově. Vzhledem k nedostatku pramenů k jeho pobytům a aktivitám v letech 1591–1602 (v dubnu 1602 v Polsku umírá; srov. [www.treccani.it/enciclopedia/pietro-simone-simoni_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-simone-simoni_(Dizionario-Biografico)/)) není jeho účast na léčbě Alžběty ze Žerotína vyloučená.*

Očekával však, že se to stane řádným způsobem, a chtěl přivolat k poradě další řádné lékaře, před nimiž by onen muž vyložil diagnózu a navrhl léčbu malé pacientky.³⁰ Po odmítnutí tohoto nejmenovaného lékaře se prý do přízně Kateřiny Hradecké vetřel Fauchelius, který ji přesvědčil o zázračnosti svého léku jako zrádný had Evu v ráji.³¹ Pražský lékař vyvrací námitku, že léčbu malé Alžběty opustil, poukazem na komunikaci s panem ze Žerotína, který byl s Hájkem v kontaktu. Vysazení léků během Hájkovy nepřítomnosti mělo dle něj dobrý důvod, totiž tzv. *epicrasis*: postupné vyprazdňování a slábnutí škodlivých dráždivých tekutin a jejich nahrazování dobrými šťávami, které vznikaly z vhodné stravy.³²

Do výkladu vstupuje stále více léčebná diskuse. V ní Hájek srovnává své a Faucheliovy léky a terapeutické postupy, přičemž jako příčinu smrti uvádí jedovatou látku, kterou však ani on, ani jeho protivník nepojmenoval.³³ Zřejmě od zneužití

³⁰ *Actio medica*, s. 64–65.

³¹ Tamtéž, s. 66: *Abacto illo novitio Medico, & ardelione, tu Philippule [sc. Fauchelius] in ejus locum successisti: temeraria tua, impudentique audacia, me clam, insinuasti te Illustri Heroinae [sc. Kateřina Hradecká], ampulosis verbis citam & expeditam curationem eidem promittendo: Quae Heroina, ut est piissima, moribus placidissimis, ingenio miti, & perspicaci, assentit tibi veteratori, non secus ac olim Eva serpenti illi in Paradyso, persuadenti ea, quae intelligebat ipsi esse maxime exoptabilia. Sed tandem sero, cum maximo animi dolore, conovit, se abs te te, Philippule, impostore faede deceptam esse.*

³² Tamtéž, s. 67–68: *Et cum Illustris Heros [sc. Kašpar ze Žerotína] emolliendae meae indignationis gratia (vehementer enim tum ira non invidia, in me efferbuerat) diceret, te [sc. Fauchelius] putasse me [sc. Hájek] curationem deseruisse, fuit a me responsum: Nequaquam, adesse adhuc pharmaca pro quotidiano usu a me ordinata, neque te putare debuisse, sed certo rei veritatem cognoscere, & me alloqui. Hoc fuisset officium boni viri, hoc amici fidelis, hoc Medici legitimi. Non discessi a curatione mea, nec discedere mihi honeste licuisset: praesertim cum pater puellulae hinc discedens, per servos suos me rogare non desisteret, ne filiulae consilio & opera deesse vellem, in quemcunque eventum res, Deo gubernante, casura esset, quod ego studiose me facturum esse, sum pollicitus. Haec fuerunt verba istius colloqui: quae altius infixae animo meo haeserunt, haerentque; neque tibi e memoria excidisse existimo. Quid ergo tu nugaris pessime, impudenterque mentiri non erubescis: me intra duas pluresque septimanas nihil medicamentorum puellulae exhibuisse, meamque stationem reliquisse. Si aliquando Medici uno aut altero die in morbis chronicis intermittunt exhibitionem medicamentorum, non ideo ab illis hoc fit, quasi vadimonium curationis deserant: sed ut aliquid naturae dent; nec semper aegrum medicamentis divexent sed epicrasi utantur, hoc est paulatim malos humores pharmacis evacuent, bonos autem cibis convenientibus reponant.*

³³ Tamtéž, s. 74: *Nam nec morbus, neque Symptomata tam graviter & horrende invaluisent totumque corpusculum occupassent, nisi a vehementi, & deleterio aliquo pharmaco. Quasi vero tibi [sc. Fauchelius] circulatori operosum fuerit tuis artibus, quas a tuo Praeceptore, impostore summo, hausisti, sucum facere adstantibus, & puellulae. Quicquid, inquam,*

silných chemických léčiv pochází urážlivé označení *Pseudoparacelsista*, které Hájek umístil do nadpisu své *Actio medica* a které nyní opakuje ve variantě „hloupý a neotesaný Paracelsista“, který se nevyzná v iatrochemické terminologii.³⁴ Pražský lékař dospívá k hypotéze, že onou smrtící látkou mohly být *vulgares flores Antimonii* nebo *vitrificatum Antimonium*, v němž je obsažen arzenik.³⁵

Podívejme se však ještě na právní aspekty této polemiky. Tadeáš Hájek s posměchem uznává, že Fauchelius má lékařský diplom, který na své svatbě ukázal předním mužům království, i to, že má urozené předky, načež mu vytýká, že svou dychtivostí po počtách je pyšnější než páv.³⁶ Pokud je prý Fauchelius přesvědčen,

fuerit illud, quod praeuisti, eventus docuit, nocentissimum fuisse pharmacum. Testantur id ipsum virgines nobiles, & aliae ministrae. Illis ego non plus credam affirmantibus, quam tibi lingua & mente titubanti?

³⁴ Hájek svému protivníkovi vytýká nesprávné porozumění termínu *flores Antimonii fixi*; tamtéž, s. 77: *Quae ego de meis floribus Antimonii fixis, dixi, tu iis periisse Barunculam impudentissime mentiris. Age, dic Sycophanta: quando unquam illa, toto meae curationis tempore meis medicamentis, gravatam se fuisse, quaesta est? Sic autem tu contra meos flores fixos colligis, si, inquis, fuerunt fixi, in corpusculo resolvi non potuerunt, sed intra corpus delituerunt. His assuis mea verba aliunde accepta, & in alio sensu prolata: & scelerate meam sententiam pervertis: quasi ego ob exhibitos meos flores timuisssem Barunculam extinctam iri. Atqui tu stolide & rudis Paracelsista ignoras quid in mineralibus & metallicis apud chymicos fixum vocetur. . .*

³⁵ Tamtéž, s. 78–79: *Forsan usus es tu [sc. Fauchelius] vulgaribus Antimonii floribus, quos circumferunt impostores similes tibi, affirmantes ad nonum usque Alembicum esse sublimatos: aut vitrificato Antimonio cui adhuc Arsenicus inest: qui & vomitum violentissimum, & ventrem ciere, totamque corporis oeconomiam conturbare, saepe etiam evertere solet. Aliquid ejus generis medicamentorum re exhibuisse puellulae quis id negaverit, qui tam horrenda symptomata, totos, 4 aut 5 dies subsecuta fuisse, usque ad extremum halitum, vidit? Apage sis ad malam crucem cum tuis illis pseudoarcanis, ut ita cures Illustrem nostrum Heroa, quomodo hanc Barunculam [sc. Alžběta ze Žerotína].*

³⁶ Tamtéž, s. 79: *De tua laurea Doctorali ita est, quod nec mihi tantum, sed nec aliis constitit, constatque, neque ego pro eo vel manum verterim. Sis Laureatus aut Larvatus, nobilis aut mobilis, perinde mihi es. Si es, ut te esse profiteris, non debebas irreperere in meam curationem; non debebas nefarie agere de me excludendo. Quod subdis te, in Tractatu Matrimoniali hic in Bohemia facto, Nobilibus XV. praesentibus, tuam Lauream Doctoralem, & ab utroque parente Nobilitate prognatum esse ostendisse; de eo hoc tempore non facio controversiam, & da utroque mihi nec compertum est, nec exploratum. Te ad tuas preces nuperrime adscriptum in hoc regnum, & aliis civitatibus adjunctum, scio: pro nobili, aut receptum, aut nobilem factum, nescio. Etiam si vero pro nobili aut agnitus, aut ab ordine equestri pro novo homine receptus fuisses: nisi in honoribus petendis nimis ambitiosus esses, itaque pavone superbior: nunquam in vestibulo tui istius inepti responsi, te ipsum nobilem nominasses.*

že mu Hájek křivdí, má se s tímto sporem obrátit jako k soudu na lékařské kolegium (*Collegium Medicum*), zejména na kolegium lékařů v Lovani, odkud má belgický doktor svůj diplom.³⁷

Oba muži, kteří se dovolávali přízně předáků Českého království, dobře věděli, že v Čechách žádné *Collegium Medicum* neexistuje a že před tehdejšími soudy by se jejich spor projednával bez respektu k léčebným pochybením, která si vzájemně vyčítali. Připomeňme si soudní procesy s malostranským očním lékařem Šubartem, který nemusel dokazovat správnost svého léčebného postupu, nýbrž hájil se tím, že neslibil vyléčení, nýbrž jen léčení, a také tím, že měl na svém kontě vyléčené pacienty. Zánik lékařské fakulty v Praze po husitských válkách znamenal, že ani Karlova univerzita nemohla být rozhodčí institucí, která by soudními prostředky eliminovala podvodnou lékařskou praxi.³⁸ Tadeáš Hájek nebyl, jak se někdy mylně uvádí, protomedikem Království českého, nýbrž snad jen zemským lékařem českého království (od roku 1593), a to bez jakékoli soudní pravomoci.³⁹

³⁷ Tamtéž, s. 85: *Quare non intenta mihi litem, sed ini, si ita placet, non subterfugiam, vel totius Collegii Medici, aut cujusvis alterius, iudicium: vel etiam, si ita lubet, tui collegii Lovaniensis, a quo te Leuream Doctoralem accepisse profiteris; quo merito, ignoro, & magnopere demiror; nisi forte e prece, precio, commiseratione, aut aliquo errore.*

³⁸ O počátcích tzv. forenzní medicíny lze uvažovat až po zřízení Karlo-Ferdinandovy univerzity v pobělohorském období, srov. J. Němec, „Forensic Medicine at the Medical School of the University of Prague“, in: M. Rechcigl (ed.), *Czechoslovakia Past and Present, Vol. II. Essays on the Arts and Sciences*, Mouton: The Hague – Paris 1968, s. 1609–1631.

³⁹ Tvzení, že na zemském sněmu roku 1571 byl Tadeáš Hájek jmenován *protomedikem* Království českého, zavedl do české historiografie František Palacký, „O pranostikách a kalendářích českých zvláště v 16. století“, *Časopis Společnosti vlasteneckého muzea v Čechách* 3, 1829, sv. 1, s. 50. O tom, že byl roku 1593 jmenován *zemským lékařem* s ročním platem 400 tolarů, píše Ladislav Niklíček, „Hájek jako lékař a protomedik Království českého“, in: J. Bouška (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600)*, Univerzita Karlova: Praha 1976, s. 27, s odkazem na František Dvorský, „Tadeáš Hájek z Hájku“, *Časopis Českého Museum* 1891, s. 232. J. Smolka, „Postavení Tadeáše Hájky“, s. 30, pozn. 123, jmenování *zemským lékařem*, které nedohledal v písemných pramenech, zpochybňuje. Podle L. Niklíčka (s. 27) byl Tadeáš koncem 16. století jediným zemským lékařem v Praze a až 14. 1. 1600 přijaly české zemské stavy sněmovní usnesení, že počet zemských lékařů v pražských městech má být zvýšen na tři. Jelikož roku 1600 propukl v Čechách mor, jehož oběti se 1. září 1600 stal i Tadeáš Hájek, lze jmenování zemských lékařů klást do souvislosti s protimorovými hygienickými opatřeními. Pokud byl Hájek jmenován *protomedikem*, šlo podle Niklíčka o ryze čestný titul spojený s uznáním zásluh, nikoli o funkci v neexistující „státní“ zdravotní správě.

Skutečně fungujícím úřadem protomedikátu byl v té době pouze *El Tribunal del Real Protomedicato* založený roku 1477 katolickými veličenstvy Ferdinandem Aragonským a Isabelou Kastilskou. Do jeho kompetence, která se rozpínala nad všemi španělskými teritorii, náleželo „prověřovat a udělovat licence všem léčícím osobám v této říši, lékařům, chirurgům i lékárníkům. Účelem protomedikátu bylo zajišťovat kvalitu lékařské péče a vymýtit nebezpečné a neškolené léčitele.“⁴⁰ Absence protomedikátu ve střední Evropě znamenala, že prosazení regulace lékařských profesí musí vzejít buď z iniciativy zemských stavů Českého království, nebo jako nápodoba nově zřízeného *Collegium medicum* v Norimberku. Byl snad toto důvod, proč pražský lékař nechal svoji *Actio medica*, spolu s Faucheliovým *Responsum* a svým dodatkem *Antifaunchelius*, vytisknout v hornofalckém Ambergu, na půl cesty mezi Norimberkem a hranicemi Čech? To již asi nezjistíme, nicméně jihoněmecké městské prostředí mohlo Tadeášovi sloužit jako vzor legálně uspořádaného *medical marketplace*. Toto prostředí totiž následovalo italská města, v nichž lékařská kolegia fungovala od 13. a 14. století, např. Bologna, Padova, Neapol, Florencie, Verona, Milán, Janov atd.,⁴¹ a tak bylo roku 1582 v Augsburgu založeno první *Collegium medicum* na německém území Svaté říše římské, po němž rychle následovalo *Collegium medicum* v Ulmu.⁴² Jak upozorňuje H. Saunders Murphy, tato vlna nařízení pokračovala do dalších německých měst (Freiburg, Nördlingen, Passau, Worms, Köln, Hamburg) a „lékaři v Norimberku se účastnili hnutí, které zahrnovalo celou plochu Svaté říše římské, hnutí, které tiskem publikující lékaři nazývali ‚reformací‘ medicíny“.⁴³ Hájkem v Praze tak toužebně vyhlášená regulace lékařské praxe vedla v Norimberku de facto k umístění graduovaných lékařů na vrchol medicínské hierarchie. Pouze lékařům byl umožněn vstup do *Collegium medicum*, jehož členové pak získávali právo rozhodovat, kteří cizí lékaři mohou v Norimberku vykonávat praxi, které léky se mohou přijímat do městské lékárny, kterým osobám je dovoleno operovat, amputovat a pouštět

⁴⁰ Základní práci o protomedikátu ve španělské říši představuje J. T. Lanning, *The Royal Protomedicato in the Spanish Empire*, Duke University Press: Durham, N. C. 1985; citát převzat ze studie W. Eamon, „The Charlatan’s Trial: An Italian Surgeon in the Court of King Philip II, 1576–1577“, *Cronos. Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia*, 2005, vol. 8, s. 16; srov. též, *The Professor of Secrets. Mystery, medicine and Alchemy in Renaissance Italy*, National Geographic: Washington 2010, s. 284.

⁴¹ Srov. pozn. 16. Podrobnou studii legitimacy vztahu lékař – pacient severoitalské městské komuny představuje G. Pomata, *Contracting a Cure. Patients, Healers, and the Law in Early Modern Bologna*, Johns Hopkins University Press: Baltimore 1998.

⁴² H. Saunders Murphy, *Reforming Medicine* (pozn. 43), s. 240.

⁴³ Tamtéž, s. 3.

žilou norimberským pacientům. Od zřízení kolegia roku 1592 měli akademicky vzdělání lékaři v Norimberku zajištěno živobytí a ochranu před konkurencí léčitelů mimo kolegium. Ostatní legitimní praktikové (zejm. ranhojiči) neměli takové postavení, výkon praxe neschválený kolegiem byl ve městě a na jeho panství zakázán.⁴⁴ Hájkova *Actio medica* a *Antifanchelius* jsou tak nejen důkazem zápasu o prestiž a stavovskou čest akademicky vzdělaných lékařů, ale i dokladem Hájkovy osamělosti při pokusech o reformu lékařské praxe podobnou té norimberské. Zatímco v rudolfínské Praze byl intelektuální kvas v oblasti přírodních věd zcela logicky doprovázen defraudacemi a podvody, které téměř nikdy nikdo soudně nestíhal, Norimberk se vzdělaným lékařům jevil jako země zaslíbená.⁴⁵

Hájkův spor s dr. Faucheliem zřejmě vyzněl do ztracena, tj. nedošlo k tomu, aby na něj stavovští předáci Českého království nebo panovník jakkoli efektivně reagovali. Z hlediska pražského lékaře šlo o poměrně pracný pokus o nápravu na dvou úrovních: o obranu osobní prestiže a prosazení regulace lékařské praxe v Praze, případně i v ostatních městech království. Kýžená regulace byla ovšem podmíněna dostatečným počtem akademicky vzdělaných lékařů v Čechách. Zde se však podmínky pro založení takové korporace vytvářely až po obnovení lékařské fakulty na pobělohorské univerzitě a po skončení třicetileté války. Z našeho pohledu zpět do Hájkových časů je zřejmé, že pražský lékař svými postuláty na regulaci v Čechách předběhl svou dobu. Rok 1596 je posledním rokem, kdy mu tiskem vycházejí jeho díla (vedle *Actio Medica* i další edice překladu Matthioliho herbáře). Ještě v březnu roku 1600 Tadeáš Hájek navštěvuje svého přítele Tychona Brahe v Benátkách nad Jizerou,⁴⁶ ale 1. září, snad v důsledku moru, umírá a s ním i jeho návrhy na reformu medicínské praxe v Čechách.

⁴⁴ Tamtéž, s. 255.

⁴⁵ K tomuto intelektuálnímu kvasu v přírodních vědách řadím mj. astrologii a alchymii, tedy disciplíny, na nichž se učení lékaři také podíleli. Problém podvodu v alchymii je v syntetických pracích o této disciplíně opakovaně tematizován jako investice či podnik, domluvený mezi alchymistou a jeho mecenášem, srov. T. E. Nummedal, *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, University of Chicago Press: Chicago 2007; pro české prostředí jsou ilustrativní případy alchymistů Claudia Syra a Christopha z Hirschenbergu, pracující pro Viléma z Rožmberka, které popsali I. Purš – V. Karpenko, „Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích“, in: titíž (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Artefactum, nakladatelství Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i.: Praha 2011, s. 64–65, 70–74.

⁴⁶ *Tychonis Brahe Dani Opera omnia*, ed. I. L. E. Dreyer, Vol. VIII, Libraria Gylndendaliana: Hauniae 1925, s. 289.

Consilia jako prostor polemiky a prezentace nových konceptů u Jana Marka Marciho

Předchozí případ lékařského sporu ukazuje, jak tato polemika vstoupila do literatury 16. století pod poněkud nezvyklým názvem: *actio* (žaloba), čímž chtěl Hájek poukázat na možnost vést proti nekalé konkurenci řádných lékařů soudní proces. Žánry lékařské literatury se k právnímu pojmosloví vztahují také termínem *consilium* (rada, porada), přičemž za tvůrce lékařských konsilií je považován Taddeo Alderotti (+1313), vyučující medicínu na univerzitě v Bologni, kde již ve 13. století dominovala starší, proslulá právnická fakulta.⁴⁷ Souvislosti lékařských literárních žánrů však někdy nemusí být výpůjčkou z jiného oboru a mohou být podmíněny výukovými metodami akademické medicíny. Na italských lékařských fakultách, zejména v Padově, se v raném novověku rozvíjel poměrně inovativní výukový formát, takzvaná *collegia*. Tehdy se na fakultě shromáždilo více profesorů a před svými studenty diskutovalo o konkrétním případě onemocnění. Buď na základě vyprávění příběhu, nebo podle písemné zprávy byl případ vyličen a profesori pak jeden po druhém vyjadřovali na nemoc svůj názor. Předváděli tak myšlenkové postupy a terminologické finesy akademické medicíny studentům, kteří dychtivě očekávali konečné vyřešení případu včetně návrhu terapie. *Collegia* vycházela nejen z tradice univerzitních disputací, ale také z potýkání více lékařských názorů u lůžka pacienta, tedy z konzultací (*consultationes*). Není pak divu, že ve svazcích sebraných porad (*consilia*) nacházíme i texty označené *collegia* a *consultationes*.⁴⁸ Přetrvávající nevyhraněnost žánru lékařské literatury v raném novověku umožňovala, aby lékaři vnášeli prvky sporu i do primárně nepolemických písemností a aby do nich vkládali i teoretické koncepty a empirické postřehy, které náležely spíše do traktátů.

Zřejmě takto přistupoval Jan Marek Marci z Kronlandu (1595–1667)⁴⁹ ke psaní tzv. konsilií – písemných rad lékaře, který byl svým kolegou požádán

⁴⁷ Bohdana Divišová, *Francouzská nemoc v radách lékařů 16. století. Vznik a vývoj konsiliární literatury na příkladech francouzských, italských a německých představitelů medicíny*, Praha 2018, s. 16–17.

⁴⁸ M. Stolberg, *Gelehrte Medizin*, s. 60–61.

⁴⁹ Jan Marek Marci jako nejvýznamnější bohemikální učenec, lékař a fyzik 17. století je dlouhodobě v centru badatelského zájmu. Nejpodrobnější monografii tohoto vědce představuje Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu, zapomenutý zakladatel fyziologie a medicíny*, Veda: Bratislava 1989. Poslední souhrnný pohled na jeho život a dílo nabídl sborník P. Svobodný (ed.), *Joannes Marcus Marci. A Seventeenth-Century Bohemian Polymath*, Karolinum: Praha 1998 (obsahově podobný sborník vyšel též v české verzi: I. Čornejová (ed.), *Jan Marek Marci: 1595–1667: život, dílo, doba*,

o pomoc při řešení případu.⁵⁰ Tři jeho konsilia byla spolu s Traktátem o přirozenosti moči Jakubem Janem Václavem Dobřenským (1623–1697) přiřazena k Markově nedokončenému spisu *Liturgia mentis* a vydána po jeho smrti v Řezně roku 1678. *Liturgia mentis* je sice částečně věnována kritice galénovské humorální teorie, ale klíčových deset kapitol je věnováno fyziologii smyslových orgánů, psychologii vnímání, paměti a tvorbě představ.⁵¹ Zdeněk Servít toto dílo vyzdvihl z hlediska Markova progresivního přístupu k epilepsii, kterou autor definoval jako nosologickou jednotku, odmítl galénovský výklad patogeneze záchvatu a vyloučil rozšířenou démonologickou interpretaci epilepsie.⁵²

Ze tří Marciho konsilií, která jeho žák Dobřenský připojil k nedopsané *Liturgia mentis*, je jediným pravým konsiliem, jež plně odpovídá paradigmatu *casus* (popis případu) – *regimen* (návod na životosprávu) – *cura* (léčba), pouze druhé, nejkratší konsilium o pouhých čtyřech tiskových stranách. S hlavním dílem ho propojuje originální promyšlení funkcí mozku (zapamatování a rozpomínání), které je v konsiliu navázáno na pacientovo zpomalení myšlení. Třetí konsilium je sice delší (14 stran), nebylo však dokončeno a pasáž věnovaná případu přechází v rozbor temperamentu, k tématu trávení a důležitosti tepla. Nejdelší a nejzajímavější je první konsilium, které přesně odpovídá rčení *quot capita – tot sententiae*.

U nejmenované osoby je konstatováno oslabení paměti, úbytek svalstva, katar, chladnost některých částí těla a impotence (*impotentia coeundi*) spojená s poruchou erektce. Jan Marek Marci pak postupně probírá názory na příčinu této posledně zmíněné nemoci: začíná skupinou lékařů, pak uvádí konsilium autora „D. N. N.“ napsané chebskému lékaři Hoerragovi, třetí je odlišný názor téhož „D. N. N.“, čtvrtý názor doktora (Johanna Stephana) Strobelbergera (asi 1592–1630),

Rosa: Lanškroun 1995); poté vyšlo několik studií z pera Josefa Smolky, z nichž poslední byla vydána po smrti tohoto badatele: J. Smolka, „Fyzika v českých zemích mezi vědeckou revolucí a počátky osvícenství (1620–1750)“, *Dějiny věd a techniky* 53, 2020, č. 1–2, s. 61–81.

⁵⁰ Bohdana Buršíková, *Konsilia Jana Marka Marci z Kronlandu* [citováno dále jako B. Buršíková, *Konsilia*], diplomová práce obhájená na FF UK Praha roku 1998, s. 11. Autorka na toto téma publikovala také souhrnnou studii, táž, „Konsiliární literatura a Jan Marek Marci z Kronlandu“, *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 39, 2000, č. 1–2, s. 51–63. Tato studie však neposkytuje analýzu prvního konsilia, proto ji zde nechávám stranou a pracuji s diplomovou prací. Autorka se žánrem lékařských konsilií naposledy obsáhle zabývala ve výše citované knize B. Divišová, *Francouzská nemoc v radách lékařů 16. století*.

⁵¹ Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu*, s. 181.

⁵² Tamtéž, s. 189.

pátý Václava Hülligera.⁵³ Pak přicházejí kritiky lékařů Stroperia a Royi⁵⁴ vůči čtvrtému názoru, na což Strobeler Stroperiovi odpovídá, tatáž dvojice pak kritizuje Hülligera, načež se kritiky ujímá sám Jan Marek Marci.⁵⁵ Postupuje od prvního k poslednímu názoru, z nichž je nejvíce nakloněn Hülligerovu mínění. Jako příčina neplodnosti je v prvním případě uvedena chladná nerovnováha přirozenosti, nekvalitní a chladné semeno s nedostatkem tepla a pneumat.⁵⁶ Druhé mínění vidí příčinu choroby v nedostatku „ovzdušňujících“ pneumat a opět v chladné nerovnováze, která je spojena se zatarasením okruží a sleziny. Také třetí mínění hledá problém v dopravě pneumat na dotyčné choulostivé místo, která „nejsou dopravována kvůli nějaké lehké obstrukci nebo duševní činnosti, kterou je vznešený pacient zaneprázdnován“. Jan Marek Marci zde přisvědčil tvrzení, že „stažení pneumat je toho druhu, že vzniká z představení si očekávané impotence, čímž je zapříčiněna sklíčenost. Tehdy jsou jedna pneumat zadržována v hlavě

⁵³ B. Buršíková, *Konsilia*, s. 80; Václav Hülliger (Hülliger) byl známým karlovarským lékařem a autorem spisu *Hydriatria Carolina*, stručně o něm A. L. Stöhr, *Kaiser Karlsbad und dieses weit berühmten Gesundheitsortes Denkwürdigkeiten: für Kurgäste, Nichtkurgäste und Karlsbader selbst*, Johanna Franieck: Karlsbad 1812, s. 356.

⁵⁴ B. Buršíková, *Konsilia*, s. 79; Karel Beránek, „Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze (1623–1638)“, *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 4, 1963, č. 1, s. 101–103, pozn. 390.

⁵⁵ Kromě výše zmíněných lékařů jsou v konsiliu uvedeni ještě lékař (Vilém) Rechperger (z Eggenburgu) a blíže neurčený Scaliger (zde mohlo jít o Julia Caesara Scaligera nebo o jeho syna Josepha Justa Scaligera); srov. B. Buršíková, *Konsilia*, s. 81–82.

⁵⁶ Autor zde čtenáře odkazuje na pojmy tzv. humorální patologie, která vychází z rovnováhy čtyř tělních šťáv a čtyř základních kvalit. Claudios Galénos, navazující na Hippokratovu humorální teorii a uznávající Platónovu trojdílnou duši, založil svou fyziologii na trojdílném schématu odpovídajícím třem stupňům duše. Nervy a mozek podle Galéna obsahují nejvyšší tzv. psychické pneuma (*pneuma psychikon, spiritus animalis*), z tepenné krve a od srdce pochází oživující pneuma (*pneuma zotikon, spiritus vitalis*). Zdrojem žilní krve byly pro Galéna játra, k nimž jeho následovníci doplnili třetí pneuma (*pneuma fysikon, spiritus naturalis*), které Galén zmiňuje spíše výjimečně. Do tohoto systému ještě náleží čtyři schopnosti, které jsou vlity do čtyř tělních tekutin: schopnost přitažlivá, digestivní, zadržující a vypuzující. K tématu pneumat a Galénovy fyziologie existuje nesčetná literatura, z novějších studií srov. E. Engelhardt, „Cerebral localization of the mind and higher functions: The beginnings“, *Dementia & Neuropsychology* 12, 2018, č. 3, s. 321–325; v kontextu antické medicíny a Galénova díla D. C. Lindberg, *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450*, University of Chicago Press: Chicago – London 2007 (2. vyd.), s. 125–126.

a druhá stahována k srdci.“ Autor zde také připomíná, jaká léčba již byla pacientovi nasazena: nakonec byl poslán do Karlových Varů, kde měl kromě koupelí i pít léčivou vodu, použít ji „na šíji a k ochlazení jiných částí (těla), z nichž měl některé i naříznout kvůli uvolnění obstrukce. Konečně pitím kyselek zmírnit horkost v lázních zmenšenou.“ Ke Strobelbergerově čtvrtému mínění, které pokládá za příčinu nemoci substanci porózní pohlavního údu, z níž pneuma snadno uniká a neumožňuje erekci, je Jan Marek Marci skeptický. Páté, Hülligerovo mínění naopak hájí proti námitkám ostatních učenců. Svě úvahy spojuje s kritikou galénovsky orientovaných lékařů, které napadá také v následujícím Traktátu o přirozenosti moči.⁵⁷ V prvním konsiliu jim vytýká, že se příliš soustředí na smyslově vnímané příčiny, zatímco jim schází hlubší promýšlení problému. „Avšak galénovští lékaři jsou tak jati smysly, že kvůli nim zanedbávají zraky mysli. To, že se jim vždy nenaskytají smyslově zachytitelné příčiny nemocí, vyplývá z toho, že vše posuzují podle kvalit živlů, které jsou všude, a třebaže jsou výsledky nejisté, přece neuznávají jiné působící příčiny pro vše než čtyři jednoduché kvality.“⁵⁸

Během obrany Hülligerovy domněnky, která tuší psychické příčiny špatné erektce, se Jan Marek Marci vrací ke svému nejmenovanému dílu, kde filosoficky i opticky popsal mozkové zpracování smyslových vjemů. Jedná se zřejmě o odkaz na *Liturgia mentis* či na dílo *Idearum operatricium idea*. Jan Marek Marci ve svém vysvětlení poškozené erektce vychází z pojmu smyslové žádostivosti: „Vždyť ona rozkoš zpočátku souvisí s dotykem a naplňuje se v smyslové žádostivosti. Je to totiž jakýsi požitek ze slasti toho okamžiku, zpřítomněného představivosti. Toto vše má ovšem souvislost se schopností duševní, nikoli životní (...) Žádostivost je ovšem věcí duševní a – jak bylo dokázáno jinde – jediné duši uznává za svůj subjekt.“⁵⁹ Markovo zásadní vyjádření k příčině choroby je tedy spojeno s představivostí a souvisí s bezděčnou, tedy nezáměrnou erekcí. „To, že se objevuje, aniž chceme, připisují tomu, že ačkoli jsou ony pohyby neúmyslné, přece jsou chtěné a prostřednictvím žádostivosti se dějí hybnou mocí. Té se skrze představivost zjeví ono rozpoložení, které lechtá a vybízí úd k pohybu, a též ona libost, jež po pohybu následuje (...) To, že ony nespořádané pohyby někdy těžko krotíme, se děje proto, že podporujeme představivost, kterou je ona příjemnost vyvolávána, a po té nevyhnutelně následuje roztoužení. Jestliže odvedeme mysl jinam, brzy i ona divokost utichne, protože se představa rozplyne. A tak muži pobožní

⁵⁷ *Tractatus de urinae natura* [přívazek k Dobřenského vydání Marciho spisu *Liturgia mentis* (Řezno 1678)], s. 76–77 (zde je příležitostí k polemice téma slanosti a soli).

⁵⁸ B. Buršíková, *Konsilia*, Přílohy, s. 10

⁵⁹ Tamtéž, s. 17.

a ponoření do studií jsou nejčastěji prosti těchto hnutí. Protože je mysl upřena jinam, nedbá o smyslné představy, ačkoli stav údu je vábí.“⁶⁰

Český Hippokratés, jak jej Dobřenský označuje, na tomto místě spojil vědecké pozorování s řešením problému impotence a zároveň propojil své první polemicky laděné konsilium s traktátem *Liturgia mentis*, který konsiliím předchází. To však nemuselo být cílem autora, ale možná až záměrem editora Dobřenského, který si strukturu editovaných Markových spisů dobře promyslel a avizuje ji už v úvodu. Pozoruhodné ovšem je, že psychologický pohled na špatnou mužskou erekci pražského lékaře se dostal do povědomí zahraničních učenců druhé půle 17. století. Hojně diskutovaným tématem byla otázka, zda mužskou impotenci může způsobit magický zásah zvnějšku, ať už skrze moc démonů nebo očarování od čarodějnice. Tato osoba, hodlající uškodit, podle některých lékařů pouhou silou své představivosti dokáže některému muži zablockovat erekci a tak i možnost plození. Tento názor vedle Francise Bacona a Jana Baptisty van Helmonta sdílel i Jan Marek Marci, který ostatně Helmontovy názory důkladně znal. Tuto trojici autorit použil i Jean-Jacques Manget (1652–1742) ve druhém svazku svého monumentálního díla *Bibliotheca medico practica sive rerum medicarum thesaurus cumulatissimus* (1695).⁶¹ To ukazuje, že Markovy názory na psychologické děje pronikly do západoevropského lékařského milieu již nedlouho po vydání *Liturgie mentis*. Na ideovou propojenost prvního konsilia a Markova hlavního psychologického díla upozornila již Bohdana Buršíková. Autorka zmiňuje teorii vnímání, vstupujícího ve formě zrkových obrazů (*species*) skrze paprsky do oka a do trojkomorového mozku. Gregor Reisch (asi 1467–1525) i Jan Marek Marci předpokládají mezi mozkovými komorami jakéhosi strážce či stavidlo, které kontroluje a případně blokuje průchod nežádoucích obrazů do prostoru vyhrazeného myšlení. Jan Marek Marci předpokládá tohoto strážce, zvaného červ (*vermis*), mezi 3. a 4. komorou a jeho blokace škodlivé aury je prý nepřímo zodpovědná za epileptický záchvat.⁶² Vyjadřuje se také k embryogenezi, kde podle Z. Servita odporuje Aristotelovu i Harveyovu mínění, že se muž na plození přímo

⁶⁰ Tamtéž, s. 18.

⁶¹ J.-J. Manget, *Bibliotheca medico practica sive rerum medicarum thesaurus cumulatissimus*, sumptibus Joan. Ant. Chouët et David Ritter: Genevae 1695, s. 1076, 2. sloupec... *aut si non praecise ad daemonem referendum sit (quod non temere faciendum in rebus naturalibus, quippe quae Deo potius acceptae ferendae) forsitan a sola imaginatione ligantis, seu ejus qui hanc vexationem facit, sita est: quo non tantum inclinatur Verulamius in Sylva sylvarum, sed praeterea etiam Helmont & Marcus Marci in scriptis. Qui omnes, uti hoc fascinum, ita & reliquos affectus ab incantatione Sagae vel Incantatoris tribuunt.*

⁶² B. Buršíková, *Konsilia*, s. 88–89.

a materiálně nepodílí. Jan Marek Marci naopak hovoří o semeni ženy i muže.⁶³ Nelze však souhlasit se Servítovým názorem, že Jan Marek Marci byl rozhodným odpůrcem galénismu ve všech jeho teoretických základech. Ve druhém Markově konsiliu, v závěrečném oddílu věnovaném léčbě, totiž autor s teorií čtyř tekutin suverénně pracuje.⁶⁴ V prvním konsiliu zase běžně píše o pneumatech jako zažitém medicínském konceptu. Český učenec zřejmě nechtěl rozbíjet takové ideje, které mu vyhovovaly ve výkladu zkoumaných chorob.

Významnou okolností, která snad ovlivnila (ne)publikování trojice konsilií za Markova života, mohou být osobní vztahy mezi lékaři jmenovanými v prvním konsiliu. Dobře známou dvojicí lékařů, kteří se přeli o příčiny impotence v prvním konsiliu, byli Francisco Roia (Roya) ab Aquista Pace, pocházející z Verony, a Justus Stroperius z Meersfeldu. Oba působili v Čechách na pražské univerzitě a oba roku 1628 vydali dobrozdání doporučující Jana Marka pro funkci zemského lékaře v Čechách.⁶⁵ Bohdana Buršíková podle zmínek o lékařích datuje vznik prvního konsilia mezi léta 1626–1635, přičemž vychází z přesvědčení, že by Jan Marek Marci nechtěl někdy až kousavě kritizovat své bývalé vyučující (od roku 1623), kdyby to mohlo ohrozit jeho kariéru. Jelikož se stal řádným profesorem kolem roku 1630, je snad možné zpřesnit tuto dataci na období 1628–1635.⁶⁶ O Markově opatrnosti však svědčí to, že konsilium zůstalo v lékařově pracovním asi až do jeho smrti a o jeho vydání zřejmě rozhodl až Dobřenský. Ani další dvě konsilia neobsahují kritiku směřovanou *ad personam*, kterou nacházíme v polemických spisech dříve zmíněných lékařů, zejména Tadeáše Hájka.

* * *

Téma písemně zachycených lékařských polemik a sporů nelze vyčerpat jediným (byť rozsáhlým) článkem a z několika kazuistik nelze sestavit spolehlivou typologii takových kontroverzí. V současné době máme jen velice omezenou heuristickou bázi, na které by šlo stavět zásadní generalizace. Nové poznatky budou do vědeckého

⁶³ Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu*, s. 152.

⁶⁴ B. Buršíková, *Konsilia*, s. 123–124.

⁶⁵ Tamtéž, s. 79–80. Není vyloučeno, že pro Markovo jmenování zemským lékařem byla klíčová i přímluva Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. K lékařově vztahu k rodině Lobkoviců srov. Petr Kopečka, „Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic ve dvacátých a třicátých letech 17. století“, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku* (Opera historica 7), Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích: České Budějovice 1999, s. 487.

⁶⁶ B. Buršíková, *Konsilia*, tamtéž; Z. Servít, *Jan Marek Marci z Kronlandu*, s. 32.

diskurzu vstupovat spolu s publikováním lékařské korespondence, jak ji přináší rostoucí elektronická databáze *Frühneuzeitliche Ärztebriefe des deutschsprachigen Raums (1500–1700)*.⁶⁷ Také katalogizace knižních souborů a archivních fondů ještě může poskytnout neznámé materiály polemického ražení. Již nyní však lze postřehnout, jaké strategie účastníci sporů volili a jak fungovaly jejich komunikační metody. V posledním uvedeném případě, u Jana Marka Marciho, jsme viděli, že otevřená polemika byla riskantním podnikem, zvláště kdyby se dotkla jeho někdejších učitelů. Když už se akademici do polemiky pustili, bylo pro ně důležité zajistit si vlivné a početné stoupence svého názoru, kteří byli ochotni se ujmout pera (*Gesner contra Matthioli*). V případě polemiky o léčebné praxi se obě strany často domáhaly svědectví světských autorit, napadaly vzdělání a kompetence protivníka, využívaly jeho slabých míst (odjezd od pacientky v případě Tadeáše Hájka). Z antiky byla přebírána lékařská *topoi* týkající se neučených praktiků, kteří léčí bez znalostí příčin nemoci a přírody vůbec a jde jim jen o neoprávněný zisk. Útoky na morální integritu oponenta jsou samozřejmě často účelové a ve svých důsledcích popírají kolegiálníitu, která byla v lékařské etiketě deklarována. Kýženým cílem takového „souboje slov“ bylo srazit protivníka na úroveň neučeného léčitele (*empiricus*) či léčícího podvodníka (*pseudoparacelsista* apod.), tedy oslabit jeho lékařskou autoritu a teoreticky jej vyloučit z *res publica litteraria*. V přístupu akademiků k negraduovaným léčitelům již neplatila ani formální pravidla slušnosti; své konkurenty na lékařském trhu vnímali graduovaní lékaři téměř jako heretiky, proti nimž je jakákoli pomluva dobrá. Volání po ještě silnější regulaci medicínského trhu v zásadě vedlo k omezování experimentálního či zkušenostního přístupu v terapii, čímž se v konečném důsledku obracelo proti vývoji lékařské vědy. Vždyť k mnohým významným objevům v medicíně došlo nahodile, díky zvědavosti a odvaze talentovaných individualit v jejich volném čase. Ale pro mnohé badatele z řad lékařů nemělo být úplnější vědění odkrýváno cestou vpřed. Tradice zavazovala, a také proto byl hippokratovsko-galénovský systém v raném novověku tak odolný. Jak správně připomíná Karel Černý, „raně novověká medicína nebyla metodicky kompatibilní s moderní biomedicínou. Dnes slouží minulost spíše jako třešnička na dortu, vědění je ukryto v budoucnosti. Badatelé 16. a 17. století však žili stále ještě ve věku, kde podstatná část (ne-li všechno) vědění byla skryta v minulosti v okamžiku stvoření světa.“ Spory mezi raně novověkými lékaři, jejichž léčebné schopnosti byly silně omezené, jasně ukazují sociální charakter medicíny této doby. „V prostředí, kde různé přístupy nepřinášely jednoznačný terapeutický úspěch, byla značná část výkonu té

⁶⁷ <https://www.medizingeschichte.uni-wuerzburg.de/akademie/index.html> (navštíveno 15. 12. 2020).

či oné teorie dána nikoliv objektivně měřitelnými parametry, ale schopností sebepropagace.“⁶⁸

Summary

The study deals with the literary and medical activity of two leading personalities of Czech medicine in the early modern period, Tadeáš Hájek of Hájek and Jan Marek Marci of Kronland. The starting point of the analysis are published texts, which in the first case have completely explicit, in the second only latent polemical potential. In 1594, Tadeáš Hájek undertook the treatment of six-year-old Alžběta, the daughter of Kašpar Melichar from Žerotín, but this treatment was taken over by a Belgian physician of noble origin, Filip Fauchelius, who, according to Hájek, caused the patient's death with his medication. In the writings *Actio medica* and also *Antifanchelius...contra Philippi Fanchelii Responsum* (which is a response to Fauchelius' *Responsum ad exegesis...*), the Czech doctor described and critically evaluated the activities of his competitor, whom he characterized as a non-collegial healer, lacking a proper license to practice (i.e. medical diploma), and for a false believer in Paracelsism, at whose address he does not spare rhetorically elaborate invectives. In addition to defending his medical procedures and his own prestige, Hájek is trying to enforce the regulation of medical practice in Prague, and eventually in other cities of the Bohemian kingdom. The study therefore elaborates the topic of regulation of medical practice in more detail, especially in relation to foreign models of good practice that Tadeáš Hájek could have had before his eyes.

Jan Mark Marci's trilogy of medical consilia was published only after the author's death and was attached to his treatise *Liturgia mentis*, devoted to the physiology of the sense organs, the psychology of perception, memory and imagination. Although these texts have a polemical charge, Jan Marek Marci also used them to explain his theoretical concepts and empirical observations, specifically for a psychological view of erectile dysfunction. The first, most extensive consilium looks for the cause of memory loss, muscle wasting, catarrh, coldness of some parts of the body and impotence associated with erectile dysfunction. Jan Marek lets a group of doctors speak here, then introduces the council of the author "D. N.N." written to the Cheb doctor Hoerrag, the third is a different opinion of the same "D. N.N.", the fourth is the opinion of Dr. Strolbelberger, the fifth is that

⁶⁸ K. Černý, *Mor 1480–1730*, s. 107–108.

of Dr. Václav Hülliger. The last critical word is reserved by the author himself. Marci unacknowledgedly connects the interpretation of this particular case with his theory of perception, of visual images (species), which through the rays enter the eye and the three-chambered brain, where images are filtered. The reason why the consilia was not published during Marcy's lifetime may have been due to the caution of the author. Jan Marek Marci probably did not want to criticize his former teachers from the Faculty of Medicine, if it could jeopardize his career as a regional doctor and a full professor at the Faculty of Medicine of the University of Prague.

Correspondence

Mgr. Zdeněk Žalud, Ph.D.

Husitské muzeum v Táboře

náměstí Mikuláše z Husi 44

390 01 Tábor

zalud@husitskemuzeum.cz

Historie syfilis a její léčby – shrnutí

Štěpán Tonar

History of syphilis and its treatment – a review: Currently, there is a significant increase in the number of syphilis cases worldwide. Syphilis and HIV co-infection is a particularly serious problem. These risks are causing increased interest in syphilis, and not only by physicians. The question of the historical origin and spread of syphilis is still unresolved. This article describes the paleopathological findings of syphilis in the Czech Republic and the historical search for the cause and effective treatment of syphilis. The history of syphilis is intrinsically linked to the history of prostitution. Along with mentioning historical figures and references to the subject of syphilis in art, the article also aims to indicate the sociocultural impact of the disease in history and in the present.

Keywords: Syphilis – history – treatment – paleopathology

1. Úvod

Syfilis je infekce způsobená bakterií z čeledi *Spirochaetaceae*, rodu *Treponema* – *Treponema pallidum subsp. pallidum* (TPP). Treponemu objevil v roce 1905 Fritz Schaudinn spolu s Erichem Hoffmanem. TPP není běžně kultivovatelná in vitro, což výrazně ztěžuje přímou diagnostiku, zkoumání faktorů virulence a přípravu preventivní vakcíny. Bakterie je mimořádně citlivá k podmínkám vnějšího prostředí. Syfilis se může přenášet při análním a orálním sexu, stejně jako při vaginálním sexu. Průměrně 30% infekčnost se v časném období (do dvou let po infekci) pohybuje od 10 do 60 %. Uplatňuje se vliv prostředí, velikost infekční dávky, vlastnosti mikro- i makroorganismu.¹

V historických písemných pramenech se během času objevovaly pro tuto nemoc různé názvy. Původní název lues znamenal v latině mor. Počátek jeho užívání pro venerické choroby byl důsledkem agresivního průběhu a šíření nemoci podobné morovým epidemiím. Nemoc byla pojmenovávána podle původu místa nákazy s pejorativním označením nepřátelských národů. Francouzi ji nazývali nemoc neapolská.² Italové, Němci, Britové a Španělé nemoc francouzská.³ Rusové

¹ I. Kuklová, „Syfilis včera a dnes“, *Dermatologie pro praxi* 2012, č. 6, s. 136–137.

² Ch. Roberts – K. Manchester, *The Archaeology of Disease*, Cornell University Press 2010.

³ M. B. Rothschild, „History of Syphilis“, *Clinical Infectious Diseases* 2005, s. 1454–63.

nemoc polská, Poláci nemoc německá,⁴ obyvatelé zemí Českého království nemoc uherská. Turkové nemoc křesťanská.⁵ V severní Indii muslimové nazývali nemoc hindská, a naopak hindové nemoc muslimská.⁶ Pro název nemoci se používala i jména protimorových svatých patronů. Nemoc sv. Maevia, královny andělů Panny Marie, sv. Fiakra, sv. Evagria.⁷ Název syfilis použil italský lékař, humanista a básník Girolamo Fracastoro (1478–1553). Napsal báseň o syfilis neboli francouzské nemoci v díle *Syphilis sive morbi gallici libri tres*. Báseň obsahuje mýtus o urážce boha Apollóna pastýřem Syphilem, který byl potrestán mnohočetnými kožními vředy.⁸ Český název „příjice“ zavedl Antonín Jungmann (1776–1854), který byl profesorem porodnictví v Praze a bratr jazykovědce Josefa Jungmanna. Název odvodil od „Prije“, jak byla zčeštěna bohyně smyslné lásky Venuše.⁹

2. Paleopatologický aspekt

2.1 Původ a rozšíření syfilidy

Již v 16. století se lékaři zabývají otázkou, zda syfilis byla nemoc importovaná z Ameriky, anebo je evropského původu. Od 18. století jejich zájem nabývá na intenzitě. Mezi zastánce teorie evropského původu, kteří citují antické lékaře a historiky, patřili němečtí lékaři Hensler, Voigtel, Rosenbaum, Simon. Ital Luisinus dokonce odkazuje na biblické záznamy v druhé, třetí a páté Knize Mojžíšově.¹⁰ V současnosti existují tři teorie o původu a rozšíření syfilis. 1) Kolumbovská teorie o americkém původu syfilis a jejím zavlečením do Evropy. Argumentem této kolumbovské teorie je epidemie nemoci s příznaky syfilidy. Epidemie vypukla po návratu Kolumba v roce 1495 a následně po dobytí Neapole v roce 1497 vojskem francouzského krále Karla VIII. Armáda Karla VIII. měla ve svých řadách Kolumbovy námořníky, což vysvětluje kolumbovskou teorii. 2) Předkolumbovská teorie tvrdí, že syfilis byla v Evropě přítomná již před rokem 1495. Její rozšíření a agresivitu vysvětluje značně zhoršenými hygienickými a nutričními podmínkami

⁴ E. Fee, „The wages of sin“, *The Lancet* 2000, s. 354.

⁵ A. Foa, *The new and the old: the spread of syphilis (1494–1530)*, Johns Hopkins: University Press 1990.

⁶ M. Tampa, „Brief History of Syphilis“, *J Med Life* 2014, č. 15, s. 4–10.

⁷ E. A. Lancereaux, *Treatise on Syphilis: Historical and Practical*, New Sydenham Society: Londýn 1868.

⁸ G. Fracastorius, *Syphilis seu Morbus Gallicus*, Verona 1530.

⁹ K. Hübschmann, *Historie nebezpečí sexu*, Avicenum: Praha 1970.

¹⁰ Ch. G. Gruner, *Aphrodisiacus Sive de Lue Venerea*, Jena 1789.

v době italských válek. 3) Unitární teorie, popisující nezávislý výskyt jak v Americe, tak v Evropě, se objevila až ve 20. století. Nelze vyloučit vývin venerické syfilis z endemické formy. V minulosti existovaly endemické formy syfilidy ve Skandinávii, Středozeří a Mezopotámii. Ať už choroba pochází odkudkoli, její propuknutí v Evropě v letech 1495–1496 představuje nástup silně virulentní epidemie. Choroba byla natolik prudká, že usmrcovala pacienty dříve, než by se mohla projevit na kostře. Tento fakt inspiruje teorii o nástupu silně virulentní epidemie, která se v průběhu staletí zmírňuje a přechází do chronické formy s projevy na kostře. S projevy terciární orgánové formy syfilis na kostře se však setkáváme až na pohřebištích a v kostnicích z pozdějších dob.¹¹ Pomocí sekvencí TPR genů *T. pallidum* subsp. *pallidum* kmenů získaných v různých dobách se dospělo k poznání, že pohlavní syfilis existovala v Novém i ve Starém světě. Společný předek *T. pallidum* subsp. *pertenue* a *T. pallidum* subsp. *pallidum* existoval již před 175 000 lety.¹² Oba kmeny *Treponema* existovaly nejméně před 88 000 lety. Venerická syfilis mohla být přenášena během lidské migrace. Před 4000 lety se objevila v Súdánu, Egyptě, Indii a Rusku. Vznik syfilis v Evropě před 500 lety jako nové pohlavní choroby je nepravděpodobný. Venerická syfilis se objevila v Americe před 16 500 lety, kdy se předpokládá osídlení Ameriky.¹³ Debata o původu treponematózy se odklonila od dichotomie předkolumbovská vs. kolumbovská. Cílem je výzkum poddruhů *Treponema pallidum*, která se objevila po celém světě.¹⁴

2.2 Geografie a paleopatologie syfilidy

Syfilis je v současnosti subakutní nebo chronická infekce, ale koncem 15. a začátkem 16. století měla akutní průběh. Na bázi klinických a geografických variací jsou treponematózy rozdělovány na čtyři typy: pinta, yaws, bejel a venerická syfilis. Podle unitářské teorie pinta, yaws (frambézie), bejel (nevenerická syfilis) a venerická syfilis reprezentují jen syndromy způsobované jediným agens, kterým je *Treponema pallidum*.¹⁵ Pinta se objevuje v tropické Americe od Mexika po

¹¹ F. G. Voigtel, *Handbuch der pathologischen Anatomie*, Hemmerde & Schwetschke: Halle 1804–1805.

¹² O. Simon, *Die Localisation Der Hautkrankheiten Histologisch und Klinisch Bearbeitet*, 1873.

¹³ E. Vlček, „Syfilis v Čechách. Paleopatologické doklady výskytu v druhé polovině 2. tisíciletí“, *Vesmír* 1996, č. 75, s. 78–87.

¹⁴ R. Gray, „Molecular evolution of the tpr C, D, I, K, G, and J genes in the pathogenic genus *Treponema*“, *Mol Biol Evol* 2006, č. 23, s. 22–23.

¹⁵ T. Goebel, „The late Pleistocene dispersal of modern humans in the Americas“, *Science* 2008, č. 19, s. 14–15.

Ekvádor. Postihuje hlavně populace s tmavě pigmentovanou kůží, u kterých se objevují charakteristické bílé skvrny na kůži, zejména na dlaních. Yaws a bejel jsou většinou nalézány u dětí. Yaws je onemocněním venkovských populací ve vlhkých tropech. Objevují se při něm kožní ulcerace, na kostech dochází k rozsáhlým osteomyelitidám. Svou výraznou periostální produkci a sklerotickou přestavbou kostí korespondují s nálezy při venerické syfilis. Kostní postižení u yaws je odhadováno v rozmezí 5–15 %. Bejel (nevenerická syfilis, endemická syfilis) se velmi podobá yaws. Je onemocněním teplých aridních geografických zón. Podobně jako u yaws dochází k infekci v dětství, onemocnění však může v mírné formě probíhat dlouhá léta. Venerická syfilis není vázaná na klimatické či geografické podmínky. Získává se v dospělosti sexuálním stykem a může být předána infikovanou matkou plodu placentárním přestupem (kongenitální syfilis).¹⁶ Odhady prevalence kostních lézí syfilis jsou různé. Pohybují se mezi méně než 1,5 % až 20 %. Na plochých kostech lebky bývají projevy syfilis nejčastěji ve formě caries sicca, které popsal německý patolog Rudolf Virchow (1821–1902) v roce 1856, a podrobněji v roce 1896.¹⁷ Jedná se o následek syfilitických gummat. Jde o vředy podobná ložiska, která způsobují rozpad nejen měkkých tkání, ale i kosti pod nimi. Tyto léze se postupně hojí, což se projeví zaoblením okrajů lézí, sklerotickým lemem v okolí defektů (zahuštěním kosti) a vznikem hvězdovitých jizev. U vrozených forem může být na lebce postižena palatonazální oblast. Chronický zánět rozruší nejprve nosní kosti, čímž vzniká tzv. sedlovitý nos, stěny dutiny nosní a případně také patro. Stejně postižení této krajiny může být přítomné i u lepry, avšak zánět postupuje z dutiny ústní (vypadnou obvykle nejprve horní řezáky), proděraví se patro a postupuje směrem nahoru (nosní kosti jsou zasaženy až jako poslední nebo vůbec ne). U vrozených forem syfilis jsou typická dentální stigmata. Jedná se o Hutchinsonovy řezáky (mají soudkovitý tvar a obloukovitě utvářenou kousací hranu) a Fournierovy moláry (stoličky s korunkou tvaru moruše). Na dlouhých kostech končetin, zejména na dolních, bývá charakteristickým znakem chronický zánět okostice (periostitida), který se projevuje novotvorbou kostní tkáně na povrchu kostí. Častá je lokalizace na přední a vnitřní ploše holenní kosti. Kost pak vypadá zdánlivě prohnutá (šavlovitá tibia). Někdy jsou na kostech postiženy i hlubší struktury kosti než okostice, pak se jedná o chronickou osteomyelitidu.

¹⁶ R. Steinbock, *Paleopathological diagnosis and interpretation: Bone disease in ancient human populations*, Charles Thomas Publisher: Philadelphia 1976.

¹⁷ Tamtéž, s. 262–265.

2.3 Paleopatologické nálezy v České republice

Nálezy získané syfilis s kostními projevy v České republice jsou z pohřebišť u sv. Benedikta a Norberta v Praze, u sv. Alžběty ve Znojmě, náměstí TGM v Břeclavi, Veselí nad Moravou, katedrály sv. Petra a Pavla v Brně, u nemocnice Milosrdných bratří v Brně, na městském hřbitově v ulici Malá Nová v Brně, odkud pocházejí nálezy pozdní vrozené syfilis, ze Znojma z období napoleonských válek a z kostnic v Kyjově a Mikulově. Vargová, Vymazalová a Horáčková uvádí souhrnný počet 94 jedinců s kostními projevy syfilis v České republice.¹⁸ S tímto celkovým výčtem nemohu souhlasit. V pohřebišti u bývalého kostela sv. Benedikta a Norberta v Praze jsem diagnostikoval ne 11 jedinců, ale jen 4 jedince s jasnými známkami syfilis a 5 jedinců s pravděpodobným syfilitickým postižením kostí. Autorky také nezahrnuly do celkového počtu jedinců s jasnými známkami syfilis nálezy lebek z kostnic v Budyni nad Ohří (1 jedinec)¹⁹ a v Broumově (12 lebek), včetně nálezu vrozené syfilis.²⁰ Ve sbírkách Ústavu anatomie Lékařské fakulty v Hradci Králové se také nacházejí dvě holenní kosti se známkami syfilis, které rovněž pocházejí z broumovské kostnice. V Hrdličkově muzeu člověka se nalézají tři lebky z kostnice Mělníka,²¹ lebka z Tišiny a holenní kost pocházející ze Zdouně u Sušice se známkami syfilidy. Ve sbírkách Anatomického ústavu 1. lékařské fakulty se nachází 10 kostí jedinců se syfilitickými nálezy. V klinicko-patologické Jedličkově sbírce je 124 kostí se známkami syfilis.

3. Historie syfilidy

3.1 Dějiny prostituce

S výskytem syfilis neodmyslitelně souvisí prostituce. Od starověku jsou patrné snahy o její regulaci. Od středověku až do 20. století se v dějinách prostituce střídaly epochy jejího neomezeného rozmachu s obdobími zákazů a represí. Lacroix prostituci dělí do tří kategorií, a to: prostituce pohostinná, náboženská/posvátná a jako poslední prostituce legální. „Ve skutečnosti se nám jeví všechny její formy

¹⁸ L. Vargová, „A brief history of syphilis in the Czech Lands“, *Archeological and Anthropological Sciences* 2019, č. 11, s. 21–30.

¹⁹ P. Velemínský, „Novověké lebky II – kostnice v Budyni nad Ohří“, *Journal of the National Museum Prague* 1992, s. 7–31.

²⁰ B. Pospíšilová (ed.), „Nálezy syfilis na lebkách z broumovské kostnice“, *Acta Med* 2003, č. 46, s. 23–31.

²¹ E. Vlček, „Paläopathologische Nachweise der syphilis in Böhmen im 17. und 18. Jahrhundert“, *Archäologie und Museum* 1989, č. 2, s. 7–58.

spíše jako následek obchodu nežli otroctví, děje se vždy dobrovolně, bez přinucení. Pohostinně se jeví jako výměna ze slušnosti s neznámým cizincem, jenž byl hostem a přítelem, nábožensky nabývá za obětavou nevinnost božské přízně a kněžského požehnání a jsouc zřízena legálně, jeví se konečně jako každá jiná živnost se svými právy i povinnostmi, se svým zbožím, krámy a zákazníky.²² V asyrsko-babylónské kultuře existovala posvátná prostituce a sexuální praktiky podle kultu Mylitty, v němž se nacházela sexualita povýšena na úroveň náboženství. Posvátné prostitutky (hieroduly) tvořily skupinu poměrně vysoce postavených kněží. Za nejstarší dochovaný příběh o prostituci je totiž považován ten v *Eposu o Gilgamešovi*, kde kněžka lásky z chrámu bohyně Ištar strávila šest dní a sedm nocí s Enkiduem, kterého tím zcivilizovala a oslabilo ho tak pro boj s Gilgamešem.²³ Ve starém Izraeli ve srovnání s jinými civilizacemi starověkého Předního východu vznikly základní etické principy v Desateru, dochovaném v knihách Mojžíšových na dvou místech knihy Exodus 20, 1–17; 5, 6–22. Trestem za porušení příkázání nesemilnější bylo vždy usmrcení. Dobyť Jericha a odpuštění nevěstce Rabach popisuje Kniha soudců, XIX. Líčení o prostituci, smilstvu s Egypťany a Asyřany, je obsaženo v knize Ezechiel XVI, 37–41.

Ve starověkém Řecku byly tři kategorie prostitutek. Jednak to byly hetéry, které je možné v dnešní době připodobnit k luxusním prostitutkám, jež jsou často příslušnicemi vyšší společnosti a poskytují kromě služeb sexuálních také společenský doprovod. Prostřední kategorii tvořily tzv. auletridy, které ovládaly pouze jedno umění, nejčastěji hudební a taneční, a objevovaly se tak na veřejnosti a na nejrůznějších oslavách, kde hrály a tančily. Poslední a nejnižší třídu prostitutek tvořily tzv. dikteriady, ženy vystavující se v oknech nebo dveřích veřejných domů. Ve starém Řecku existovali i prostituti mužského pohlaví, tzv. hetairekos. Císař Caligula (vládl 37–41) stanovil každodenní daň pro nevěstky ve výši ceny za jednu soulož. Křesťanství štěpí oblast lásky a sexu, v antice původně jednotnou. Císař Konstantin Veliký (vládl 306–337, od r. 313 podporoval křesťanství) se snažil zavést mravnostní policii na potlačování prostituce, avšak marně. Z prvních kněží, kteří začali kázat proti nemravnému životu prostitutek a jejich klientů, i proti jejich nemravnému duchovnímu stavu, jsou nejvýznamnější Konrád Waldhauser (1326–1369), Jan Milíč z Kroměříže (1320–1374) a Jan Hus (1371–1415). V roce 1347 vydala královna obou Sicílií Jana I. statuta a nařízení pro nevěstince v Avignonu. Statuta předjímala povinné lékařské prohlídky městským lékařem,

²² P. Lacroix, *Dějiny prostituce I*, Josef Šrámek: Praha 1924.

²³ J. Malina (ed.), *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*, CERM: Brno 2009.

dále se musely prostitutky od řádných žen odlišovat i oděvem.²⁴ V Římě byla prostituce nejvíce rozšířena od konce 15. do poloviny 16. století během papežských pontifikátů Alexandra VI., Julia II. a Lva X. V tomto období měly kurtizány, společensky velmi obratné a zběhlé, přístup k papežskému dvoru. Odhaduje se, že asi 10 % všech obyvatel Říma tehdy tvořily buď tyto ženy, nebo osoby na nich závislé. Řím byl v té době nejen svatým městem, ale i hlavním městem prostituce. A tak toto období zahrnuje přívlastek „století kurtizán“, i když časových úsek sto let nezahrnoval.²⁵

V habsburské říši Marie Terezie zřídila komisi cudnosti při mravnostní policii. Vyдалa trestní zákoník *Constitutio criminalis Theresiana* (1768), který stíhal všechny sexuální delikty. Patřil mezi ně i styk s prostitutkou. Josef II. otevřel 16. srpna 1784 ve Vídni moderní všeobecnou nemocnici, ve které byly vybudovány sály pro venericky nemocné. Prostitutky musely být policejně registrovány a vybaveny zdravotními kartami nebo knížkami. Zapisovaly se do nich osobní údaje, a hlavně lékařské prohlídky. Idea moderní reglementace, „French system“, se zrodila ve Francii. Klasickým dílem reglementace se stala publikace *La prostitution Paris* (1836), dílo Alexandra Jeana-Baptista Parenta-Duchateleta (1790–1835).²⁶ V pražské všeobecné nemocnici bylo v roce 1802 zřízeno oddělení pro léčbu pohlavních chorob. V roce 1809 bylo oddělení přesunuto do izolace na Karlově. Separátní oddělení pro léčbu syfilis bylo zřízeno ve Všeobecné nemocnici v Praze v roce 1847. V Praze od 90. let 19. století dermatovenerolog prof. Janovský (1847–1925) poskytoval na své klinice bezplatné vyšetření.²⁷ V Brně v roce 1871 byla většina pacientů umístěna na separované dermatovenerologické oddělení ve všeobecné nemocnici v Pekařské ulici (dnes Fakultní nemocnice u sv. Anny). V roce 1871 bylo z celkového počtu 4630 hospitalizovaných pacientů ve všeobecné nemocnici v Brně 514 (11,5 %) hospitalizováno kvůli syfilis.²⁸

²⁴ Z. Kružicová, *Dějiny dermatovenerologie na pražských lékařských fakultách v letech 1790–1945*, disertační práce, 1. LF UK: Praha 2013, s. 35.

²⁵ M. Kurzel-Runtscheiner, „Kurtizány v Římě 16. století“, *Dějiny a současnost* 1993, č. 2, s. 16.

²⁶ Z. Kružicová, *Dějiny dermatovenerologie na pražských lékařských fakultách v letech 1790–1945*, disertační práce, 1. LF UK: Praha 2013, s. 35.

²⁷ Tamtéž, s. 133–135.

²⁸ J. Sajner, „Cenná archivní svědectví“, in J. Sajner – L. Selinger – K. Volavý, *Dvě století ve službách zdraví – Fakultní nemocnice s poliklinikou v Brně na Pekařské 1786–1986*, Brno 1986, s. 11–95.

3.2 Vývoj klinicko-patologického poznání

První popis příznaků choroby uvádí asi Maragazzova *Kronika Perugie* (1492–1503): „Nemoc vznikla náhle a byla spojena s mnoha bolestmi v zádech, pažích, nohách, kloubech i kostech, jsouc vždycky provázena stejným příznakem, po celém těle vyrazily puchýře, plné hnisu. Bolesti nepolevovaly ani ve dne, ani v noci a nakažení by byli rádi zapsali duši ďáblu, jen kdyby se jich byli zbavili. Často unikali chorobě, vraždíce sami sebe. Neznámé zlo napadalo urozené i neurozené, laiky i ty, kdož dosáhli církevních hodností, častěji rozmařilce než střídmé, ba nešťátla se prý ani koní, psů a vepřů. Lékaři si s tím nevěděli rady.“

Zpočátku se ani nevědělo, že jde o nemoc pohlavní. Považovala se za „bič boží“ a spatřoval se v ní trest za všeobecnou bezbožnost. Dne 7. srpna 1495 vydal německý císař Maxmilián I. svůj pověstný mandát o rouhačství (*Kaiserverdikt wider die Gotteslasterer*). Mnohá města příklad následovala; bylo zakázáno klít a hrát v kostky.²⁹ Nejstarší záznam o syfilidě v Německu je z roku 1495–1510. První záznam o přítomnosti syfilidy ve Vídni je datován do roku 1497.³⁰ Jan Kopp z Raumenthalu (1487–1562) napsal v roce 1535 první český *Gruntovní a dokonatý regiment zdraví*. V pátém rozmlouvání této knihy tvrdí, že mezi běžné nemoci patřila rýma, souchotiny, astma, močový kámen, dna, francká nemoc a mor. Syfilis měla tak zhoubný účinek, že někteří učenci hledali také příčinu v astrologii. Kopp z Raumenthalu se zabýval také iatromatematikou, tedy oborem popisujícím vliv astrologické konstelace na zdraví a případně léčení chorob. Autor popisuje událost dne 15. 10. 1483 „druhé hodiny s poledne, že sú Jupiter, Márs, Slunce a Mercurius, všickni spolu sešli jsou se na Váze, kterážto znamení lidské jest, v osmém domu nebeským, kterýžto místo smrti a všelijakých nemocí býti astronomi praví, a toho času že jest Jupiter, přirození lidskému velmi příjemná a příznivá planeta, shořela aneb spálená byla, což hvězdáři adustum nazývají“.³¹ *Zbraslavská kronika* popisuje, že se v roce 1493 v Čechách a Míšni objevil „venerický mor, nazývaný galská nemoc“. Dobové záznamy ukazují, že roku 1496 se syfilis ukázala v Litomyšli. Nejzajímavější je však úřední záznam ze dne 7. července 1503 z Ústí nad Labem. Jedná se o první doklad o vrozené syfilis. Český a uherský král Vladislav posílá v roce 1500 z Uher Pražanům psaní, v němž se zmiňuje coby „nemoc jakási nová a prve neslýchaná“. Zikmund Winter cituje zprávu, že roku

²⁹ E. Vlček, „Syfilis v Čechách. Paleopatologické doklady výskytu v druhé polovině 2. tisíciletí“, *Vesmír* 1996, č. 75, s. 78–87.

³⁰ G. Fuchs, *Die ältesten Schriftsteller über die Lustseuche in Deutschland von 1495–1510*, Berlin 1843.

³¹ J. Žytek, *Iatromathematika v raně novověkém lékařském diskursu: české země do r. 1620*, disertační práce, 1. LF UK: Praha 2022, s. 160–165.

1502 ve Vratislavi najednou 250 vagantů ulehlo. Kolem roku 1500 bylo v Čechách již tolik nemocných, že byli vážným společenským problémem. Jakub Pikar z Vrat a Sixt z Ottersdorfu vypravují o tom, jak roku 1504 vznikl špitál při kostele sv. Pavla před Poříčskou bránou, v místě dřívějšího útulku malomocných, o němž se mluví již v roce 1420. V tomto špitále byli umístěni také syfilitici. I jinde byli syfilitici vystěhováni za městské hradby.³² Roku 1512 Bohuslav Dražický nařídil, aby jeho dům v Praze na Hradčanech byl po jeho smrti prodán a výtěžek obrácen na milosrdné skutky pro malomocné, nuzné a „francovité“. Později byl založen špitál pro syfilitiky u sv. Bartoloměje na Novém Městě. Pro syfilitiky byly zřízeny také nemocnice v Plzni a Brně.³³ Moravský protomedikus Thomas Jordanus z Klausenburku ve svém spise *Brunogallicus seu de lue nova in Moravia exorta* popisuje hromadnou syfilitickou nákazu, která se šířila v Brně z Adamových lázní a postihla více než sto lidí. Roku 1577 se začaly u návštěvníků lázní objevovat široké vředy, pak vyrážky po celém těle a nakonec i prudké bolesti v dlouhých kostech. Častým příznakem byla nespavost a někdy také duševní poruchy. Příznaky odpovídají syfilis.³⁴ V knize *Odhad majetku stavů Království českého z let 1557–1654* uvádí, že v půlstoletí 1557–1615 vymřelo z celkových 69 starých českých rodů 37. Do roku 1654 vymřelo ještě dalších 17 rodů. V době předbělohorské a brzo po ní došlo v české vládnoucí vrstvě k biologickému zlomu, jaký v jiných obdobích dějin nemá obdoby. To mělo za následek, že na vůdčí místa Českého království, obsazovaná starobylými domácími rody, jako byli Rožmberkové, Pernštejnové, páni z Hradce a jiní, nastupovala už koncem 16. století nová vrstva cizích šlechtických rodů.³⁵ Jev se neomezoval jen na Čechy, ale došlo k němu i v ostatní Evropě. Tezi o biologickém vymírání vládnoucích českých rodů bude však nutno ještě doložit na dalších příkladech. Příčinou nápadného vymírání českých šlechtických rodů je „uherská nemoc“ a její následky. Příkladem je zánik rodu pánů z Hradce. Počátek zániku tohoto významného rodu lze sledovat od roku 1567. V tomto roce se Adam II. z Hradce (1549–1596) vydal na výpravu proti Turkům do Uher. Z výpravy se vrátil nakažen „uherskou nemocí“. Jeho nemoc měla devastující účinky na potomstvo. Tento rod vymřel Jáchymem

³² E. Vlček, „Syfilis v Čechách. Paleopatologické doklady výskytu v druhé polovině 2. tisíciletí“, *Vesmír* 1996, č. 75, s. 78–87.

³³ P. Svobodný (ed.), *Dějiny lékařství v českých zemích*, Triton: Praha 2004.

³⁴ V. Zapletal, „Brněnské lázně a lazebníci ve středověku“, *Brněnské zdravotnické listy* 1961, č. 9, s. 5.

³⁵ O. Placht, *Odhad majetku stavů království českého z r. 1557*, Královská společnost nauk: Praha 1949.

Oldřichem.³⁶ V druhé polovině 16. a na přelomu 16. a 17. století se syfilis plně rozvinula a objevily se i její terciární orgánové formy. Vyjma různých relativně neškodných neduhů se prostřednictvím pohybu všech armád v Evropě šířily i závažnější nemoci. Mezi ně patřily třeba syfilis nebo neštovice.³⁷ Niccolo Machiavelli v roce 1532³⁸ a o sto let později Jan Amos Komenský popisují prostopášný vojenský život. Mluví o opíjení, hýření, okrádání a sexuální nevázanosti. „Potom se rozvalují a páchají sodomství a hanebnosti beze všeho studu a bázně Boží.“³⁹

Lékaři v 15. století se intenzivně zabývali zejména kožními projevy syfilidy. Gaspar Torella v 1497 popisuje syfilitické nakažení kojných. Almenar v roce 1502 popisuje plantární příznaky choroby u dětí. Vella v roce 1505 popisuje orální příznaky infekce. Domnívá se, že choroba je přenášena hmyzem, menstruační krví, smegmatem a slinami. Hock de Brackenau v roce 1519 odlišuje kožní projevy syfilis od neštovic a svrabu. V roce 1525 španělský lékař Fernández de Oviedo popisuje podobnost syfilis s leprou.⁴⁰ Italský anatom Andreas Vesalius (1546) popisuje kožní projevy nemoci, včetně vypadávání vlasů a obočí (alopetia areata). Victor Trincavellius v roce 1553 pravděpodobně jako první popisuje příznaky vrozené syfilis. Na konci 16. století Mercurialis jako první popsal paralytickou demenci. Tématem syfilis se zabývali také známí anatomové 17. století: Eustachius Rudius (1604, „Eustachova trubice“), Thomas Bartholinus (1654, „Bartholiniho žláza v pochvě“). Thomas Willis („Willisův okruh“, cévní spojka mezi tepnami na spodině mozku) v roce 1672 definoval jednotlivé příznaky syfilitické demence.⁴¹ Thomas Sydenham (1624–1689) popisuje zvláštní formu mánie, která vede k nevyléčitelné demenci.⁴² V 18. století se syfilidou zabývali významné osobnosti: zakladatel patologické anatomie Ital Giovanni Battista Morgagni (1761), Nizozemec Gerhard von Swieten (1762), osobní lékař Marie Terezie a reformátor výuky lékařství v habsburské monarchii, Jean Paul Marat (1776), francouzský politik a žurnalista v době Velké francouzské revoluce, a německý zakladatel

³⁶ K. Stloukal, „Konec rodu pánů z Hradce“, *Jihočeský sborník historický* 1964, č. 33, s. 38.

³⁷ L. Fronsperger, *Von Kayeserlichen Kriegssrechten*, 1566, s. LXXVIII.

³⁸ N. Machiavelli, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Argo: Praha 2005.

³⁹ J. A. Komenský, *Labyrint světa a ráj srdce*, Waldpress: Praha 2005.

⁴⁰ G. Fuchs, *Die ältesten Schriftsteller über die Lustseuche in Deutschland von 1495–1510*, Göttingen 1843.

⁴¹ C. Girtanner, *Abhandlung Über die Venerische Krankheit*, Gottingen 1797.

⁴² V. Šedivec, *Přehled dějin psychiatrie. Přehled názorů na duševní nemoci od nejstarších dob až po současnost*, Psychiatrické centrum Praha: Praha 2008.

homeopatie Samuel Hannemann (1786).⁴³ V 19. století němečtí patologové zaměřují svůj výzkum na syfilis. Voigtel rozlišuje karies kostí (kostižer) dle příčiny na 1. skrofulózní (tuberkulózní původ), 2. venerický (caries sicca), 3. nádorový, 4. rachitický, 5. artritický, 6. poúrazový.⁴⁴ Reimann v roce 1817 rozlišuje mezi syphilis topica a universalis. Meckel v roce 1818 popsal syfilitické nálezy na srdečních chlopních a aneurysmata.⁴⁵ Amelung se podrobně zabývá nejen popisem, ale i možnou příčinou luetického postižení kostí a kloubů. Stanovuje definice zahrnující hypertrofii kostí, jejich záněty, rozlišuje mezi syfilitickým caries a usurou způsobenou nádorem.⁴⁶ Vídeňský patolog českého původu Karel Rokitský označil caries sicca za onemocnění textury kostní tkáně.⁴⁷ Německý lékař Uterhart se zaměřil na syfilitické postižení pokožky a různé formy vzhledu. Rozeznává formy: papulózní, mokřavě papulózní, šupinatý, vezikulózní, tuberózní a ulcerózní.⁴⁸ Závažnost a velké rozšíření syfilis byly důvodem vytvoření specializovaného oboru nazývaného syphilodologie, což je dnes již historický název. V roce 1839 německý lékař Haeser pojmenoval úzkostný strach z možného nakažení syfilis, tzv. syphilophobia. Fobie mohla vyústit až v sebevraždu, a to i u virgo intacta.⁴⁹ V roce 1905 objevují němečtí bakteriologové Schaudinn (1871–1906) a Hofmann (1868–1959) původce syfilis, kterého nazvou *Spirocheta pallidum*.⁵⁰ Ruský fyziolog Ilja Mečnikov přenesl v roce 1903 syfilis z člověka na opici, vytvořil základnu pro výzkum nemocí pomocí pokusu na zvířeti. V roce 1906 německý bakteriolog Wassermann (1866–1925) objevuje sérologickou metodu schopnou diagnostikovat přítomnost syfilidy.⁵¹ V roce 1949 Nelson a Mayer objevili metodu *Treponema pallidum* imobilizační test (TPI), první specifický

⁴³ C. Girtanner, *Abhandlung Über die Venerische Krankheit*, 1789.

⁴⁴ F. G. Voigtel (ed.), *Handbuch der pathologischen Anatomie*, Halle 1804.

⁴⁵ J. F. Meckel, *Handbuch der pathologischen anatomie*, Leipzig 1818.

⁴⁶ F. Amelung, *Grundriss der speciellen Pathologie mit besonderer Rücksicht auf die pathologische Anatomie*, Damstadt 1838.

⁴⁷ C. Rokitský, *Handbuch der pathologischen Anatomie*, Wien 1842.

⁴⁸ C. Uterhart, *Die constitutionelle Syphilis: nach klinischen Untersuchungen bearbeitet*, Würzburg 1861.

⁴⁹ F. Pečírka, *Choroby pohlavní – díl druhý – Měkký vřed–příjice*, Česká grafická unie: Praha 1923.

⁵⁰ F. R. Schaudin, „Vorläufiger Bericht über das Vorkommen von Spirocheten in syphilitischen Krankheitsprodukten und bei Papilomen“, *Arbeits Gesundheit* 1905, č. 22, s. 527–534.

⁵¹ A. Wassermann, „Eine Serodiagnostische Reaktion bei Syphilis“, *Dtsch Med Wochenschr* 1906, č. 32, s. 475–489.

test pro *Treponema pallidum*.⁵² V současnosti se zavádí diagnostika syfilis genetikou metodou detekcí DNA *Treponemy pallidum*.

3.3 Spor o teorii společného původu kapavky, syfilis a měkkého vředu

Neexistující laboratorní metody, které by byly schopny jasně diagnostikovat původce nemoci, způsobily, že docházelo k záměnám příznaků venerických i vrozených urologických chorob. Italský lékař Musa Brasavola (1500–1555) popisuje až 234 variet francké nemoci.⁵³ Německý lékař, alchymista a astrolog Paracelsus (1493–1541) je typickým zastáncem teorie, že kapavka a syfilis jsou jedna nemoc. Popisuje tripper syphiliticus, tedy že z „gonorrhoea“ mohou vzniknout „francouzské neštovice“ neboli gonorrhoea francigena. Tvrdil, že obě mají stejný původ ve „Venuši“, a tím stal zakladatelem teorie společného původu kapavky, syfilis a měkkého vředu.⁵⁴ Německý lékař, právník a rektor pražské univerzity Franz Löw von Erlsfeld (1648–1725), který také založil obor soudní lékařství, se pokusil definovat příznaky a příčinu gonorhey. Nazývá ji corysa uteri. Používal různé názvy pro syfilis: scabies scrotatoria, pudendagra, mentagra, mentulagra, luparis. Popisuje také pitevní nálezy exostóz kostí, nodulů (postižení mizních cév), tofů a gummat.⁵⁵ Německý lékař Hoffmann rozlišuje mezi tzv. gonorrhoea benigna a gonorrhoea maligna.⁵⁶ Giovanni Morgagni (1682–1771) pitval muže, u kterého diagnostikoval kapavku. Nalezl rozsáhlé kožní široké výrůstky neboli kondylomata lata. Popsal změny v močovém měchýři, ledvinách, mnohočetné tumory ve střevu. Při pitvě ženy, která byla nakažena pohlavní nemocí, si všiml nálezu destrukce na kostech. Morgagni zastával názor, že po infikování kapavkou nenastává syfilis.⁵⁷ Nezávisle na sobě oba zjistili, že jed kapavčitý nevyvolává šankr, rtuť pomáhá při příjici, ale ne u kapavky. Anglický chirurg a anatom John Hunter (1728–1793) se snažil v roce 1786 pokusem na sobě podpořit tuto teorii. Díky chybné inokulaci od pacienta, který byl současně nakažen lues i kapavkou, potvrdil tuto mylnou teorii.⁵⁸ Skotský chirurg John Bell

⁵² R. A. Nelson, „Immobilization of *Treponema pallidum* in vitro by antibody produced in syphilitic infection“, *J Exp Med.* 1949, č. 4, s. 369–393.

⁵³ A. Musa Brasavola, *De morbo Gallico lepidissimus eiudem authoris tractatus*, Lyon 1555.

⁵⁴ B. Paracelsus, *Über der grosse Pocke*, Berlin 1528.

⁵⁵ F. E. Löw, *Theatrum medico-iuridicum*, Nürnberg 1725.

⁵⁶ F. Hoffmanni, *Opuscula Medico-Practica seu dissertations selectiore*, Venetia 1738.

⁵⁷ G. Morgagni, *De sedibus, et causis morborum per anatomen indagatis libri quinque*, Remondini 1761.

⁵⁸ J. A. Hunter, *Treatise on the venereal disease*, Castle Street: London 1786.

(1763–1820) si zavedl špičatou sondou hnis z šankru do močové trubice. Podle jeho očekávání nevznikla kapavka, nýbrž celkové onemocnění syfilitické, jež reagovalo na rtuť. Rakouský lékař Schwedinauer zavedl název blennorrhagie a také první popsal „kapavčitý revmatismus“. Zdůraznil výskyt syfilidy vnitřních orgánů. Zkoumal rovněž pokusem na sobě otázku, zda chemická dráždidla nepůsobí „venerické“ choroby. Vstříkl si roztok amoniaku do močové trubice, načež vznikl zánět. Mylně jej považoval za kapavku.⁵⁹ Ještě na počátku 19. století německý lékař Schmidt zastával teorii o vzniku a šíření syfilitického miasmatu. Teprve francouzský lékař Riccord v roce 1838 rozlišil vlastní inokulací syfilis od kapavky. Stanovil postuláty: 1. látka kapavčitá způsobuje blenorheu, 2. nikdy nemá za následek šankr, 3. po normálních komplikacích nevznikne očkovatelný hnis, 4. po kapavce nikdy nenásleduje kontinuální syfilis, 5. jediná diagnostická pomůcka k rozlišení je inokulace.⁶⁰ Dlouhodobý spor mezi zastánci teorie společného původu kapavky, syfilidy a měkkého vředu a jejich odpůrci zastávajícími názor o samostatné existenci těchto chorob ukončili až německý dermatolog Albert Neisser (1855–1916) v roce 1879, který objevil původce kapavky *Neisseria gonorrhoeae*, a italský dermatolog Augusto Ducrey (1860–1940), který objevil v roce 1889 původce měkkého vředu *Haemophilus ducreyi*.⁶¹

3.4 Léčba syfilidy před objevením kauzální terapie

Afekce, které byly známé lékařům od nejstarších dob i básníkům antického císařství, jsou reálným důkazem existence venerických chorob. Špičaté kondylomy neboli flíčky (*condylomata acuminata*) způsobují lidské papilomaviry. Široká kondylomata (*condylomata lata*) se objevují u syfilidy. Nelze vyloučit záměnu zmíněných dvou symptomů. Název kondylom používal už Celsus i celá řada středověkých autorů, většinou v souvislosti s afekcemi genitálu. Ital Lusianus kromě biblických textů citoval také antické lékaře, jako byli Hippokrates, Plinius Secundus, Celsus, Oribasius, Aetius, Paulus Aegineta, Actuarius, Galén, Cumanus.⁶² Hippokrates ve spise *De morbis mulierum* popisuje vřed na žaludu, zánět varlat, trhliny, kondylomy, a dokonce údajný syfilitický zánět hltanu a dutiny ústní. Doporučoval k léčbě směs natronu a myrhy. K léčbě kožních vředů aplikoval arsenik, vypalování vředů žhavým železem nebo incizi (*De medicina*, Lib. VI. Kap. 18). Galen popsal příznaky kapavky, vředů a dýměje v *Claudii Galeni omnia*

⁵⁹ E. Schwedinauer, *The actual state of the treatments of syphilis*, London 1823.

⁶⁰ P. Riccord, *Traite complet des maladies vénériennes*, Paris 1851.

⁶¹ A. Neisser, „Conorrhoe micrococcus“, *Centralbl Med Wiss* 1879, č. 28, s. 497–500.

⁶² A. Luisinus, *Aphrodisiacus sive de lue venerea in duas partes divisus quarum altera kontinent eius vestigia in veterum auctorum monimentis obvia altera quos*, 1738.

opera. Paul de Aegina v díle *De re medica* léčil potíže při močení vstříkáváním směsi duběnky, moučného škrobu, aloe a extraktu z růží do močové trubice. Syfilis popisují nejen lékaři, ale i historici (Josephus Flavius, Eusebius, Palladinus, Lausiaca). Martialův epigram sarkasticky popisuje úpadek mravů a výskyt venerické choroby (*Storia de mali venerei*).⁶³ Před objevením chemoterapeutik a antibiotik se k léčbě syfilis používaly dva základní léky. Rtuť se používala ve formě masti již od doby arabských lékařů. Druhou možností byla rostlinná léčiva, zejména guajakové dřevo, dovezené z Ameriky. Někteří lékaři používali kombinaci obou základních metod. První skupinou lékařů byli merkurialisté (Montanus, Fernelius, Bartholinus), kteří propagovali rtuť a odmítali guajakové dřevo. Bartholinus doporučoval zevní a vnitřní užívání rtuti, dokonce ve formě nakuřování. K vnitřnímu užití vázal rtuť na cukr a mléko, případně směs s medem. Opium, zapíjené vodou nebo koňakem, pokládal za nezbytný lék k tišení bolestí „dolores osteocopi“. Během druhého a třetího stadia nemoci volil dávku rtuti jako kompromis mezi protizánětlivou funkcí a otravou rtutí. Schmidt léčil rtutí v různých formách (humózní rtuť, pryskyřičná rtuť, rtuť s cukrem, alkalická rtuť, s extraktem ze sladkého dřeva, v minerálním roztoku, s vínem, se sírou, šedá rtuť, Hanemanova rtuť, červený precipitát, rtuť s kyselinou solnou, sublimát, s kyselinou fosforečnou).⁶⁴ Český internista Josef Thomayer (1853–1927) považoval rtuť za kauzální lék, který doplňoval jodidem draselným.⁶⁵

Lékaři, kteří se chtěli vyhnout merkurialismu, se nazývali antimerkurialisté. Španělský kněz Delgado a italský lékař Girolamo Fracastoro (1478–1553) doporučovali guajakové dřevo. Pro svůj účinek bylo léčivo nazýváno „svatým dřevem“. Castillea v roce 1535 dokonce napsal na guajakové dřevo oslavnou ódu.⁶⁶ Garguanta doporučoval jako lék a zároveň profylaxi guajakové dřevo v dekotech: Decocta Salsae, D. Cinnae, Sasafras, Similacis asperae. Mercatus upřednostňuje chinin, guajak a salsaparilové dřevo před rtutí. Hananeus doporučoval vnitřní užívání kantaridinu. Uterhart léčil syfilitické postižení očí jodidem draselným.⁶⁷ Doplnující léčbu zavedl Cataneus z Genuy v roce 1505, který léčil dietou, pouštěním žilou, klystýry, dávidly, koupelemi, potní kúrou. Někteří léčiva byla z dnešního pohledu kuriózní. Plater kromě používání rtuti ve formě náplastí, zásypů a koupelí léčil také bezoáry. Používal i víno, ve kterém byl vařen had, hadí jed

⁶³ V. Janovský, *Odborná Pathologie a Therapie. Nemoci sdělné – fysikální výzkum a theorie infekční*, Praha 1879.

⁶⁴ Tamtéž, s. 955.

⁶⁵ J. Thomayer, *Patologie a terapie nemocí vnitřních*, Praha 1893.

⁶⁶ K. Hübschmann, *Historie nebezpečí sexu*, Avicenum: Praha 1970.

⁶⁷ Ch. Girtaner, *Abhandlung über die venerische krankheit*, Göttingen 1797.

a arabskou gumu ve formě pilulek. Albini doporučoval kořen chininu, vodu se stříbrem, a dokonce extrakt z varlat kohouta. Andreas Caesalpinus (1519–1603) léčil purgatorii, např. vínem, ve kterém byl vařen had, hadím jedem a arabskou gumou ve formě pilulek. Hoffman se snažil léčit pomocí projímadel obsahujících výtažek ze sépie, hyacintů, korálů a pilulkami z rohů, bezoáru a antimonu. Doporučoval také změnu životosprávy: nic kořeněného, aromatického, soleného, pepřeného a pohlavní zdrženlivost. Léčbu doplňoval koupelemi ze sépie, majoránky, máty, rozmarýnu a potní kúrou.⁶⁸

Rakouský dermatolog Ferdinand Hebra (1818–1880) preferoval lázeňskou léčbu: Teplice, Baden-Baden, Gastýn, Jánské Lázně, Plombières, Ragatz, Schlangenbad, Warmbrunn, Wildbad. Geigel používal k léčbě sloučeniny železa, sluneční lázně, gymnastiku, pobyt na čerstvém vzduchu.⁶⁹ V 19. století se vlivem rozvoje lékařství používají také jiné metody léčby. Francouzský neurolog Charcot (1825–1893) v roce 1876 jako první popsal syfilis míchy, tzv. tabes dorsalis.⁷⁰ Berlínský lékař Goldschneider (1858–1935) léčil nejen postižení aorty, ale také tabes dorsalis. Tabes dorsalis léčil balneoterapií, elektroterapií, mechanoterapií a ortopedickými operacemi.⁷¹

3.5 Počátek kauzální terapie

První skutečně účinné léčby bylo dosaženo díky objevu německého sérologa Paula Ehrlicha (1854–1915), který společně s německým chemikem Alfredem Bertheimem (1879–1914) a japonským bakteriologem Sahaširo Hatou (1873–1938) vyvinul v roce 1910 preparát číslo 606, pojmenovaný Salvarsan. Bylo to první chemoterapeutikum na bázi sloučeniny arzenu, proto si také vysloužilo název „magické kulky“. Salvarsan byl aplikován intramuskulárně, podkožně i nitrožilně. Vzhledem k nežádoucím účinkům preparátu vyvinul Ehrlich v roce 1912 preparát číslo 914, který nazval Neosalvarsan.⁷² Vídeňský psychiatr Julius Wagner-Jauregg (1883–1940) se snažil léčit neurosyfilis uměle vyvolanou horečkou. V roce 1917 objevil, že infikování paretických pacientů *Plasmodium vivax*, který způsobuje

⁶⁸ F. Hoffmanni, *Opuscula Medico-Practica seu dissertations selectiore*, Venetia 1738.

⁶⁹ F. Hebra (ed.), *Verhandlungen der Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte*, Erlangen 1860.

⁷⁰ J. M. Charcot, *Leçons sur les maladies du système nerveux*, Paris 1876.

⁷¹ J. Goldscheider, *Ueber atrophische Lähmung bei Tabes*, Berlin 1891.

⁷² P. Ehrlich (ed.), *Die experimentelle Chemotherapie der Spirilloosen (Syphilis, Rückfallfieber, Hühnerspirillose, Frambösie)*, Berlin 1910.

malárii, mohlo zastavit postup progresivní paralýzy.⁷³ V roce 1926 Schlesinger popsál žloutenku, která byla vyvolána předávkováním Salvarsanem, tzv. salvarsanikterus. Revolucí v léčbě syfilis byl objev penicilinu anglickým bakteriologem Alexandrem Flemingem (1881–1955) v roce 1928. Izolováním penicilinu v roce 1940 australským patologem Howardem Walthem Floreyem (1898–1968) a anglickým biochemikem Ernstem Borisem Chainem (1906–1979) mohla v roce 1943 začít jeho masivní výroba. Podle doporučení WHO byl v roce 1947 penicilin schválen jako účinný lék pro léčbu syfilidy. V Československu byly penicilinové přípravky (základní i depotní) použity v rozsáhlé preventivně-léčebné akci „PN“ probíhající v letech 1951–1952 u populace od 15 do 45 let.⁷⁴

Výzkum léčby syfilis se nevyhnul etickým problémům. Jedním z nejznámějších neblaze proslulých případů problematické lékařské etiky ve Spojených státech 20. století se stala studie syfilidy v Tuskegee. Studie probíhala v Tuskegee v Alabamě mezi roky 1932 až 1972. Byla podporována Službou veřejného zdravotnictví Spojených států ve spolupráci s univerzitou Tuskegee Institute. Byla zahájena v roce 1932, kdy byla syfilis rozšířeným problémem a neexistoval žádný bezpečný a účinný lék. Měla za úkol sledovat vývoj neléčené syfilidy.⁷⁵ Organizátoři ve studii pokračovali i po objevení penicilinu, avšak léčbu účastníkům studie nenabídli.⁷⁶ Obdobné studie probíhaly i v Norsku mezi roky 1890 až 1910. Účelem těchto výzkumů bylo zjistit efekt venerické syfilidy na kosti u neléčených pacientů.

3.6 Historické osobnosti trpící syfilidou

Z mnoha historických osobností jsem vybral pouze Bedřicha Smetanu a Klementa Gottwalda, zejména kvůli sporům o jejich onemocnění. Choroby a příčina úmrtí Bedřicha Smetany vyvolávají mezi akademickou veřejností velké spory. Bedřich Smetana (1824–1884) byl významným českým skladatelem období romantismu. Z historických záznamů a jeho osobní korespondence je známo, že byl v dospělosti vážně nemocný. Trpěl bolestmi hlavy, zubů, závratěmi a poruchami sluchu, které vyústily v úplnou hluchotu. Psychické poruchy, např. sluchové halucinace, výkyvy nálad, poruchy řeči a paměti a dezorientace se u něj projevovaly

⁷³ J. Wagner-Jauregg, *Verhütung und Behandlung der Progressiven Paralyse durch Imphmalaria, Handbuch der experimentellen Therapie*, 1931.

⁷⁴ K. Hübschmann, *Historie nebezpečí sexu*, Avicenum: Praha 1970.

⁷⁵ D. H. Rockwell, „The Tuskegee study of untreated syphilis: the 30th year of observation“, *Archives of Internal Medicine* 1964, č. 6, s. 792–798.

⁷⁶ R. V. Katz, „The Tuskegee Legacy Project: willingness of minorities to participate in biomedical Research“, *Journal of health care for the poor and underserved* 2006, č. 17, s. 698.

na sklonku života. Jeho stav byl tak vážný, že musel být hospitalizován v pražské psychiatrické léčebně.⁷⁷ Původní pitevní zpráva ze dne 14. 5. 1884 uvádí v kolonce klinickou diagnózu *dementia senilis* (stařecká demence). Ve vlastním protokolu český patolog Jaroslav Hlava (1855–1924) neuvádí explicitně diagnózu progresivní paralýzy.⁷⁸ V časopise *Dalibor* ze dne 21. 6. 1884 ale citují Hlavův článek v *Časopise lékařů českých* ze dne 24. 5., kde jasně vyslovuje diagnózu progresivní paralýzy.⁷⁹ Od té doby jsou vedeny spory o diagnózu Smetanova mozku. Tělesné pozůstatky byly v roce 1984 vyšetřeny konziliem lékařů v čele s lékařem a antropologem Emanuele Vlčkem (1925–2006) pomocí sérologických testů specifických pro *Treponemu pallidum*. Druhým markantním výsledkem bylo stanovení množství rtuti v kosterních pozůstatcích. Vlček z těchto výsledků vyslovil diagnózu syfilis.⁸⁰ S touto diagnózou nesouhlasí Ramba. Tvrdí, že patologické změny na obličejovém skeletu byly výsledkem chronické osteomyelitidy, vzniklé po úrazu obličeje v dětství. Ramba také vysvětluje značné množství rtuti v kostní tkáni dlouhodobou léčbou chronické osteomyelitidy, která postihla oboustranně vnitřní a střední ucho. Rovněž zpochybňuje pozitivní nález sérologických testů specifických pro *Treponemu pallidum*. Považuje za nevhodné použití sérologických testů na posmrtně změněných měkkých tkáních a kostech. Navíc upozorňuje na dlouhodobé uvolňování olova z původní kovové rakve, v níž byl Smetana pochován. Příčinu demence Bedřicha Smetany diagnostikuje Ramba jako Pickovu chorobu.⁸¹ V době úmrtí Bedřicha Smetany nebyl znám pitevní nález této choroby. Během druhé světové války byl Smetanův mozek ukrýván českým patologem Josefem Vaňkem (1915–1990) v soukromí. Bohužel se mozek po válce ztratil, takže nelze s jistotou diagnostikovat progresivní paralýzu, anebo jinou chorobu.⁸²

Z důvodu kompromitování nebyla v době smrti „prvního dělnického prezidenta“ Československé republiky Klementa Gottwalda (1886–1953) zveřejněna oficiální pitevní zpráva. Jako příčina smrti bylo stanoveno vykrvácení z prasklého aneurysmatu aorty. Pitvu provedli pouze sovětsí patologové. Čeští patologové včetně profesorů Heřmana Šikla (1888–1955) a Václava Jedličky (1893–1971)

⁷⁷ J. Ramba, *Slavné české lebky: antropologicko-lékařské nálezy jako pomocníci historie*, Galén: Praha 2005.

⁷⁸ J. Hlava, *Pitevní protokol Bedřicha Smetany*, 1884.

⁷⁹ J. Hlava, „Pitva Bedřicha Smetany“, *Časopis lékařů českých* 1884, č. 23, s. 21.

⁸⁰ E. Vlček, *Bedřich Smetana, fyzická osobnost a hluchota*, Vesmír: Praha 2001.

⁸¹ J. Ramba, *Slavné české lebky: antropologicko-lékařské nálezy jako pomocníci historie*, Galén: Praha 2005.

⁸² Tamtéž, s. 270.

se nesměli pitvy zúčastnit. Před veřejností bylo utajeno, že se jedná o výduť způsobenou syfilidou.⁸³ Balzamované tělo Klementa Gottwalda bylo v roce 1962 zpopelněno. Po jeho fyzické přítomnosti mnoho nezbylo... Ale něco přece. V Národním muzeu je uložena jeho posmrtná maska a posmrtný odlitek jeho ruky. (Nápis na odlitku ruky „Se Sovětským svazem na věčné časy“ je typický pro kult osobnosti v 50. letech.) Po roce 1989 byla urna nabídnuta pozůstalým, kteří ji však odmítli. Urny s ostatky Klementa Gottwalda, jeho manželky Marty a také urny dalších jedinců, které jejich příbuzní odmítli převzít, byly uloženy do společného hrobu na Olšanském hřbitově.

3.7 Umění spojené s tématem syfilis

Albrecht Dürer (1471–1528) vytvořil v roce 1496 dřevoryt zobrazující žoldáka s mnoha kožními vředy, který je pokládán za jedno z prvních zobrazení syfilis, a ve stejném roce vyšel básnický text lékaře Theodora Ulsenia, který varuje před novou nemocí a popisuje také její příznaky. Sluha Pilátův na Dürerových „malých pašijích“ (1512) má charakteristicky sedlovitě propadlý nos.⁸⁴ Z téhož roku pochází i umělecké dílo Sebastiana Brandta (1457–1521). Zobrazuje Pannu Marii s dítětem Kristem, jak střílí světelné šípy, aby potrestala nebo uzdravila nakažené syfilidou. K dalším významným obrazům patří portrét Gerarda de Lairese namalovaný Rembrandtem Harmenszoonem van Rijn (1606–1669) v 17. století, který jasně zdůrazňuje následky syfilidy, konkrétně sedlovitý nos.⁸⁵ Jacques Laniet (1620–1675) v roce 1659 v Paříži zobrazil na rytině léčbu potní kúrou ve speciálních komůrkách. Luca Giordano (1634–1705) vytvořil obraz „Alegorie syfilis“, zobrazující Venuši a mladého muže s alopecií (ložiskové vypadávání vlasů způsobené syfilidou), krustami a papulami na ložiscích.⁸⁶ Na titulní straně sbírky francouzského básníka A. M. Barthélémyho (1796–1867) *Syphilis: Básně ve čtyřech zpěvech* z roku 1851 se švihák ve fraku klaní smrti ve viktoriánských ženských šatech, která lebku zakrývá škraboškou. Félicien Rops namaloval v roce 1865 obraz vcházející ženské postavy s kosou „Mors syphilitica“.⁸⁷ Eduard Munch (1863–1944), expresionistický norský malíř, představuje v „Dědictví“ obraz mladé

⁸³ M. Vojtěchovský, „Čím stonali mocní ve 20. století“, *Psychiatrie* 2011, č. 4, s. 231–235.

⁸⁴ C. T. Eisler, „Who is Dürer's ‚Syphilitic Man‘?“, *Perspect Biol Medical* 2009, č. 52, s. 48–60.

⁸⁵ R. S. Morton, „Syphilis in art: an entertainment in four parts“, Part 2, *Genitourin* 1990, č. 2, s. 112.

⁸⁶ Tamtéž, s. 150–153.

⁸⁷ M. Pietrzak-Fringer, *Syphilis in Victorian Literature and Culture Medicine: Knowledge and the Spectacle of Victorian Invisibility, Science and Medicine*: Hamburg 2017.

matky v slzách držící v náručí dítě se stigmaty syfilis. Pablo Picasso (1881–1973) vytvořil obraz „Mzda hříchu“, který je alegorií pohlavních nemocí a představuje námořníka mezi prostitutkami a studenta medicíny držícího lebku jako symbol smrti.⁸⁸

Mýtus *femme fatale* neboli „ženy travičky“ z 19. století je částečně odvozován od strachu ze syfilidy v literatuře. Typickou je báseň Johna Keetse (1795–1821) „*La Belle Dame sans Merci*“.⁸⁹ Gustave Flaubert (1821–1880) v románu *Bouvard a Pécuchet* satiricky popisuje nakažení Pécucheta syfilidou.⁹⁰ Eugène Brieux (1858–1932) v dramatu *Syphilitici* spojuje tíživé společenské téma dětí, lékařství a závažnou a děsivou nemoc konce století.⁹¹ Richard Gordon (1921–2017) v knize *Doktor na moři* barvitě vyličil komplikace, které způsobila posádce progresivní paralýza námořního kapitána Hogga.⁹² Velmi známé je filmové zpracování románu Jaroslava Havlíčka (1896–1943) *Petrolejové lampy*⁹³ z roku 1971 v režii Juraje Herze (1934–2018). Herec Petr Čepek (1940–1994) brilantně v roli „pajdavého lajtnanta“ Maliny klopýtá během nedělního korza, což je projevem *tabes dorsalis*. Postupně u něj také nastává destrukce osobnosti, kterou způsobuje progresivní paralýza mozku.

4. Současná epidemiologická situace a léčba

Onemocnění postihuje celosvětově ročně 12 milionů osob, 90 % případů se objevuje v rozvojových zemích. V subsaharské Africe postihuje 4–15 % těhotných žen a je zodpovědné za 20 % prenatalních úmrtí. Syfilis je celosvětově velmi rozšířenou infekcí mezi muži, kteří mají sex s muži. Sexuální pracovníci jsou velmi zranitelní vůči HIV a dalším pohlavně přenosným infekcím (např. syfilis) kvůli mnoha faktorům. V roce 2020 bylo ve Spojených státech hlášeno 41 655 případů syfilis mezi sexuálními pracovníky. Celkem 43 % tvořili muži, kteří mají pohlavní styk s muži i ženami. U mužů poskytujících sex mužům, kteří jsou HIV negativní a u nichž byla diagnostikována syfilis, je navíc vyšší pravděpodobnost,

⁸⁸ R. S. Morton, „Syphilis in art: an entertainment in four parts“, Part 4, *Genitourin* 1990, č. 4, s. 280.

⁸⁹ J. Keets, *La Belle Dame sans Merci*, Paris 1819.

⁹⁰ G. Flaubert, *Byli jednou dva písaři: Bouvard a Pécuchet*, XYZ: Praha 2013.

⁹¹ E. Brieux, „Les Avariés“, *The Lancet* 1901, s. 1511–1512.

⁹² R. Gordon, *Doktor na moři*, XYZ: Praha 2010.

⁹³ J. Havlíček, *Petrolejové lampy*, Academia: Praha 2008.

že se v budoucnu nakazí virem HIV. Ačkoli je míra výskytu syfilis u prostitutek nižší, v posledních letech se výrazně zvýšila – v letech 2019–2020 vzrostla o 21 % a v letech 2016–2020 o 147 %. V roce 2020 bylo hlášeno v USA 2148 případů vrozené syfilis, včetně 149 případů mrtvě narozených dětí a úmrtí kojenců v souvislosti s vrozenou syfilis. Bylo diagnostikováno 5726 případů syfilis (všechna stadia) u těhotných žen, což představuje nárůst o 16 % oproti roku 2019. CDC pro léčbu pohlavně přenosných chorob z roku 2021 doporučila léčbu pro dospělé a dospívající s primární, sekundární nebo časnou latentní syfilidou Benzathine penicilinem. Léčba neurosyfilis, oční syfilis nebo otosyfilis je krystalickým penicilinem G. Možnosti pro netěhotné pacientky, které jsou alergické na penicilin, mohou zahrnovat: doxycyklin, tetracyklin, případně ceftriaxon u neurosyfilis. K léčbě syfilis a prevenci přenosu na dítě by se měla používat pouze léčba penicilinem. Léčba penicilinem je při prevenci přenosu na dítě mimořádně účinná (úspěšnost 98 %). Těhotné osoby, které jsou alergické na penicilin, by měly navštívit odborníka za účelem desenzibilizace na penicilin. Pacienti nakažení nejen syfilidou, ale také HIV pozitivitou jsou léčeni doxycyklinem.⁹⁴

5. Kritický souhrn

Syfilis je onemocnění, kterému lze předcházet. Důsledné a správné používání kondomů je nejlepším způsobem prevence syfilis a mnoha dalších pohlavně přenosných chorob. Syfilis se také může šířit kontaktem s jinými oblastmi těla, které nejsou zakryty kondomem, včetně genitálií, konečníku a úst. Lidé s vyšším rizikem infekce by měli být testováni alespoň jednou ročně. Těhotné ženy by měly být testovány na syfilis při první návštěvě prenatalní péče a okamžitě léčeny, pokud je výsledek testu pozitivní. Vrozené syfilidě lze předejít pouze diagnostikou a léčbou matky penicilinem. Lidé s diagnózou syfilis by měli informovat své sexuální partnery, aby zabránili novým infekcím.⁹⁵ Dosud neexistuje očkování proti syfilis. Pokusy na králících k objevení vakcíny vedou k opatrnému optimismu. Výzkum syfilidy na králíciích modelech objevil význam imunogenní funkce povrchových exponovaných regionů dvou nově objevených zevních membránových proteinů a zároveň posouvá užitečnost králíčího modelu pro překonávání překážek

⁹⁴ K. A. Workowski, „Sexually Transmitted Infections Treatment Guidelines“, *Recommendations and Reports* 2021, č. 4, s. 1.

⁹⁵ WHO, in: *Data on syphilis*, dostupné z: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/data-on-syphilis> [3. 1. 2024].

ve vývoji vakcín spojených s jejich masovou výrobou.⁹⁶ Potenciál spirochéty k rozvoji další rezistence by mohl v budoucnu ohrozit kontrolu nad nemocí, která má významný dopad na zdravotní stav populace všech kontinentů.

WHO přijalo strategie týkající se HIV, virové hepatitidy a sexuálně přenosných infekcí na období 2022–2030. Cílem strategií je ukončit do roku 2030 epidemie sexuálně přenosných infekcí. Plánem je eliminace vrozené syfilis ve spojení s eliminací přenosu HIV a virové hepatitidy B z matky na dítě. Doporučuje použití duálního testu na HIV/syfilis, který by měl být dostupný, účinný a ekonomicky efektivní. Kromě toho WHO podporuje přijímání etických, dobrovolných a na důkazech založených strategií v jednotlivých zemích, aby informovaly sexuální partnery o lidech s diagnózou syfilis, HIV a dalších pohlavně přenosných chorob. WHO se snaží usnadňovat celosvětovou dostupnost kvalitních diagnostických testů a pracuje na odstranění globálního nedostatku penicilinu.⁹⁷

Summary

Syphilis is a serious chronic systemic sexually transmitted disease. The cause of syphilis is the spirochete bacterium *Treponema pallidum* subsp. *pallidum*. It is uncertain where syphilis first emerged. For a long time, it was believed that the sailors of Christopher Columbus brought syphilis to Europe in the 15th century. Other hypotheses include the disease's pre-Columbian presence in Europe or its independent origins on more continents. This article presents a perspective on the history and paleopathology of syphilis. The author of the current name of the disease is Girolamo Fracastoro. His description of the symptoms of the disease originated in the 15th century. His contemporaries described syphilis as a completely new disease with a dramatic course soon leading to death without leaving any bone involvement. As early as the 16th century, physicians tried to find the first written record of the disease in ancient literature or the Old Testament. The symptoms closely correspond to venereal diseases. However, there are no specific syphilis symptoms mentioned in ancient written records. Recent genomic research has found that venereal syphilis existed in both the New and Old Worlds. The common ancestor of *T. pallidum* subsp. *pertenue*, which is the cause of yaws,

⁹⁶ K. N. Delgado a kol., „Extracellular Loops of the *Treponema pallidum* FadL Orthologs TP0856 and TP0858 Elicit IgG Antibodies and IgG+-Specific B-Cells in the Rabbit Model of Experimental Syphilis“, *Mbio* 2022, č. 4, s. 1622–1639.

⁹⁷ WHO, in: *Data on syphilis*, dostupné z: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/data-on-syphilis> [3. 1. 2024].

and *T. pallidum* subsp. *pallidum* existed as early as 175,000 BP. The discovery of penicillin dramatically reduced the number of people infected with syphilis. The number of people afflicted by syphilis has dramatically increased in the twenty-first century. The goal of researching archaeological remains is to discover an effective treatment.

Correspondence

Štěpán Tonar

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků

1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy

U Nemocnice 4

121 08 Praha 2

stepan.tonar@seznam.cz

RECENZE A ZPRÁVY

Lenka HANKOVÁ – Jiří ŠÍL (ed.), *120 let Slezské nemocnice v Opavě*. Slezská nemocnice v Opavě 2021, Slezské muzeum a Zemský archiv: Opava 2021. 270 s., ISBN 978-80-87632-40-0.

Knižních publikací o dějinách nemocnic v Českých zemích máme již více než čtyři desítky. Autoři a autorky – těch je výrazně méně – jsou jak historici, tak lékaři a zdravotníci, většinou zaměstnanci těchto ústavů. Nejlepší jsou ty, v nichž jsou zastoupeni autoři z obou profesí, a tak je tomu i v tomto případě.

Prvním „hybatelem“ byl současný ředitel ústavu, Ing. Karel Siebert, MBA. Hlavním autorem textů je Mgr. Jiří Šíl, historik a muzeolog z Ústavu historických věd Slezské univerzity, který působí i ve Slezském zemském muzeu a Zemském archivu v Opavě. Mgr. Lenka Hanková, zdravotní sestra, náměstkyně ředitele pro ošetrovatelství se ujala koordinace textů. Fotograf MgA. Jiří Štencl je autorem fotodokumentace současného stavu areálu a grafik Martin Feikus zpracoval všechny shromážděné podklady k publikaci. Třeba říci, že bohatá fotodokumentace je velmi zdařile skloubená s textem, takže čtenář má často pocit, jako by k němu autoři hovořili.

Po úvodu následují kapitoly a podkapitoly v chronologickém pořadí: Opavské špitály do konce 18. století; Opavské nemocnice v 19. století; Opavské nemocnice ve 20. století; Jak jsme (ne)slavili výročí nemocnice 1925–2010. Následuje kapitola Historie ošetrovatelství, která bývá v některých podobných publikacích více

či méně „odbyta“. Další, nazvaná Oddělení a pracoviště dnešní Slezské nemocnice v Opavě, uvádí v abecedním pořádku 26 pracovišť. U každého oboru se začíná jeho historií dovedenou do současnosti, popisem vybavení a personálním obsazením, u většiny jsou také statistické údaje. Samostatná čtyřstránková kapitola je věnována „Době covidové“. Zasloužená pozornost je věnována místům a budovám, v nichž byla nemocnice umístěna, a jejich stavebnímu vývoji.

Nemocnice podporovala (a podporuje) i vědeckou práci svých pracovníků. Dětské oddělení získalo v roce 2003 uznávané ocenění Světovou zdravotnickou organizací UNICEF Baby Friendly Hospital. Infekční oddělení je zapojeno do mezinárodního výzkumu infekčních chorob. Na oddělení ORL, založeném v roce 1928 jako třetí v českých zemích po Praze a Brnu, působil slovinický rodák Cornelius Veits, mimořádný profesor Německé lékařské fakulty v Praze, známý otoneurolog. Rakušan Alois Materna, rovněž mimořádný profesor této fakulty, byl uznávaným patologem, jehož sbírky se staly základem opavského nemocničního muzea. Materna zahájil svoji akademickou dráhu na lékařské fakultě ve Štýrském Hradci, kde bylo zvykem uchovávat zajímavé patologické nálezy k výuce i vědecké práci. V této činnosti pak Materna pokračoval na pražské fakultě. Shromáždil asi 1500 položek. Po jeho odchodu nebyla sbírka doplňována, mnoho preparátů se ztratilo. V roce 1993 se jeden z mladých patologů pokusil sbírku neúspěšně zachránit. Podařilo se to až o mnoho let později. Revitalizovaná sbírka byla slavnostně otevřena 2015 jako Muzeum patologie, jediné v České republice. Ovšem opavská nemocnice má zřejmě další zajímavé prvenství – totiž ona má muzea dvě. Pátého března 2012 zde bylo slavnostně otevřeno Muzeum ošetrovatelství. V obsáhlém seznamu pramenů a literatury jsem si povšimla pouze toho, že z něj vypadla publikace *90 let psychiatrické léčebny v Opavě*, Opava 1979. S recenzovanou publikací by se měli seznámit budoucí autoři dějin podobných institucí, naleznou zde mnoho užitečných a inspirativních podnětů.

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

DVT Dějiny věd a techniky **History of Sciences and Technology**

ročník / volume LVI – 2023

číslo / number 4

Vedoucí redaktor

Editor-in-chief

Tomáš Hermann (UK, Praha; ÚSD AV ČR)

Výkonná redakce

Executive editors

Petr Hampl (UK, Praha), Lucie Strnadová (UK, Praha)

Jazyková redaktorka

Language editor

Dagmar Magincová

Redakční rada

Editorial board

Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Milada Sekyrková (UK, Praha), Jan Surman (Uni-Erfurt, BRD), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha)

Adresa redakce

Editorial address:

Viničná 7, 128 00 Praha 2, [+420]606607341
dvt.redakce@gmail.com

DTP

Nakladatelství Pavel Mervart

Tisk / Print

H.R.G. spol. s r. o., Litomyšl

Distribuce

Informace o předplatném (CZ, SK) podá a objednávky přijímá redakce. Rozesílá DUPRESS.

Please send all foreign orders to: MYRIS TRADE Ltd., P. O. Box 2, V Štíhlách 1311/3, 142 00 Prague 4, Czech Republic, e-mail: myris@myris.cz

Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky

Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků I. LF UK,
U Nemocnice 4, 121 08 Praha 2
[+420] 224965621, milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz

Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and Society

Web

<https://dvt-journal.cz>

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2023

ISSN 0300-4414 (print)

ISSN 2788-3485 (online)

Časopis vychází s finanční podporou Akademie věd České republiky

Toto číslo podpořila Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v rámci programu Cooperatio v oboru dějiny a filosofie vědy.

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume LVI – 2023

číslo / number 4

DĚJINY VĚD A TECHNIKY jsou vědecký recenzovaný časopis zaměřený na dějiny přírodních a exaktních věd, techniky a věd příbuzných. Časopis byl založen v roce 1968, vychází čtvrtletně, vydává ho Společnost pro dějiny věd a techniky (založena 1965) s podporou Akademie věd České republiky. Jedná se o hlavní časopis ve svém oboru v České republice. Časopis přijímá příspěvky v češtině nebo v angličtině. *Dějiny věd a techniky* jsou pravidelně indexovány ve významných mezinárodních vědeckých databázích: ERIH PLUS, CEJSH, EBSCO, atd.

Časopis publikuje články uvedeného zaměření zejména v českém a středoevropském kontextu, nemusí se však omezovat pouze na něj. Vítána jsou také témata o aplikacích těchto věd (dějiny medicíny, architektury, umění, institucí, vztah vědy a společnosti, vědní politika atd.), případně jejich přesazích ke společenským a humanitním vědám, resp. statě o jednotlivých disciplínách v rámci teorie, filosofie a sociologie vědy, obecných, kulturních a intelektuálních dějin, dějin vzdělanosti, dějin idejí apod. Časopis uveřejňuje nejnovější výsledky původního výzkumu v podobě článků, zařazuje i drobnější materiálová sdělení, odborné diskusní či esejistické příspěvky, komentované dokumenty, bibliografie či interview. Časopis přijímá recenze publikovaných domácích i zahraničních prací a další stručné zprávy o publikacích, výzkumu, popularizaci, vědeckém dění a dalších aktivitách v oborech dějin věd a techniky.

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a peer-reviewed scientific journal focused on the history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. The journal was founded in 1968, appears quarterly, and is published by the Society for the History of Sciences and Technology (Prague, founded 1965) with support of the Czech Academy of Sciences. It is the main journal in this area in the Czech Republic. The journal accepts contributions in Czech and in English. The journal is regularly indexed in important scientific databases, such as ERIH PLUS, CEJSH, or EBSCO.

The journal publishes mainly original articles of the above-mentioned focus especially – but not exclusively – in Czech and Central European context. It also welcomes contributions on applications of these sciences (for instance on the history of medicine, architecture, arts, institutions, relations between science and society, and others), eventually their overlap in the direction of social sciences and humanities. Considered are also submissions on particular disciplines belonging to the theory, philosophy, and sociology of science, general, cultural, and intellectual history, history of education, history of ideas, etc. The journal publishes results of original research in the form of *articles*, but includes also shorter factual *communications*, specialised contributions to *discussion* or *essays*, commented *documents*, *bibliographies*, or *interviews*. It allocates space to *reviews* of recent relevant domestic and international publications and other short *reports* on publications, research, popularisation, scientific events, and other developments in the history of sciences and technology.

